

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ

Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги

МОДУЛИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2021

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: ТДПУ ҳузуридаги тармоқ маркази катта ўқитувчиси М.Ж.Муталипова

Тақризчи: Сеул педагогика университети (Жанубий Корея), профессор. Lee Yu Mi

Ўқув-услугий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2020 йил 27 августдаги 1/3.6- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	21
IV. АМАЛИЙ МАНБУЛАТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	114
V. КЕЙСЛАР	144
VI. ГЛОССАРИЙ	147
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	151

1. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Техника ва технологиянинг кун сайин ўзгариб бориши ахборотларнинг шиддат билан янгилалиши ва тарқалиши замонавий шароитларга мослашиш кўникмасига эга бўлиш ва янги билимларга интилишни талаб этади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда муваққил фикрловчи эркин шахс концепциясини амалга ошириш олий таълим тизимининг бош вазифаси бўлиб, бунда ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ва касбий компетентлигини шакллантириш муҳим омил ҳисобланади. Зеро, баркамол, эркин фикрловчи шахсни тарбиялаш ҳамда комил инсон ғояси – миллий ва умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзодга хос энг юксак маънавий эзгуликка ундайдиган олийжаноб ғоя сифатида улуғланган. Мазкур ғояни ёш авлод онгига сингдиришда ўқитувчи кадрларнинг роли бекиёс. Бу эса улардан аввало мукамал касб қобилиятига эга бўлишни, билими, маҳорати, компетентлиги, илмий назарий ва амалий салоҳиятидан оқилона фойдаланишни тақозо этади.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий маҳорати ва компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Ушбу дастур мазмунида ўқитувчи фаолиятида педагогик маҳоратнинг мазмун моҳияти ва уни ривожлантириш йўллари, педагогик қобилият ва унинг ўзига хос хусусиятлари, касбий маҳоратни такомиллаштириш йўллари, педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари, педагогик одоб ва педагогик тактнинг ахлоқий тушунча эканлиги, ўқитувчи назокатида дилкашлик, педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари, педагогик мулоқот, мимика, пантомимика, педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати, ўқитувчининг ўзини-ўзи бошқариш маҳорати, муомала одоби, ўқитувчининг

ташқи қиёфаси, имиджи, нутқ техникаси асослари, педагогик касбий компетентликнинг тузилиши ва мазмуни, компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари, касбий компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни, ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари, ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги, унинг мазмун моҳияти ва таҳлили, таркибий қисмлари, коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари каби масалалар баён этилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси тингловчиларини педагогик маҳорат ва педагогик компетентликка доир билимларини такомиллаштириш, педагогик маҳорат ва компетентликни қўллашга доир замонавий ёндашувларни ўзлаштириш, жорий этиш, таълим амалиётида қўллаш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модулининг вазифалари:

- тингловчиларнинг ўқитувчи фаолиятида педагогик маҳоратнинг тутган ўрни ва мазмун-моҳиятига доир билимларини такомиллаштириш;
- педагогик маҳоратни ривожлантириш йўллари аниқлаштириш;
- тингловчиларда педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари бўлмиш педагогик такт, педагогик техника, педагогик қобилият, педагогик имидж, педагогик рефлексия, ўқитувчининг муомала одоби каби сифатларни янада ривожлантириш;
- тингловчиларда педагогик ва коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологияларидан ўринли, мақсадли фойдаланиш кўникма-малакаларини ривожлантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- педагогик маҳорат;
- педагогик қобилият ва унинг турлари;
- педагогик одоб ва педагогнинг муомала одоби;
- педагогик такт ва тактика;
- педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари;
- педагогик компетентлик ҳақида билимларга эга бўлиши;

Тингловчи:

- касбий фаолиятда педагогик техникадан фойдаланиш;
- педагогик тактикани тўғри танлай олиш;
- педагогик қобилият турларига оид сифатларини кўрсата олиш;
- педагогик ва коммуникатив компетентликни такомиллаштириш;
- педагогик артистизмга доир **кўникмаларни эгаллаши;**

Тингловчи:

- педагогик маҳоратни намоён этишда илғор тажрибалардан фойдаланиш;
- педагогик жараёнда педагогик мулоқотни тўғри ташкил этиш;
- касбий ва коммуникатив компетентликни ривожлантиришга доир метод ва технологияларни тўғри танлаш;
- ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш **малакаларини эгаллаши;**

Тингловчи:

- педагогик фаолиятнинг қайта тушунилиши ва мустақил такомиллаштирилишини таъминловчи мустақил таҳлилни эгаллаш (рефлексив);
- мустақил таълим ва ўз касбий-методик даражани ошириб бориш (когнитив);
- конструктив равишда ҳаракат қилишга имкон берадиган ахборотни олиш, қайта ишлаш ва татбиқ қилиш, технологик қарорлар, тамойил ва ёндашишлар тизимини лойиҳалаштириш (ахборот);
- касбий фаолият самарадорлигини таъминловчи оғзаки ва ёзма мулоқот технологияларини эгаллаш (коммуникатив) **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар:

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модулини ўқитиш маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модулини ўқитиш жараёнида қуйидаги инновацион таълим шакллари ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- замонавий ахборот технологиялари ёрдамида интерфаол маърузаларни ташкил этиш;
- амалий машғулотлар жараёнида кейс, лойиҳа ва ассисмент технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги” модули мазмуни ўқув режадаги “Креатив педагогика асослари” ва “Мутахассислик фанларини ўқитишнинг инновацион муҳитини лойиҳалаштириш” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогик маҳорат ва компетентлик бўйича касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик маҳорат ва компетентликни ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллашга доир проектив, креатив ва технологик касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Жами аудитория соати	Жумладан	
			назарий	амалий
1.	Педагогик маҳорат ва уни ривожлантириш йўллари	4	2	2
2.	Педагогик техника - педагогик маҳоратнинг асосий элементи сифатида	4	2	2
3.	Педагогик қобилият, педагогик такт ва педагогик одоб	2	2	
4.	Ўқитувчининг педагогик фаолиятида касбий рефлексия, педагогик қобилият	2		2
5.	Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт ва имидж масалалари.			2
6.	Педагогик касбий компетентликнинг мазмуни ва моҳияти. Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги.	4	2	2
7.	Педагогик компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни	2		2
Жами		20	8	12

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1 - мавзу: Педагогик маҳорат ва уни ривожлантириш йўллари.

“Педагогик маҳорат” тушунчасининг мазмуни ва моҳияти. Педагогика фани тарихида ўқитувчи маҳорати масалаларининг ёритилиши. Ҳозирги

даврда ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш масалалари. Педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари.

2 - мавзу: Педагогик техника - педагогик маҳоратнинг асосий элементи сифатида.

Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари ҳақида маълумот. Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчи педагогик маҳоратида тутган ўрни. Нутқ техникаси асослари: нафас олиш, товуш, дикция, ритмика. Нутқ техникасининг ўқитувчи фаолиятидаги ўрни. Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати. Педагогик техникани эгаллаш йўллари.

3 - мавзу: Педагогик қобилият, педагогик такт ва педагогик одоб

Ўқитувчи фаолиятида педагогик қобилият ва унинг ўзига хос хусусиятлари. “Такт” ва “педагогик такт” тушунчаси. Педагогик такт ахлоқий тушунча сифатида. “Педагогик одоб” тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари. Ўқитувчининг муомала одоби. Педагогик имиш масалалари. Ўқитувчи назокатида дилкашлик.

4 - мавзу: Педагогик касбий компетентликнинг мазмуни ва моҳияти. Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги

Педагогикада “компетентлик” тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари. Касбий компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни. Ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари.

Коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳияти ва таҳлили. Коммуникатив компетентликнинг таркибий қисмлари. Коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1 - амалий машғулот: Педагогик маҳорат ва уни ривожлантириш йўллари.

Педагогик маҳоратни шакллантирувчи омиллар, диққатнинг йўналганлиги, касбий-педагогик тасаввур, педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари. Педагогик маҳорат компонентлари, ўқитувчининг шахсий фазилятлари, педагогик–психологик ва методик тайёргарлик, юксак педагогик маҳоратни шакллантиришни таъминловчи омиллари.

2 - амалий машғулот: Педагогик техника - педагогик маҳоратнинг асосий элементи сифатида.

Таълим-тарбия жараёнида ўз хатти-ҳаракатларини бошқариши (мимика, пантомимика); таълим-тарбия жараёнида ўз ҳиссиётини ва кайфиятини

жиловлай олиши ва турли ножўя таъсирларга берилмаслик; мукаммал ижтимоий перцептив қобилиятларга (диққат, кузатувчанлик, хаёл) эгаллиги; *гавда тутуш эстетикаси*, ўқитувчи чехрасидаги мимик ифодалар ва мимик ҳаракатлар, умумий мимик реакцияни аниқлашга доир топшириқлар, индивидуал реакцияни акс эттиришга доир топшириқлар.

3 - амалий машғулот: Ўқитувчининг педагогик фаолиятида касбий рефлексия ва педагогик қобилият.

Қобилият – шахснинг индивидуал-психологик хусусияти, ўқитувчининг ижодкорлиги, Маҳсулдор, эвристик, креатив ижодкорлик, педагогик қобилиятнинг асосий сифатлари ва хусусиятлари.

“Муаммо” технологияси, “Қадам – бақадам” ва “Контакт” тренинглари.

4 - амалий машғулот: Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт ва имидж масалалари.

Педагогик назокатни ривожлантирувчи машқлар. Педагогик такт билан боғлиқ вазиятлар, “Жамоавий ҳикоя” методи, “Тайёргарлик машқи” методи, “Позицион мулоқот” ўйин методи, “Консенсус” методи, “Менинг мулоқоти оғир талабам” тренинги.

Ўқитувчининг рефлексия асосида шахсий касбий фаолиятини такомиллаштириш, касбий педагогик рефлексиянинг ўқитувчи маҳоратини оширишдаги имкониятлари, “Кичик эссе” ёзиш, “Индивидуал ривожлантириш дастури” бўйича ишлаш.

“Ўқитувчи имиджи ва педагогик назокат”, “Мулоқот маданиятининг асосий коммуникатив сифатлари” мавзусидаги кенгайтирилган КЕЙС.

5 - амалий машғулот: Педагогик касбий компетентликнинг мазмуни ва моҳияти. Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги.

Компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари, ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари мазмуни бўйича баҳс-мунозара. Касбий компетентликни шакллантиришга оид педагогик вазиятлар таҳлили, “Атмосфера” тренинги, «Диалог» тренинги.

Коммуникатив вазиятлар устида ишлаш, мавзуга оид 10 тадан сўз яширинган сканвордларни ечиш, “Талабаларнинг коммуникатив компетентлигини ташхислаш” сўровномаси бўйича таҳлил ўтказиш, Шахснинг коммуникативлик даражасини аниқловчи саволномага жавобларни таҳлил қилиш. Педагогик мулоқот босқичлари, педагогик мулоқотда учрайдиган камчиликлар, “Педагогик мулоқот” тренинги, “Мулоқот кўникмаси” тренинги, педагогик мулоқот кўникмаларини шакллантиришга ёрдам берадиган машқлар, ўқитувчининг ўқувчилар билан

доимий мулоқотини акс эттирувчи схема, коммуникатив имкониятларни аниқлашга оид тестлар.

6 - амалий машғулот: Педагогик компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни.

“Ўқитувчининг масъулияти, мажбурияти ва унга қўйилаётган талаблар” мавзусида баҳс-мунозара, Б-Б-Б график органайзери, блиц-сўров ўтказиш. Педагогик компетентлик ва креативликка оид хориж тажрибаларидан намуналар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маъруза-мунозара, муаммоли маъруза, вебинар маъруза, визуал маъруза, виртуал амалий машғулотлар);
- ўқув мунозараси (оғзаки ва ёзма давра суҳбати, форум, ақлий ҳужум, баҳс-мунозара, дебат);
- фасилитацион таълим (Open Space – “Очиқ муҳит” стратегияси. World Cafe – Жаҳон кафеси стратегияси. Appreciative Inquiry – “Ижобий ўзгаришлар парадигмаси” стратегияси. Dynamic facilitation – Динамик фасилитация стратегияси. Graphic facilitation – Графикли фасилитацион стратегиялар. Action Learning – Бошқалар тажрибаси асосида ўқитиш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. “КОНСЕНСУС” методи.

Ушбу методдан қўлланилиш мақсади: тингловчиларнинг баҳслашиш маданияти ва муомала одобига нечоғли эга эканликларини аниқлаш, ижобий натижаларга кўра тажриба алмашиш.

Тингловчилар 5-6 кишидан иборат экипажларга бўлинади. Қуйидаги мазмунда уларга педагогик вазият берилади: “Сизнинг кемангиз Тинч океанида талофатга учради. Экипаж кичик нарсаларни олиши керак (нарсалар рўйхати бўлади). Вақт зик, шошилиш ҳаракат қилинмаса, ҳамма нарса чўкиб кетиши мумкин”. Педагогик вазият бўйича топшириқлар:

1) 15 дақиқа ичида керакли нарсаларнинг индивидуал рўйхатини тузиш керак. Бунда энг кераклилигига қараб жойлаштирилади: (№1 – энг керакли нарса, №15 – энг бефойда нарса каби).

2) Кейинги 45 дақиқа ичида ягона жамоа рўйхати тақдим этилади: бунда овозга қўйиш ман этилади ҳар бир жамоа – экипаж аъзоси рўйхатдаги нарсалар, уларни зарурлигига самимий рози бўлади.

3) Якуний рўйхат муҳокамаси ўтказилади, жамоа вакили ҳар бир нарсанинг олиниш сабабини тушунтиради.

Ҳар бир гуруҳда рўйхат муҳокамасида иштирок этмайдиган битта кузатувчи бўлиб, у қуйидагиларга эътибор беради:

- ўзга фикрни эшитишяптими?
- ўзга фикрга самимий қўшилишяптими?
- ўз фикрида қатъий турибдими (бақирди, исботлади, босим ўтказди, алдади)?

2. “МЕНИНГ МУЛОҚОТИ ОҒИР ТАЛАБАМ” тренинги

Тренингдан мақсад: тингловчиларнинг муомала одобига эга бўлмаган талабалар билан ишлашнинг самарали усуларини аниқлаш ва тажриба алмашиш.

Мулоқот маданиятидан йироқ талабалар муаммосини жамоа бўлиб муҳокама қилиш учун гуруҳ доира шаклида ўтиради. Ҳар бир қатнашчи 10-15 дақиқа давомида талабалар билан педагогик мулоқотдаги энг қийин вазиятлар ҳақида ахборот беради. У бундай вазиятларда нимани ҳис қилгани, ҳаяжонлангани, шунингдек, у ёки бу таъсир методини қўллаганда қандай натижага эришганлигини гуруҳ аъзоларининг эътиборига ҳавола этади. Битта машғулот давомида реал касбий тажрибадан олинган 4-5та вазият муҳокама қилинади.

Жамоавий муҳокамада қуйидаги мақсадларга эришилади: тингловчилар ўз фаолиятидаги энг қийин вазиятлардан бири ҳақида гапирар экан, жамоадoshларидан далда олади.

Жамоада, шунингдек, тажриба алмашилади. Педагогик фаолиятдаги шундай муаммоли вазиятларни муҳокама қилишда ўқитувчида нима гапириш керак, нима қилиш керак, қандай позицияда туриш керак деган аниқ педагогик вазифаларни ҳал қилиш учун педагогик-психологик тренингларни қандай қўллашни кўрсатиш имконияти пайдо бўлади.

3. БИР НЕЧА МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ МАЪРУЗА ТАЙЁРЛАШ

Тингловчилар интерфаол машғулотларда самарали иштирок этишлари учун маърузаларга тайёрланиб келишлари лозим. Бунинг учун тингловчиларига маърузалар тайёрлаш йўллари ва имкониятлари ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш лозим. Ана шундай имкониятлардан бири – бу бир неча манбалардан фойдаланиб маъруза тайёрлаш ҳисобланади. Мазкур маъруза жавдвал ҳолатида тайёрланиб, тингловчига жавоб бериш учун таянч сигнал вазифасини бажаради. Бунинг учун тингловчи беш устундан ва материалнинг ҳажмига қараб бир неча устундан иборат оддий жадвал тузади. Юқоридаги қатордаги устунларда ахборотнинг турли манбалари номини кўрсатишади: дарсликлар, журнал мақолалари, интернет материаллари, интервьюлар.

Чап томондан биринчи катакнинг ҳар бир қаторига тингловчи мавзуга тегишли ёки жавоб олиниши зарур бўлган саволни ёзади:

Саволлар	Дарслик	Журнал мақолалари	Интернет материаллари	Интервью
Педагогик маҳорат-нинг мазмун моҳияти				
Педагогик маҳорат-нинг таркибий қисмлари				
Педагогик техника унсурларига нималар киради?				
Ўқитувчининг касбий компетентлиги деганда нимани				

тушунамиз?				
Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги маъносини тушунтиринг.				
Педагогик қобилият нима?				
Педагогик такт тушунчасининг таърифланг?				

4. ЁЗМА ВА ОҒЗАКИ “ДАВРА СУҲБАТИ”

Ёзма “Давра суҳбати” – бу биргаликдаги ўқитиш методи бўлиб, бунда қоғоз ва ручка доимо айлана бўйлаб, ўйин иштирокчиларининг кичик гуруҳи орасида узатиб турилади. Мисол учун, шериклардан бир қандайдир ғояни ёзиб, кейин варақни чап томонидаги шеригига узатади. У ўша ғояга ўзининг қандайдир мулоҳазаларини қўшади ва варақни кейинги кишига узатади. Ушбу русум-қоиданинг бошқа вариантида ҳар бир иштирокчи ёзувини ўзининг ранги билан ёзади. Бу умумий фикрни шакллантиришда қўшилган ҳиссани кўринарли даражада кўрсатиб туради ва ўқитувчига тушунишга ва ҳар бирининг иштирокини қайд қилишга ёрдам беради.

Оғзаки “Давра суҳбати” - бу биргаликда ўқитиш методи бўлиб, олдингисига ўхшайди, фақат у оғзаки шаклда ўтказилади. Ҳар бир иштирокчи навбати билан олдинги одам айтган фикрни илғаб олади ва ривожлантиради.

5. «ДИАЛОГ» тренинги.

Тренингни мақсади: ўз фикр-мулоҳазаларини, манфаатларини ҳимоя қила олиш малакасини шакллантириш, бу соҳада ўзида мавжуд воситаларни бойитиш, зиддиятли вазиятларда ўз хатти-ҳаракатини бошқара олиш орқали касбий компетентликни шакллантириш

Гуруҳнинг икки қатнашчисига ўзаро диалог вазиятида икки хил вазифа, мақсад қўйилади. Улардан бири иккинчисини бирор- бир нарсага (Масалан: спорт тугарагига қатнашиш, қайсидир бадиий китобни мутоала қилишга, янги кинофильмни кўришга ва бошқаларга) кўндиришга, иккинчиси эса унга ёрдам беришни бутунлай рад этишга ҳаракат қилади. Шу билан бирга улар суҳбат давомида ахлоқ меъёрлари доирасидан чиқмасликлари, ўз хохишларини ишончли далиллашлар асосида баён этишлари лозим бўлади.

Тренинг диалог қатнашчиларидан бири иккинчисининг фикрига бўйсунмагунча давом этади.

6. ТУШУНЧАЛАРНИ АНИҚЛАШ

Мақсади:

- тингловчиларни гапдаги ҳар бир хорижий тилдаги сўзни тушуна олишга ўргатиш;
- тингловчиларнинг гапдаги ҳар бир сўзга эътиборли муносабатда бўлиш заруриятини англашларига ёрдам бериш;
- ўқув топшириғини бажаришда гуруҳларда ҳамкорликда ишлаш кўникмасини шакллантириш.

Ўқитувчи изоҳни **тушуниш** – бу тингловчиларнинг нарса ёки ҳодисаларда билдирадиган образларни тасаввур эта олиш эканлигини айтишдан бошлайди. Бу фақатгина тасаввур этишигина эмас, балки сўзни тушунишнинг биринчи даражаси.

Сўзни тўлиқ тушуниш қачонки, тингловчилар нарса ёки ҳодисанинг тузилишига оид таркибий қисмлар(нималардан ташкил топган) ва унинг функционал ўзига хосликлари (нимага ёрдам беради, у билан нима қила олиш мумкин ва бошқалар)ни айтиб бера олганда, юзага келади.

Машғулот қуйидаги тарзда ўтказилади:

1. Барча тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинишади.
2. Ҳар бир гуруҳ матнни олади. Барча гуруҳлардаги матнлар бир хил ёки турли хил бўлиши мумкин.

Ўқитувчи гаплардаги нотаниш сўзларни топиш ва изоҳли луғатлар, ўқитувчининг ёрдамида уларнинг маъносини изоҳлаб беришни сўрайди.

3. Гуруҳларда матн устида ишлаш бошланади. Тингловчилар биргаликда нотаниш, тушунарсиз сўзларни топишади ва уларнинг маъносини биргаликда изоҳлашади.

4. Топшириқ бажариб бўлинганидан сўнг, “кичик гуруҳларга хужум” бошланади. Савол берувчи ва жавоб берувчи гуруҳлар қуръа ташлаш йўли билан аниқланиши мумкин. Барча гуруҳлар навбати билан дастлаб биринчи гуруҳга савол беришади, иккинчи ва бошқалар. Масалан:

Бир гуруҳ савол беради.

Савол берилган гуруҳ аъзоси тезда жавобни айтиши лозим.

Гуруҳ жавоб бергандан сўнг унинг тўғрилиги экспертлар гуруҳи томонидан баҳоланади. Баҳолаш 0 баллдан 5 баллгача бўлиши мумкин.

5. Яқунларини чиқариш. Ўқитувчи кўп балл йиғган гуруҳни эълон қилиши мумкин. Мазмуни нотўғри тушунилган сўзларга изоҳ берилади.

7. КОНЦЕПТУАЛ ЖАДВАЛ

Учта ва ундан кўп жиҳатлар ёки саволларни таққослаш тақозо этилганида ушбу метод, айниқса фойдали бўлади. Жадвал қуйидагича тузилади: вертикал бўйича таққосланадиган нарсалар, горизонтал бўйича эса, ушбу таққослаш бажариладиган хусусият ва хоссалар жойлаштирилади.

Масалан, концептуал жадвал орқали педагогик қобилиятларни таққослаб кўрсатиш мумкин.

Қобилиятлар	Қайси касбий компетенцияга тааллуқли эканлиги	Қўлланилиш доираси	Аҳамияти
Гностик			
Коммуникатив			
Коммуникатив			
Эмпатик			
Суггестив			

8. Т-ЧИЗМА

Т-чизма мунозара вақтида қўшалок жавоблар (ҳа/йўқ, тарафдор/қарши) ёки таққослаш-зид жавобларни ёзиш учун универсал график органайзер ҳисобланади. Масалан “Педагогик низолар” матнини “тарафдор ва қарши” тамойилига асосланиб ўқилганидан сўнг, бир жуфт тингловчи қуйида келтирилганидек, Т-чизмани тузиши ва беш дақиқадан кейин, чизманинг чап томонида педагогик низоларни келтириб чиқарувчи сабабларни ёзиши мумкин. Сўнгра беш дақиқа мобайнида улар бу фикрга қарши иложи борича кўп сабабни келтиришлари керак. Ана шу вақт охирида улар яна беш дақиқа мобайнида ўз Т-чизмаларини бошқа жуфтлик чизмалари билан таққослашлари мумкин.

Ўқитувчи назокати билан боғлиқ педагогик низоларни юзага келтирувчи сабаблар	Ўқитувчи назокати билан боғлиқ педагогик низоларнинг олдини олиш имкониятлари

9. ТУШУНЧАЛАР АСОСИДА МАТН ТУЗИШ

“Тушунчалар асосида матн тузиш” методи билиш-изланиш туридаги мустақил ишлар сирасига кириб, бу иш турли хил мантиқий амалларни талаб этади: таҳлил қилиш ва умумлаштириш, далил ва ҳодисаларни қиёслаш, улардаги муштараклик ва фарқли томонларни аниқлаш, асосий ва иккинчи даражали белгиларни ажратиш, сабаб-оқибат алоқаларини очиб бериш ва ҳоказо. Одатда тингловчилар номаълум ҳодисалар, янги материалларга дуч келадилар, янги билимларни эгаллаш ва ўқув муаммосини ҳал қилиш йўллари излаб топишни талаб этадиган муаммоли вазият пайдо бўлади.

Мазкур методни қўллаш технологияси:

Масалан, “Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт” мавзуси бўйича:

- 1) такт, тактика, педагогик тактика, позиция, “юқоридан пастга”, “пастдан юқорига”, “ёнма-ён”, аралашмаслик;
- 2) одоб, этика, ахлоқий сифатлар, педагогик одоб, педагогик деонтология.

10. ЎН МИНУТЛИК ЭССЕ

Эссе – бу муаллифнинг индивидуал нуқтаи назарини ифода этиш шакли бўлиб, бирор нарса-ҳодиса ёки жараён ҳақидаги умумий ёки дастлабки дунёқарашни ўз ичига олади.

Ўн минутлик эссени ёзиш қоидалари (“Замонавий педагог” мавзусида):

1. Таклиф этилган мавзуга доир сўзлар ҳажми 500 тадан 1000 тагача бўлиши мумкин.
2. “Педагог деганда кўз олдимга ... келади”, “Менинг фикримга кўра педагог ... бўлиши керак”, “Замонавий педагог ... каби сифатларга эга бўлиши керак” каби жумлалардан фойдаланинг.
3. Ўзингиз ҳавас қилган, сиз учун идеал бўлган устозларингиздан бири мисолида орзуингиздаги педагог тимсолини гавдалантиринг.

11. БЛИЦ-ЎЙИН

Ўйинни ўтказиш тартиби:

- 1) тингловчиларга жадвалнинг чап томонида берилган тушунчалар билан танишиб чиқиш таклиф этилади;
- 2) дастлаб индивидуал равишда тушунчаларга мос жавобни ўнг томондаги фикрлар орасидан танлаб, тартибланган рақамини “индив. жавоб” устунига (масалан “1” рақамли тушунчага “10” рақамдаги жавоб) ёзиш сўралади;

3) сўнгра худди шундай тартибдаги иш кичик гуруҳларда амалга оширилади. Яъни “гуруҳ жавоби” устуни тўлдирилади. Кичик гуруҳ аъзоларида мазкур устунга ёзиш учун ягона жавоб бўлиши лозим;

4) ўқитувчи тўғри жавобларни ўқийди. Тингловчилар ўзларига берилган қоғознинг “калит” устунига жавобларни ёзиб чиқишади.

5) тингловчилар мустақил равишда калитга асосланиб, “индивидуал хато” ва “гуруҳ хатоси” устунларини тўлдиради. Ҳар бир тингловчининг ва кичик гуруҳ натижалари таҳлил этилади.

Масалан: Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогик маҳоратга доир қарашларини ўрганишга доир блиц-ўйин

Фикрлар	Гуруҳ жавоби	Гуруҳ хатоси	Ка-лит	Индив. хато	Индив. жавоб	Педагог-олимлар
Устоз шогирдига зуғум қилишга, кўп ҳолларда ён беришга интилмаслиги керак						Алишер Навоий
Илм берувчининг овози тингловчиларнинг ҳаммасига эшитиларли, меъёрида бўлиши керак						Абу Наср Форобий
Мударрис ота-онасининг мансаби, бойлигига қараб болага муомала қилмаслиги лозим.						Имом Ал-Бухорий
Яхши ўқитувчи тингловчиларга тайёрини бермайди,						Абу Али ибн Сино

тушунтиришга ўргатади						
Таълим олувчилар билан муомалада босиқ, жиддий бўлиш лозим						Адольф Дистерверг

12. “АССЕСМЕНТ” МЕТОДИ

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида тингловчиларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Тест

Педагогик фаолиятнинг қайта идрок этилишига доир компетенция қандай номланади?

- А) Ахборот олиш
- В) Когнитив
- С) Рефлексив
- Д) Коммуникатив

Қиёсий таҳлил

“Такт” ва “тактика” тушунчалари ўртасидаги ўхшашлик ва фарқли жиҳатларни таҳлил этинг.

Симптом

Ўқитувчининг педагогик фаолиятга назарий тайёрлиги...

Амалий кўникма

Педагогик техниканинг асосий элементларидан 3 тасига мисол келтиринг.

13. ИНСЕРТ” МЕТОДИ

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда тингловчилар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

14.“ПОРТФОЛИО” МЕТОДИ

“Портфолио” – (итал. portfolio-портфель, ингл.хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, тингловчи ёки тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Тингловчилар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Тингловчилар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1 - МАВЗУ: ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

РЕЖА:

1. “Педагогик маҳорат” тушунчасининг мазмун моҳияти ва ўқитувчи фаолиятидаги ўрни.
2. Педагогика фани тарихида ўқитувчи маҳорати масалаларининг ёритилиши.
3. Ҳозирги даврда ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш масалалари.
4. Педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари.

Таянч тушунчалар: педагогик маҳорат, касбий маҳорат, педагогик инсонпарварлик, педагогик қобилият, шахсий ва касбий фазилатлар, педагогик ижодкорлик, инсонийлик, фидоийлик, касбга садоқат, касбий лаёқат, инсонпарварлик сифатлари,

**1. “Педагогик маҳорат”
тушунчасининг мазмун
моҳияти.**

Педагогик маҳорат нима? Унинг моҳияти нималардан иборат? Уларни эгаллаш учун нималарни билиш керак? Ҳозирги замон педагогикаси ва психологияси «педагогик маҳорат»

тушунчасига турлича изоҳ беради. Жумладан, “Педагогик энциклопедия”да таъриф қуйидагича изоҳланган: “Ўз касбининг моҳир устаси бўлган, юксак даражада маданиятли, ўз фанини чуқур биладиган, ёндош фанлар соҳаларини яхши таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш услубиятини мукамал эгаллаган мутахассис”. Ушбу таърифнинг моҳиятидан келиб чиқиб ўқитувчининг педагогик маҳорати тушунчаси мазмунини шундай изоҳлаш мумкин:

1. Маданиятнинг юқори даражаси, билимдонлик ва ақл заковатнинг юксак кўрсаткичи;
2. Ўз фанига доир билимларнинг мукамал соҳиби;
3. Педагогика ва психология каби фанлар соҳасидаги билимларни пухта эгаллаганлиги, улардан касбий фаолиятида фойдалана олиши;
4. Ўқув – тарбиявий ишлар методикасини мукамал билиши.

Педагогик маҳорат тизими қуйидаги ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган асосий компонентлардан иборат:

1. Педагогик инсонпарварлик йўналиши;

2. Касбга оид билимларни бошқа фанлар билан алоқадорликда мукаммал билиш;
3. Педагогик қобилиятга эга бўлиш;
4. Педагогик техника сирларини пухта эгаллаш.

Барча касблар орасида ўқитувчилик касби ўзгача ва муҳим ижтимоий аҳамият касб этади. Зеро, ўқитувчи ёш авлод қалби камолотининг меъмори, ёшларга таълим-тарбия берувчи инсондир. Бугунги кунда у ёшларни ғоявий – сиёсий жиҳатдан чиниқтириб, табиат, жамият, ижтимоий ҳаёт, тафаккур тараққиёти қонуниятларини ўргатади, ёшларни меҳнат фаолиятига тайёрлаб, касб–ҳунар сирларини пухта эгаллашларида кўмаклашади ва жамият учун муҳим бўлган ижтимоий–иқтисодий вазиятларни ҳал этади. Ана шу маъсулият ўқитувчидан ўз касбининг моҳир устаси бўлишни, таълим олувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатиб, уларнинг қизиқиши, қобилияти, истеъдоди, эътиқоди ва амалий кўникмаларини ҳар томонлама ривожлантириш йўллари излаб топадиган касб эгаси бўлишни талаб этади. Бунинг учун доимо ўқитувчининг касбий маҳоратини, кўникма ва малакаларини ошириб бориш, ғамхўрлик қилиш, унга зарур шарт – шароитлар яратиш, керакли моддий ва илмий –методик ҳамда техник ёрдам кўрсатиш, ўқитувчининг ижодий ташаббускорлигини мунтазам ошириб боришга кўмаклашиш лозим.

Шунга асосан, «Педагогнинг маҳорати ва компетентлиги» модули ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг касбий фаолияти сирларини, моҳирлигини ўргатувчи ва уни такомиллаштириш тўғрисида маълумотлар бериб борувчи модул бўлиб, ўқитувчида педагогик маҳорат ва компетентликнинг моҳият мазмунини, ҳозирги замон талаблари доирасида касбий фаолиятини ривожлантиришнинг йўллари, воситаларини, шаклларини ўрганади.

Педагогик маҳорат ўқитувчи – тарбиячига педагогик ижодкорлик, педагогик техника, таълим – тарбия жараёнида ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, мулоқот олиб бориш тактикаси, нутқ маданияти, тафаккури, тарбиячининг маънавий – маърифий ва тарбиявий ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, бу жараёнда хулқ–атвори ва ҳиссиётни жиловлай олиш хусусиятларини ўргатади ва ўз касбини ривожлантириб борувчи **педагогик фаолиятлар** тизими тўғрисида маълумотлар беради. Педагогик маҳорат ўқитувчининг педагогик фаолияти замирида такомиллашиб боради.

- Педагогик фаолият ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун жамият олдида, давлат олдида жавоб берадиган, таълим-тарбия беришда махсус тайёрланган ўқитувчилар меҳнати фаолиятидир.

Педагогик жараённинг моҳиятини англамаган, таълим олувчиларга нисбатан чуқур ҳурматда бўлмаган ўқитувчи таълим-тарбия самарадорлиги ва инсон камолотини таъминловчи фикрга эга бўлмайди. Педагогик жараённинг вазифаси билим бериш, тарбиялаш, ривожлантириш бўлиб, ўқитувчининг фаолият мезонини белгилаб беради. **Ўқитувчининг фаолияти педагогик жараённинг ҳаракат воситасидир.** Ўқитувчи педагогик фаолияти ижобий натижалари меҳнат малакасини, яъни эгаллаган билимларини ўзининг ҳаётини ва амалий фаолиятида нечоғлик қўллай билиши билан белгиланади.

Ўқитувчининг педагогик фаолияти самарали бўлиши учун зарур бўлган қобилиятлар тизимини: билим, болани тушуна олиш, кузатувчанлик, нутқ малакаси, ташкилотчилик, келажакни кўра билиш, диққатни тақсимлаб олиш, вазиятни тўғри баҳолаш, юзага келиш эҳтимоли бўлган ҳар хил зиддиятларни ўз вақтида бартараф этиш, ёшларни билим олишга қизиқтириш кабилар ташкил этади.

Ҳозирги замон фани нуқтаи назаридан педагогик маҳоратга қуйидагича таъриф берилади: **Педагогик маҳорат** – ўқитувчининг шахсий (болажонлиги, хайрихоҳлиги, инсонпарварлиги, меҳрибонлиги ва ҳ.к.) ва касбий (билимдонлиги, зукколиги, фидойилиги, ижодкорлиги, қобилияти ва ҳоказо.) фазилатларини белгиловчи хусусият бўлиб, ўқитувчининг таълим-тарбиявий фаолиятида юқори даражага эришишини, касбий маҳоратини доимий такомиллаштириб бориш имкониятини таъминловчи фаолиятдир. У ўз фанини мукамал билган, педагогик–психологик ва методик тайёргарликка эга бўлган, ўқувчиларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг оптимал йўллари излаб топиш учун, амалий фаолият олиб борадиган ҳар бир ўқитувчининг касбий фаолиятида намоён бўлади.

Шундай қилиб, педагогик маҳорат эгаси бўлиш учун ўқитувчи ўз ўқув предметини давр талаблари асосида билиши, педагогик ва психологик билимларга эга бўлиши, ҳамда инсонийлик, изланувчанлик ва фидойиликни ўзида таркиб топтириши лозим. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, қуйидаги тўртта компонент педагогик маҳоратнинг **асосий ташкил** этувчилари ҳисобланади:

- ўқитувчилик касбига садоқат;
- ўз фанини ўқитиш методикасини мукамал билиши;
- педагогик қобилиятларини намоёниш эта олиши;
- педагогик техникани ўз ўрнида қўллай билиши.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш зарурки, ўқитувчилик касби мураккаб ва масъулиятли жараёндан иборат. Ушбу касбнинг шарафлилиги ва

мураккаблиги шу билан белгиланадики, ўқитувчи доимо онгнинг ягона соҳиби бўлмиш инсоннинг таълим–тарбияси билан шуғулланиб, у билан мулоқот олиб боради. Ўқитувчининг шахсий фазилатлари сирасига иймон–этиқоди, дунёқарашининг кенглиги, фаоллиги, одоб–ахлоқи, фуқаролик бурчини ҳис қилиши, маънавияти, дилкашлиги, талабчанлиги, қатъийлиги ва ўз мақсадларига интилиши, инсонпарварлиги, ҳуқуқий билимдонлиги, мамлакатимизнинг ижтимоий–сиёсий талабларига ўз фикр мулоҳазаси билан фаол иштирок этиши киради.

Ўқитувчининг касбий хусусиятларига: ўз касбини, болаларни севиши, зийраклиги, ҳозиржавоблиги, вазминлиги, педагогик назокати, тасаввури, қобилияти, ташкилотчилиги, нотиклик маданияти, чуқур ва кенг илмий савияси, касбий лаёқатлилиги, маънавий эҳтиёжи ва қизиқиши, интеллект, янгиликни англай ва қўллай олиши, касбий маълумотни мунтазам оширишга нисбатан интилиши ва бошқа фазилатлари киради.

Ўқитувчининг касбий педагогик тайёргарлиги шартли равишда қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- 1) Ўқитувчининг шахсий фазилатлар бўйича тайёргарлиги.
- 2) Ўқитувчининг руҳий – психологик тайёргарлиги.
- 3) Ўқитувчининг ижтимоий – педагогик ва илмий – назарий жиҳатдан тайёргарлиги.
- 4) Ўқитувчининг махсус ва ихтисосликка оид услубий билимларни эгаллаб бориши.

Яна таъкидлаш жоизки, педагогик маҳорат ўқитувчи – тарбиячи шахсий ва касбий сифатларининг йиғиндиси бўлиб, ўқитувчи маҳоратини шакллантиришни таъминловчи омилларни, педагогик–психологик, методик билимларни доимий эгаллаб бориши лозим. Юксак педагогик маҳоратни шакллантиришни таъминловчи **омиллар** қуйидагилар:

а) ихтисослик бўйича ўқув предметини, замон, илм–фан, техника тараққиёти даражасида мукамал билиши, унинг бошқа ўқув фанлари билан ўзаро алоқадорлигини таъминлаш малакасига эга бўлиши;

б) таълим оловчиларнинг ёш, физиологик, психологик ҳамда шахсий хусусиятларини ҳисобга олиши, уларнинг фаолиятини объектив назорат қилиши ва баҳолаши;

в) таълим жараёнини демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш асосида ўз фаолиятини ташкил этиши;

г) ўқув – тарбиявий жараёни замон талаблари даражасида ташкил қилиш учун асосий педагогик–психологик, методик маълумотга эга бўлиши;

д) фанларни ўқитиш жараёнида замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланишни билиши;

е) жамоани «кўра билиш», таълим олувчиларнинг қизиқишлари, интилишлари, улар учрайдиган қийинчиликларни тушуниш ва ҳамдард бўла олиш, ўз вақтида улар фикрини англай билиш, зукколик билан ҳар бир таълим олувчининг характер хусусияти, қобилияти, иродасини тушуниш ҳамда уларга муваффақиятли таъсир кўрсатишнинг шакл, усул, воситаларидан хабардор бўлиши;

ж) ўз шахсий сифатлари (нутқининг равонлиги, ташкилотчилик қобилияти, бадий эҳтиёжи, диди ва ҳоказо) ни такомиллаштириш малакасига эга бўлиши.

Ўқитувчининг педагогик маҳорати касбий фаолият давомида шаклланиб боради. Юксак савияли педагогик кадрлар тайёрлашга нисбатан талаблар, уларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, ўз касби билан узлуксиз тараққиётга мослаша оладиган ўқитувчининг шаклланиши, бўлажак ўқитувчи умуммиллий мавқеининг ўсиб боришини таъминлайди.

**2. Педагогика фани тарихида
ўқитувчи маҳорати масала-
ларининг ёритилиши.**

Таълим ва тарбия тарихини ўрганар эканмиз, унинг ривожланиши, йиллар давомида шаклланиб бориши устоз ва шогирд фаолиятига боғлиқлигининг гувоҳи бўламиз. Энг қадимги даврлардаёқ

мударрислар (ўқитувчилар) таълим ва тарбиянинг самарали таъсир усуллари кидириб топиб, ҳаётга татбиқ эта бошлаганлар. Бунинг натижасида эрамиздан олдинги даврлардаёқ таълим-тарбиянинг самарадорлигига эришилиши учун ўқитувчига бўлган талаблар кучайиб борди. Ўқитувчи маҳоратини такомиллаштириш юзасидан турли ғоялар, назария ва тавсиялар пайдо бўла бошлади.

Милоддан аввалги VII – VI асрларда Ўрта Осиёда ишлаб чиқариш кучларининг ортиб бориши билан ижтимоий ҳаётда ҳам ижобий ўзгаришлар рўй берди. Турк ва форс тилида сўзлашувчи халқлар ўртасида ўзаро маданий алоқалар юзага келди. Ёш авлодни мустақил ҳаётга тайёрлашда асрлар давомида қўлланиб келинган, ерли миллатнинг ўзига хос урф – одати ва анъаналарига мос равишда татбиқ этилган таълим ва тарбиянинг ноёб усул ва воситалари, тадбир ва шакллари вужудга кела бошлади. Ҳали мактаб бўлмаган, педагогик фикр таркиб топмаган даврдаёқ қабила аъзоларининг болаларда меҳнатсеварлик, ахлоқ-одоб, нафосат, дўстлик, меҳр-шафқат, инсонпарварлик сифатларини таркиб топтириш соҳасидаги ақл идроки ва усуллари йиллар давомида ҳаёт тажрибаси ва синовларидан ўтиб,

сайқалланиб ўша даврнинг олижаноб меваси сифатида бизнинг давримизгача етиб келди.

VII асрларга келиб Ўрта Осиёда илм-фан ва маданият соҳасидаги ривожланиш бевосита таълим ва тарбия берувчи мударрисларнинг қизгин фаолияти ҳамда уларга қўйиладиган талабларнинг ниҳоятда ранг-баранглиги ва хилма-хиллиги билан диққатга сазовордир. Илк ибтидоий жамоа ва кулдорлик даврларидан бошлаб, болаларнинг таълим ва тарбиясига жавобгар уламолар ҳамда мударрислар насихат, тушунтириш, рағбатлантириш, мақташ, намуна кўрсатиш, танбеҳ бериш, таъқиқлаш, мажбур қилиш, пўписа қилиш, кўрқитиш каби усуллардан фойдаланганлар. Бироқ мударрисларнинг ўзи болага таълим-тарбия бериш учун мукамал амалий ва назарий билимга эга бўлиши керак эди. Шу сабабли мударрислар саводли мадраса толиблари орасидан танланган ва маълум муддат тайёрларикдан ўтишган.

Буюк алломаларимиз ўз асарларида мударрислар касбининг нозиклигини, маъсулиятли эканлигини ва мураккаблигини, шу билан бирга шарафли эканлигини, ёритиб, муаллимнинг маҳорати, уларга қўйилган талаблар, фазилатларига оид қарашлар, шогирдлар билан муносабатга киришиш маҳорати, муомаласи тўғрисида ўз мулоҳазаларини билдирганлар. Уйғониш даврининг етук намояналари Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Унсурул Маолий Кайковус, Абул-Қосим Умар аз-Замахшарий, Шайх Саъдий Шерозий, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Жалолоддин Давоний, Хусайн Воиз ал-Кошифий кабиларнинг ижодий мероси педагогик тафаккурни шакллантиришда бўлажак мураббийларга муҳим манба бўлиб ҳисобланади. Улар авлодлардан авлодларга ўтиб, ўз қимматини йўқотмаган мударрисларни, тарбиячиларни тайёрлаш тажрибаларини умумлаштириб, бойитиб боришган. Зеро, инсоният келажаги ва курраи заминнинг гуллаб яшнаши фақат таълим ва тарбияга боғлиқ эканлигини буюк мутафаккирлар чуқур ҳис қилишган. Шунинг учун муаллимлар кучи ва ғайрати билан баркамол авлодни тарбиялаш уларнинг энг ёрқин орзуси бўлиб келган. Ўзбекистон деб аталмиш муаззам заминимизда яшаб ўтган алломаларнинг бу борада ўз ўрни ва ҳурмати бор. Баркамол авлодни тарбиялаш, бунда муаллимнинг ўрни тўғрисида алломаларимиз ижодий меросидан жуда кўп мисоллар келтиришимиз мумкин.

Шарқ алломалари адабий меросларида таъкидланган, ўқитувчилар ҳақида билдирилган доно фикрларни ёшидан, педагогик маҳоратидан, қандай дарс беришидан қатъий назар барча ўқитувчилар билишлари ва уларга қатъий риоя қилишлари мақсадга мувофиқдир.

Антик даврдаги мактаблар Спарта, Афина ва Рим тарбия тизимининг муҳим таркибий қисми сифатида фаолият олиб борганлар. Қадимги Юнонистонда бундай жойлар академия деб номланган. «Академия» сўзи афсонавий қахрамон Академа номидан келиб чиққан. Эрамиздан аввалги V асрда Афина яқинидаги Академа сўзи билан номланувчи жойда Платон ўз шогирдларига маърузалар ўқиган бўлиб, кейинчалик таълим-тарбия бериш учун ташкил этилувчи масканлар ҳам шундай ном билан атала бошланган. Қадимги Юнонистонда болаларга таълим-тарбия бериш файласуфлар зиммасига юклатилган.

Улар нотиклик санъатининг етук намоёндалари бўлиб, ўзларининг чиройли сўзлари, баланд ва таъсирчан овозлари билан таълим олувчиларнинг тафаккурига, онгига кириб борганлар, таълим ва тарбияда улкан ютуқларга эришганлар. Шу сабабли, нотиклик санъати ва нутқ маданиятининг назариясига, унинг чексиз тарбиявий аҳамиятига илк мартаба қадимги Эрамиздан аввалги V аср Юнонистонда ёшларга таълим-тарбия бериш ва уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг такомиллашган даври бўлган. Шу сабабли “Нотиклик санъати” ҳам қизғин ривожланган давр ҳисобланади. Бу даврда нотикликнинг учта қонунияти умумий шиор сифатида эътироф этилган:

- ўқувчиларга тушунтириш (маълум бир мавзун);
- ўқувчилар онгини уйғотиш (инсон тафаккурини, онгини, мақсадини);
- ҳар бир тингловчига ҳузур-ҳаловат ва қониқиш уйғотиш.

Нотик ушбу қонуниятларга амал қилган ҳолда ўқувчиларга, яъни “тингловчиларга ҳаловат бағишлаш” орқали уларни эзгуликка, адолатпарварликка, ватан олдидаги бурчга садоқатли бўлишга, яхши амалларни бажаришга, ахлоқ ва одоб қоидаларига риоя қилишга чорлар эди. Бу унинг жамият олдидаги асосий вазифаси ҳисобланарди. Нотиклик санъатини чуқур эгаллаган, ўзларининг гўзал ва чиройли нутқлари билан жамиятда ҳурмат ва эътибор қозонган Динарх, Гиперид, Горгий, Исократ, Исей, Эсхил, Демосфен каби намоёндалар машҳур давлат арбоблари бўлиб етишганлар.

Юнон файласуфлари ўқитувчиларнинг таълим ва тарбия беришда оғзаки нутқнинг шакл ва қонуниятларини, мулоҳаза ва исбот каби мантиқ илми қоидаларини чуқур ўзлаштиришлари лозимлигини қатъий талаб қилганлар. Шунинг учун педагог ўқитувчилар ўз фикрлари ва туйғуларини ўқувчилар ҳамда тингловчилар тафаккури ва онгига чуқур сингдира олганлар ва кескин таъсир ўтказганлар. Ҳар бир педагог ўзларининг нотиклик санъати устида тинимсиз машғулотлар олиб борганлар, сеҳрли овоз соҳиби бўлиш учун нутқ

техникасининг барча қонуниятларига амал қилганлар. Улар ўз нутқларини мафкуравий ва сиёсий кураш ҳамда ёш авлодни тарбиялаш қуроли деб ҳисоблаганлар.

Машҳур файласуф олим Суқрот (эрамиздан аввалги 469 — 399) ўқувчилар билан савол-жавоб усули орқали таълим-тарбия беришнинг суҳбат методига асос солган. Суқротнинг шогирди Платон ўз устози ғояларини давом эттириб, ўқувчилар билан савол-жавоб усулини нотиклик санъатининг бир шакли сифатидаги аҳамияти чексиз эканлигини баён этади ҳамда уни инсон тафаккури ва онгини, дунёқарашини оғзаки нутқ билан бойитувчи ноёб услуб сифатида баҳолайди.

Юнонистонда ёшларга таълим-тарбия беришда нотиклик санъатининг аҳамиятини ёритиб бериш ҳамда унинг ривожланиши файласуф олим Демосфен (эрамиздан аввалги 384—322) номи билан узвий боғланган. У ёшлик йиллариданок нотиклик санъатига қизиқди. Туғма дудуқ бўлишига қарамасдан, ўқувчи ва тингловчиларнинг истехзоларига бардош бериб, қизғин ва шиддатли меҳнати билан нотиклик маҳоратини намойиш эта олган. Барча дунёвий билимларни фақат нотиклик санъатининг олижаноб қудрати асосида тингловчилар тафаккурига етказиш мумкин деб таъкидлаган эди файласуф. Фақат Демосфен Юнонистонда нотиклик санъатининг етук намоёндаси, яъни элитаси сифатида машҳур бўлди. У давлат трибунасини сиёсий ва мафкуравий кураш майдонига айлантирди.

Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини такомиллаштириш тўғрисидаги муаммолар европа олимлари Я. А. Коменский, Джон Локк, Г.Песталоцци, А.Дистерверг, К.Д.Ушинский кабиларнинг асарларида ўз ифодасини топган. Жумладан, чех олими, машҳур педагог Я. А. Коменский ўқитувчининг энг муҳим хусусиятлари қаторига болаларни севиши, юксак ахлоқи, билимдонлиги, иқтидори, қобилияти кабиларни киритади ва уларнинг моҳиятини атрофлича тавсифлаб беради.

Ян Амос Коменский ўз даврида ўқитувчиларнинг бола дунёқарашини ривожлантиришдаги ролига юқори баҳо бериб, ўқитувчилик «ер юзидаги ҳар қандай касбдан кўра юқорироқ турадиган жуда фахрли касб» эканлигини айтади. Муаллифнинг фикрича, ўқитувчи ўз бурчларини чуқур англай олиши ҳамда ўз кадр-қимматини тўла баҳолай билиши зарур. Я.А.Коменский ўқитувчи образини тасвирлар экан, унинг шахсида қуйидаги фазилатлар намоён бўлиши мақсадга мувофиқлигини таъкидлайди: виждонли, ишчан, саботли, ахлоқли, ўз ишини севувчи, ўқувчиларга меҳр билан муомала қилувчи, уларда билимга ҳавас уйғотувчи, ўқувчиларни ўз ортидан эргаштирувчи ва диний эътиқодни шакллантирувчи.

И.Г.Песталоцци ўқитувчининг касбий сифатларига баҳо бериш билан бирга, асосан унинг таълимни такомиллаштиришдаги роли ҳамда фан асосларини эгаллашдаги аҳамияти ва вазифаларига тўхталиб ўтади.

А. Дистерверг ўқитувчининг таълимдаги ролига юқори баҳо бериб, у ўз фаолиятини чуқур билиб, педагогик маҳоратини ошириб бориши ўқувчиларни қалбдан ёқтириши натижасида юзага келади деб уқтиради. Ўқитувчи таълим олувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, қобилиятини, фаолиятини мукамал билиши учун муайян даражада психологик билимларга ҳам эга бўлиши кераклигини таъкидлаб ўтган.

Педагог олим Джон Локк ўқитувчи психологиясининг энг муҳим жиҳатларини ишлаб чиққан. Улар орасига мўътадиллик, ғайрат-шижоатлилик, эҳтиёткорлик каби ҳислатларни киритиб, ўқитувчининг педагогик фаолиятидаги ролини асарларида ёритиб берган.

А.И.Герцен, Л.Н.Толстой, И.Г.Чернишевский, К. Д.Ушинский каби рус педагог олимлари ғарб мутафаккирлари ғояларининг ворислари сифатида мазкур муаммоларга ўз мулоҳазаларини билдирганлар.

Таниқли рус педагоги К.Д.Ушинский таълим-тарбия жараёнида ўқитувчининг роли ва шахсига юқори баҳо бериб, ўқитувчи касбига оид илмий мулоҳазаларида ҳеч бир Қонун ёки Программа, таълим-тарбия тўғрисидаги метод ёки тамойиллар ўқитувчи шахсининг педагогик фаолиятдаги маҳорати ўрнини боса олмайди деб ҳисоблайди.

К.Д.Ушинский ўқитувчи маънавияти ва касбий фаолиятига юқори баҳо беради ҳамда уларнинг касбий малакаларини доимий равишда такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ эканлиги тўғрисидаги ғояни илгари суради. Мазкур ғоянинг ижтимоий аҳамиятини тасдиқловчи тизим – ўқитувчиларни қайта тайёрловчи курслар тизимини ташкил этишни у илк бор асослаб берган.

Ўқитувчида педагогик маҳоратни шакллантиришнинг илмий – назарий асослари педагог олим В.А. Слостёнин томонидан ҳам тадқиқ қилинган. У касбий – педагогик тайёргарлик, ўқитувчининг шахси ва касбий шаклланиш йўналиши ва бунда педагогик маҳорат тўғрисида сўз юритиб, шундай ёзади: “Ўқитувчи мунтазам равишда педагогик назарияларга таянсагина, ўқитувчилик маҳоратини эгаллайди. Чунки, педагогик амалиёт доимий равишда педагогик назарияга мурожаат қилишни тақозо этади. Биринчидан, илмий назариялар – тараққиётнинг умумий қонуниятлари, тамойиллари, қоидаларини акс эттирувчи илмий билимлардир, амалиёт бўлса, доимо аниқ вазиятга асосланади. Иккинчидан, педагогик фаолият – фалсафа, педагогика,

психологияга оид билимлар синтезига асосланувчи яхлит жараён дир. Бу билимлар синтезисиз педагогик амалиётни мақсадли куриш жуда мушкул”¹. Демак, ўқитувчидан нафақат педагогик маҳоратни мукамал эгаллаш талаб этилади, балки педагогик амалиётни тўғри ва мақсадли ташкил қилиш учун чуқур илмий – назарий маълумотларга ҳам эга бўлиш лозим.

Рус адиби Л.Н.Толстой ўқитувчи фазилатининг мукамаллигини ўз мутахассислигига нисбатан ижобий муносабатда бўлиши билан бир вақтда болаларга бўлган муносабатида, уларни худди ўз фарзандларидек жон-дилидан севишида эканлигида кўрган. Маълумки, педагогик маҳорат тизимида ўқитувчининг педагогик назокати (одоби) муҳим мавқега эга. Ўқитувчи назокатсиз, касб одобисиз юксак чўққилар сари одимлай олмайди. Масалага шу нуқтаи – назардан ёндашилганда, муаллифнинг сўзлари, ўқитувчи педагогик маҳоратига қўйилган талабларга мос ва ҳамоҳанг дир.

Шундай қилиб, европа мутафаккирлари ўз илмий асарларида ўқитувчининг бир қатор муҳим фазилатлари ҳақида фикр юритганлар. Буларнинг қаторига қуйидаги фикрларни алоҳида қайд этиш лозим: ўқитувчининг ҳар томонлама баркамол бўлиши, ўзининг юксак ҳислатлари ва ҳис-туйғулари билан бошқа касбдаги кишилардан ажралиб туриши, болалар руҳиятига осон кира олиш қобилияти, дарсларни ўзлаштиришда орқада қолганлар билан индивидуал ишлар олиб бориш, ўқувчилар диққатини ўзига қаратиш маҳорати, мустақил ишлаш ва ўз маҳоратини, малакасини ошириш, педагогик-психологик одоб (такт)га эга бўлиш, нотиклик санъатини пухта билиш қабилар дир. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари томонидан таҳлил қилинган ўқитувчи касби ҳақидаги кўпгина мулоҳазалар ҳозирги кунгача ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда, демак, миллати ва келиб чиқишидан қатъий назар аждодлар ғоясини такомиллаштириш эвазига таълимни юксак босқичларга кўтариш мумкин.

**3. Ҳозирги даврда
ўқитувчиларнинг касбий
маҳоратини такомиллаштириш
йўллари**

Барча соҳаларда олиб борилаётган ислохотлар самараси янгича фикрлайдиган, замонавий билимларга эга бўлган юксак малакали кадрларга боғлиқ.

Кадрларни тайёрлаш эса аввало ўқитувчи-мураббийлар зиммасига

¹ Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М: Просвещение, 1983, 600-бет.

юклатилган. Шу сабабли, чуқур билимга эга бўлган, замонавий ўқитувчи-кадрлар тараққиётимизнинг муҳим омили сифатида қаралиб келинмоқда. Ўқитувчиларимиз бугунги замон талабларига мос билимлар соҳибби, янгиланган таълим мазмунини эгаллаган бўлишлари керак. Ўқитувчи ходимлар ўзларининг касб-кўникмалари ва муаллимлик маҳоратларини доимо такомиллаштириб боришлари шарт.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ғояларини амалиётга татбиқ этиш, Республика таълим тизимида олиб борилаётган ислохотларнинг муваффақиятини таъминлаш, таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган ўқитувчи, тарбиячи, ишлаб чиқариш усталарининг маънавий кифоаси ҳамда касбий маҳоратларига боғлиқдир.

Шахсни тарбиялаш иши ниҳоятда мураккаб фаолият жараёни бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук намоёндалари жалб этилган. Мазкур ҳолат ёш авлод тарбияси, унинг ташкил этилиши мазмуни нафақат шахс камолоти, балки жамият тараққиётини ҳам белгилашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади.

Юқорида қайд этилган фикрлардан келиб чиқиб бугунги кун ўқитувчиси шахсига нисбатан қўйилаётган талаблар мазмуни англанилади. Замонавий ўқитувчи қандай бўлиши зарур? Мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ушбу муаммо бўйича кўплаб педагог ва психолог олимлар ўз фикр ва мулоҳазалари билан чиқдилар. Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини миллий анъана ва урф-одатларимиздан, қадриятларимиздан келиб чиқиб янада такомиллаштириш, уларнинг педагогик фаолиятини ҳозирги замон талаблари даражасида янада такомиллаштириш учун методик қўлланмалар, тавсияномалар пайдо бўлди. Ҳозирги кунда ҳам ушбу муаммо бўйича илмий изланишлар, илмий тадқиқотлар давом этмоқда.

XXI асрга келиб ўқитувчининг вазифаси янада такомиллашиб бормоқда. Эндиликда глобал ўзгаришлар, фан-техника ва ахборот-коммуникация технологияларининг кун сайин ривожланиб бориши ўқитувчидан юксак маҳоратни, ўткир иродани, психологик қувватни, чуқур билим ва мулоҳазали бўлишни талаб қилади.

Ўқитувчи педагогик, психологик ва мутахассислик йўналишлари бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик, юксак ахлоқий фазилатларга эга ва таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи шахсдир. Ушбу нуқтаи назардан қуйидаги бурч ва масъулиятлар улардан талаб қилинади:

1. Ўқитувчи энг аввало масъулиятни ҳис этувчи тарбиячи, тажрибали нотик, маданият ва маърифат тарғиботчисидир.

2. Ўқитувчи табиатан таълим олувчиларни сева олиши, ўз меҳрини, ҳис-туйғуларини ҳар лаҳзада таълим олувчилар ички дунёси билан боғлай олиши, уларнинг ҳам меҳрига, ҳурматига сазовор бўлиши керак.

3. Ўқитувчи жамият ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар моҳиятини чуқур англаб етиши ва уларга ҳолисона баҳо бериб, бу борада таълим олувчиларга тўғри, асосли маълумотларни доимий бера олиши лозим.

4. Замонавий ўқитувчининг илм-фан, техника ва ахборот технологиялари янгиликларидан ва ютуқларидан хабардор бўлиб бориши талаб этилади.

5. Ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича чуқур ва пухта билимга эга бўлиши, барча фанлар интеграциясини ўзлаштириб бориши, бунда ўз устида тинимсиз илмий изланишлар олиб бориши лозим.

6. Ўқитувчи педагогика ва психология фанлари асосларини пухта билиши, ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда таълим-тарбия фаолиятини ташкил этиши керак.

7. Ўқитувчи касбий педагогик фаолиятида таълим ва тарбиянинг энг самарали замонавий шакл, метод ва воситалардан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи лозим.

8. Ўқитувчи ижодкор, таълим-тарбиявий фаолият ташаббускори ва ёш авлод келажаги учун жавобгар шахсдир.

9. Ўқитувчи касбий фаолияти жараёнида юксак даражадаги педагогик маҳорат, коммуникатив лаёқати, педагогик техника (нутқ, юз, қўл-оёқ ва гавда ҳаракатлари, мимика, пантомимика, такт) қоидаларини чуқур ўзлаштириб бориши шарт.

10. Ўқитувчи нутқ маданиятига эга бўлиши зарур.

11. Ўқитувчининг кийиниш маданияти ўзига хос бўлиши, яъни содда, озода, бежирим кийиниши, таълим-тарбия жараёнида таълим олувчиларнинг диққатини тез жалб этувчи турли хил безаклар (олтин, кумуш тақинчоқлар)дан фойдаланмаслиги, фасл, ёш, гавда тузилиши, юз қиёфаси, ҳатто, соч ранги ва турмагига мувофиқ равишда кийиниши талаб этилади.

12. Ўқитувчи таълим муассасасида гуруҳ жамоасининг асосий ташкилотчиси ва таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳотларнинг энг фаол иштирокчисидир.

13. Ўқитувчи педагогик мулоқот жараёнининг фаол иштирокчиси эканлигини унутмаслиги шарт. Шунинг учун касбий фаолиятида ўзида бир қатор педагогик сифатларни таркиб топтириб бориши зарур.

14. Ўқитувчи энг аввало, мулоҳазали, босиқ, ҳар қандай педагогик вазиятни тўғри баҳолай оладиган ҳамда мавжуд зиддиятларни бартараф

этишнинг уддасидан чиқа олиши керак. Мулоқот жараёнида ўқитувчининг сўзларидан суҳбатдошига нисбатан хайрихоҳлик, самимийлик, дўстона муносабат, яхши кайфият сезилиб турсин.

Мухтасар қилиб айтганда, ҳозирги шароитда жамиятнинг ўқитувчилик касбига нисбатан қўяётган талаблари кун сайин ортиб бормокда ва бу талабларни амалда тўғри ташкил қилиш вазифаси ўқитувчига боғлиқ.

4. Педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари

Сўнги йилларда олимлар ўқитувчининг педагогик фаолиятида фикрлаш ҳамда аналитик қобилиятларни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этишини таъкидламоқдалар. Бу қобилиятлар асосини эса, ўқитувчининг касбий рефлексияси ташкил этади.

Рефлексия (лот. «reflexio» - орқага қайтиш) – «ҳар томонлама баркамол ривожланган инсоннинг ўз хатти – ҳаракатлари ва уларнинг қонуниятларини англашга қаратилган назарий фаолият шаклидир; инсон маънавий дунёсининг ўзига хос яширин ҳислатларини очиб берадиган ўз-ўзини билишга ва англашга қаратилган фаолиятдир».²

Илк бор рефлексия тушунчаси қадимги Юнон фалсафасида юзага келган ва инсоннинг ўз онгида кечаётган мулоҳазалари ҳақида ўзи фикр юритиши жараёни, ўз фикрлари мазмунини таҳлил қилишга эътиборини жалб қилишни англаган (Декарт). Сократ, Платон, Локк ва бошқа Юнон файласуфлари рефлексияни инсоннинг ўз-ўзини билишга, нималарга қодир эканлигини эътироф этишга қаратилган фаолияти эканлигини таъкидлашади. Кант, Гегел, Фихте, Шеллинг каби европа файласуфлари эса рефлексияга инсоннинг билиш қобилиятларини ривожлантириш асоси сифатида қарашганлар.

Ҳозирги замонавий педагогик илмий-тадқиқот ишларида кўплаб олимлар рефлексиянинг И.Н.Семёнов томонидан таклиф қилинган таснифига таянадилар. У рефлексиянинг қуйидаги турларини таклиф этиб шарҳлайди:

1. *Интеллектуал рефлексия*: Муаммоларни фикрлаш асосида ижобий ҳал қилишни белгилайди.

2. *Шахсий рефлексия*: Ўқитувчининг низоли (конфликтлар) педагогик зиддиятлардан жанжалсиз чиқишни фикран изланиш асосида бартараф қилишни таъминлайди.

3. *Коммуникатив рефлексия*: Мулоқот жараёнида шерикларининг ўзаро бир-бирларини тушуниб муносабат қилишни белгилайди.

² Қаранг: Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. 1967. – 4-т. 499 б.

4. *Кооператив рефлексия*: Жамоа аъзоларининг биргаликдаги ўзаро мунтазам меҳнат фаолиятларини мувофиқлаштириш билан боғлиқ бўлган фаолият.

Рефлексиянинг ҳар бир тури маъно жиҳатидан бир – бирлари билан ўзаро боғлиқ. Ўқитувчининг касбий маҳоратини ривожлантиришда педагогик рефлексиянинг аҳамияти ҳақида Ю.Н.Кулюткина, Я.С.Турбовский, П.В.Худоминский каби тадқиқотчиларнинг фикрича, ўқитувчининг педагогик фаолияти, мазмунан рефлексив хусусиятга эга бўлиб, у барча рефлексив жараёнларни қамраб олади. Қайд этиш жоизки, ҳозирги кунгача педагогик рефлексия тушунчасининг мукамал таснифи мавжуд эмас. Эҳтимол мазкур ҳодисани ўрганиш психология, педагогика, педагогик психология, фалсафа каби фанларнинг ўзаро алоқадорлигида амалга оширилиши билан боғлиқ ҳолда ҳал қилинар. Б.З. Вульф, В.Н.Харькин каби олимлар рефлексияни – инсоннинг ўз-ўзини англаши, касбий рефлексияни эса – ўз-ўзини касбий фаолияти давомида англаши, ўқитувчи маҳоратида педагогик рефлексияни – педагогик касбий омилкорликда ўзини англаши деб таърифлайдилар.

Г.М.Коджаспирова ўқитувчининг педагогик фаолияти барча қирралари билан рефлексив ҳодиса бўлса, демак бу педагогик рефлексия, деган нуқтаи назарни илгари суради.

Шу муносабат билан таъкидлаш жоизки, ўқитувчининг касбий фаолиятида рефлексия муҳим рол ўйнайди. Б.З.Вульфнинг фикрига кўра, *касбий рефлексия* жараёнида ўқитувчи ўзи танлаган педагогик касби талаб қиладиган даражада ўз имкониятларини, у ҳақдаги мавжуд тасаввурларини педагогик тажрибасининг муҳим жиҳатлари билан нисбатлайди, ва «ихтиёрий равишда шахсий педагогик маҳорат занжири»ни ҳосил қилади. Унинг фикр мулоҳазаси Л.С.Рубинштейннинг педагогик фаолиятдаги ташқи сабабларнинг ички шарт-шароитлар асосида билвосита ҳаракати ҳақидаги машҳур қоидасини тасдиқлайди.

Ўқитувчи педагогик маҳоратнинг асосий хусусиятларидан бири унинг ривожланишида узлуксизликнинг мавжудлигидир. Демак, рефлексив жараёнда ўқитувчининг касбий маҳорати, касбий сифатлари мавжудми ёки йўқми деб қайд этиш керак эмас, балки уларнинг *ривожланишини, бойиб боришини, кучайишини рағбатлантириши инobatга олиниши лозим*. Таълим жараёни айнан шунга хизмат қилиши керак, қачонки билимлар, кўникма ва малакалар онгли равишда ўз-ўзини такомиллаштиришга ички ундов билан қабул қилинсагина у ишланади.

Ўқитувчининг «ўз-ўзини касбий жиҳатдан ҳар томонлама мукамал такомиллаштириши», ҳамиша амалга ошадиган фаолият эмас. Шунга

карамай, ўқитувчининг ўзи ҳақидаги деярли ҳар қандай фикр-мулоҳазаси, касбий рефлексиянинг деярли ҳар бир жараёни, касбий фаолиятни қизиқарли қилиш учун муҳим аҳамиятга эга: чин кўнгилдан бажариладиган оғир меҳнат ҳам касбий фаолиятни осонлаштиради, бу эса рефлексиянинг мазмун моҳияти асосларидан биридир.

Касбий рефлексия ўқитувчининг ўз-ўзини ривожлантиришда (бу унинг ўз ижодий меҳнати натижасидан қониқмаслиги асло мумкин эмаслиги билан белгиланади) шижоати, касбий фаолиятига оид янгиликларни мунтазам изланишида, ижодкорлигида намоён бўлиши билан асосланади, демак рефлексия ўқитувчининг ўз-ўзини касбий такомиллаштиришига ҳам асос бўлади, деб айтиш мумкин.

Касбий педагогик фаолиятда рефлексив жараёнларни ўрганиб таъкидлаш мумкинки, рефлексия нафақат педагогик фаолиятни режалаштириш билан боғлиқ ҳодиса, балки рефлексия моҳиятидан касбий фаолиятни оптималлаштириш мақсадида ҳам қўлланилади. Баъзи олимларнинг фикрича, рефлексия – асрлар давомида ўқитувчининг касбий фаолиятида тўпланиб келинган тажрибаларида, унинг хулқ-атвори, мулоқот маданияти, тафаккурида йиғилган эски андозаларни, камчиликларни бартараф этиш имкониятини беради (Г.Ф.Пожмелкина, Е.Ю.Колошина, Е.В.Фролова).

Ўқитувчининг касбий рефлексиясига педагогик фикрлашнинг зарур таркибий қисми сифатида қараш мумкин, у ўқитувчига ўз касбий фаолиятига таҳлилий ёндашишни, ўзининг педагогик фаолиятдаги ўрнини аниқлаш ва режалаштирилаётган ишларда ижобий натижаларга эришиш учун педагогик фаолиятни мақсадли ўзгартиришнинг оптимал йўллари ва конструктив воситаларини топиш имкониятини беради.

Рефлексиянинг касбий қийинчиликларни енгишдаги ролини ўрганган В.А.Метаеванинг ишлари ҳозирги куннинг энг долзарб тадқиқотларидан бири саналади. Олима рефлексиянинг ривожланганлик даражаси «ўқитувчининг касбий фаолиятидаги қийинчиликларни самарали ҳал қилишнинг асоси бўлмиш» педагогик маҳорат натижасида муваффақиятларга эришишига боғлиқ, деган хулосага келади. Бироқ, бизнинг фикримизча, ўқитувчи педагогик фаолиятида муваффақиятларга эришиши унда рефлексиянинг мукамал ривожланганлик даражасини белгиламайди, аксинча таълим-тарбияда ўқитувчининг муваффақиятга эришиши, ўз фаолияти натижаларидан қониқиши, ўқитувчининг шаклланган касбий педагогик рефлексиясига боғлиқ.

Педагогик рефлексия ўқитувчига ўз-ўзини касбий жиҳатдан такомиллаштириш манбаларини ўз билими ва имкониятларидан излаб топишда кўмаклашади ҳамда унинг ривожланишини таъминлайди.

Ўқитувчи педагогик фаолиятини ўрганишга бағишланган кўп йиллик тажрибалар асосида қилинган назарий хулосалар педагогик маҳоратнинг ривожланиш жараёнини бешта элементдан иборат тизим асосида ўрганиш имкониятини беради. Бу ўқитувчининг касбий рефлексияси ривожлангани сари кечадиган ва унинг асосида узлуксиз педагогик касбий маҳоратини ва ўз – ўзини такомиллаштириш имкониятини таъминлайдиган жараёнларни чуқурроқ тушунишни таъминлайди (**чизмага қаранг**).

9 - чизма. Ўқитувчининг касбий рефлексияси асосида педагогик маҳоратининг ривожланиши.

Ўз-ўзини билиш жараёни ўқитувчининг педагогик маҳорати доирасида маълумотларни қайд қилиш даражасида кечади, бунда рефлексиянинг пассив шакли устуворлик қилади. Ўқитувчи педагогик фаолиятида юзага келаётган турли қийинчиликлар ва муаммоларнинг сабабларини, эришилаётган ютуқлар ва натижаларни шунчаки қайд қилиб боради.

Ўз – ўзини англаш жараёни ўқитувчининг ўз фаолияти ва унда ўзига нисбатан «метапозиция» (ноаниқ позицияда)да туриб, ўзига ташқаридан қараш, ўзини кузатиш малакасини кўзда тутаяди. Бунда, интериоризация (ташқи омилларнинг ички омилларга ўтиши) ҳодисаси амалга ошади, касбий

қийинчиликларни келиб чиқиш сабаблари расмийлаштирилади; фаолиятдан кўзланадиган асосий мақсад аниқланади, рефлексив – «МЕН» шаклланади. Бу ўқитувчининг долзарб ривожланиш зонаси билан боғлиқ.

Ўз – ўзини белгилаш жараёнида бошланғич даража касбий эҳтиёжларни ҳисобга олиб белгиланади ва жадал имкониятлар асосида фаолият режалаштирилади. Стратегик, тактик ва тезкор вазифалар шакллантирилади. Ҳақиқий «МЕН» ва идеал «МЕН» нисбатланади³. Бу ўқитувчининг энг яқин ривожланиш даражаси⁴ билан боғлиқ.

Ўз – ўзини ривожлантириш жараёнида ўқитувчининг касбий фаолияти давомида такомиллаштирилган педагогик маҳорати, рефлексияланган (яъни аввал фойдаланилган ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш натижасида тобора оптимал бўлиб чиққан методлар) ҳаракат усуллари ва методларининг ўсиши содир бўлади.

Ўз – ўзини назорат қилиш ўқитувчи педагогик фаолияти жараёнида назарий ва амалий тажрибалар асосида, ўз – ўзини касбий жиҳатдан назорат қилиб, педагогик маҳоратини янада такомиллаштириб боришнинг иккинчи шакли бошланишини назарда тутди.

Шундай қилиб, *олимларнинг тадқиқотларига таяниб, таъкидлаш мумкинки, ўқитувчининг касбий педагогик маҳоратини ривожлантириш муаммосини фақат унинг касбий рефлексиясини такомиллаштириш асосида ҳал қилиш мумкин. Касбий педагогик рефлексия нафақат касбий фаолият, балки, билим, кўникма ва малакаларнинг ўсишини таъминлайди ҳамда ушбу фаолиятни такомиллаштириш асоси ҳам саналади.*

?	НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР:
---	---

1. “Педагогик маҳорат” тушунчасининг мазмун моҳиятини тушунтиринг.
2. “Педагогик маҳорат» тушунчасига “Педагогик энциклопедия”да берилган турлича таърифларга изоҳ беринг.
3. “Ўқитувчининг педагогик маҳорати” тушунчаси мазмунини изоҳланг.
4. Ўқитувчидан қандай бурч ва масъулиятлар талаб қилинади?

³ Қаранг: Берис Р.В. Развитие Я – концепции и воспитание. –М., 1986

⁴ Қаранг: Краткий психологический словарь / Ред. –сост. Л.А.Карпенко; Под общ. Ред. А.В.Петровского, 1998. – 117.

5. Педагогик маҳоратнинг асосини ташкил этувчи тўртта компонентни тушунтиринг.
6. Ўқитувчининг касбий педагогик тайёргарлиги бўйича йўналишлари ҳақида маълумот беринг.
7. Шарқ алломаларининг ўқитувчи касбий маҳорати ҳақидаги фикрларини айтинг.
8. Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини такомиллаштириш тўғрисида Юнонистон ва Европа олимларининг фикрларини айтинг.
9. Ҳозирги даврда ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришнинг қандай йўллари мавжуд?
10. Юксак педагогик маҳоратни шакллантиришни таъминловчи омиллар ҳақида маълумот беринг
11. Ўқитувчининг касбий рефлексияси асосида педагогик маҳоратининг
12. ривожланиши ҳақида гапириб беринг.
13. Педагогик рефлексияда *ўз-ўзини билиш* ва *ўз – ўзини англаш* жараёнини тушунтиринг.
14. *Ўз – ўзини белгилаш*, *ўз – ўзини ривожлантириш*, *ўз – ўзини назорат қилишнинг педагогик маҳоратни ривожлантиришдаги ўрни* ҳақида маълумот беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
2. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик. –Т.: Тафаккур бўстони, 2011.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Очиллов М., Очиллова Н. Ўқитувчи одоби. – Т.: Ўқитувчи, 1997.
5. Очиллов М. Муаллим қалб меъмори. – Т.: Ўқитувчи, 2000.

2 - МАВЗУ: ПЕДАГОГИК ТЕХНИКА - ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ АСОСИЙ ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА

РЕЖА:

1. Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари ҳақида маълумот.
2. Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари.
3. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчи педагогик маҳоратида тутган ўрни.
4. Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати.

5. Педагогик техникани эгаллаш йўллари.

Таянч тушунчалар: Педагогик техника, нутқ техникаси, мимика, пантомимика, жестикуляция, актёрлик ва режиссёрлик маҳорати, диққат, кузатувчанлик, ҳаёл, нафас олиш, овозни бошқариш, нутқ темпи, дидактик, ташкилотчилик, конструктив, коммуникатив қобилиятлар.

1. Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари ҳақида маълумот

Педагогик техника –

ўқитувчининг нафақат таълим–тарбия жараёнида, балки бутун касбий фаолиятида зарур бўлган умумий педагогик билим ва малакалари

мажмуидир. Педагогик техниканинг муҳим жиҳатлари – бу аввало ўқитувчининг маҳоратини белгиловчи касбий кўникмалари ҳисобланади, яъни унинг саводли ва ифодали сўзлай олиши, ўз фикр–мулоҳазасини ва билимини тушунарли тилда таъсирчан баён қилиши, ҳис–туйғусини жиловлай олиши, ўзининг шахсий хусусиятларига хос мимик ва пантомимик қобилиятларга эга бўлиши, аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум, сўзнинг чексиз қудрати орқали ўқувчилар онгига ва тафаккурига таъсир ўтказиши, ҳозиржавоблик, психологик билимларга эга бўлиши кабилардир.

Ўқитувчининг педагогик техникаси қандай кўникма ва малакалардан иборат эканлиги, педагогик техника воситасида ўқитувчи таълим муассасаларида таълим–тарбиявий фаолиятни замонавий талаблар асосида қандай ташкил қилиши, таълим олувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатишида қандай аҳамиятга эга эканлиги каби муаммолар ҳозирги кунгача дунё олимларининг диққатини ўзига жалб этиб келмоқда.

Ҳозирги кунда педагогик техника тушунчаси иккита гуруҳга бўлиб ўрганилади. Биринчи гуруҳ компонентлари ўқитувчининг шахсий ахлоқий фазилатлари ва хулқи билан боғлиқ бўлиб, таълим–тарбия жараёнида ўз–ўзини бошқариш малакаларида (рефлексия) намоён бўлади:

- таълим–тарбия жараёнида ўз хатти–ҳаракатларини бошқариши (мимика, пантомимика);
- таълим–тарбия жараёнида ўз ҳиссиётини ва кайфиятини жиловлай олиши ва турли ножўя таъсирларга берилмаслик;
- мукамал ижтимоий персептив қобилиятларга (диққат, кузатувчанлик, ҳаёл) эгаллиги;
- нутқ техникасини (нафас олиш, овозни бошқариш, нутқ темпи) билиши ва ўз ўрнида қўллай олиши.

Педагогик техниканинг иккинчи гуруҳ компонентлари ўқитувчининг шахс ва жамоага таъсир кўрсатиш малакалари билан боғлиқ бўлиб, бу гуруҳ таълим-тарбия жараёнининг технологик томонини қамраб олади:

- ўқитувчининг дидактик, ташкилотчилик, конструктив, коммуникатив қобилиятлари;
- маълум бир режа асосида ўз олдига қўйилган талабларнинг бажарилишини назорат қилиши;
- таълим муассасасида ва ўқувчилар жамоасида таълим-тарбия билан боғлиқ бўлган ижодий фаолиятни ташкил эта олиши;
- ўқувчилар билан педагогик мулоқот жараёнини бир мувозанатда сақлаб бошқара олиши.

Ўқитувчининг тарбияланувчи объектлар олдида ўз ҳаракатларини бошқаришида актёрлик санъатига хос бўлган хусусиятлари, яъни мимик ва пантомимик қобилиятлари муҳим рол ўйнайди. Актёр бир образни маълум бир муддатда тайёрлаб, бир ёки бир неча мартаба бир хил кўринишда сахнада намойиш этса, ўқитувчи бутун ўқув йили давомида, ҳар бир дарсда янги мавзунини ўқитилган мавзулар билан боғлаб, замонавий инновацион усуллар воситасида ўқувчилар онгига етказиш учун чуқур тайёргарлик кўради, гуруҳ жамоасидаги ўзига хос педагогик ва психологик муҳитни, ҳар бир таълим олувчининг шахсий хусусиятларини эътиборга олиб педагогик фаолият кўрсатишга мажбур. Бундай улкан масъулиятни юқори савияда бажариш учун ўқитувчидан юксак педагогик техник тайёргарликка эга бўлиш талаб этилади.

Ҳозирги замон ўқитувчиси педагогик маҳорат тизимида педагогик техниканинг ролини беқиёс деб билади. Чунки у ўқитувчига ўз гавдасини тута билиши (мимика, пантомимика), ҳис-туйғуларини (эмоциясини) бошқара олиши, иштиёқ, қобилиятлар, нутқ техникасини эгаллаши ва уларни ўқув фаолиятида, ўқишдан ташқари таълим ва тарбиявий фаолиятлар жараёнида қўллаш йўллари тушунтиради.

Демак, педагогик техника ўқитувчи касбий фаолиятида шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисики, у ўқитувчининг педагогик фаолиятига таъсир кўрсатиши, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш ишларида асосий йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техниканинг намоён бўлиш хусусиятларидан бири ўқитувчининг ташқи кўринишидир. Ҳар қандай инсоннинг ташқи кўриниши атрофдагиларга эстетик маъно ва завқ касб этиб, доимий эътиборда бўлишини унутмаслик керак. Ўқитувчининг ташқи кўринишини асосан намоёниш этувчи муҳим хусусиятлари унинг чеҳрасидаги меҳрибонлик,

жиддийлик, юришида босиқлик, табиийликдир. Ўқитувчи хонага кириши билан сўзсиз таълим олувчилар эътиборида бўлади, улар билан мулоқотга киришади.

Синф саҳнасида бажарилаётган унинг хоҳ ижобий, хоҳ салбий хатти-ҳаракатлари таълим олувчиларга таъсир ўтказа бошлайди. Айниқса, ёш ўқитувчилар илк бор дарсга киришларидан олдин ҳис-ҳаяжонини, кўркувини енгишлари, ўзларини эркин тутишлари, биринчи дарс пайтида содир бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай муваффақиясизликдан ўзларини йўқотмасликлари лозим.

2. Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари

Педагогик техниканинг таркибий қисмларидан бири ўқитувчининг нутқ малакаларини, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини эгаллашдан иборат.

Ўқитувчининг нутқ маданиятига эга бўлиши, тўғри нафас олишни ишлаб чиқиши энг катта – энг асосий қийматдир. Оғзаки нутқ маҳоратини юксалтириш, нафақат ҳикоя ва тушунтириш, балки урғу берилган сўз ҳам педагогик таъсир усулларидан яхшироқ фойдаланишга имкон яратади.

Педагог ўзининг овози ва кўринишини бошқаришни билиши, ташқи қиёфани, мимикани ушлаб туришни билиши зарур.

“Мен фақат “буёққа кел” сўзини 15-20 хилда гапира олганимдан, юз, ташқи қиёфа ва овозни 20 хил кўринишда бера олганимдан сўнггина ҳақиқий маҳорат эгасига айландим”, - деган А.С. Макаренко.

Ўқитувчининг такомиллашган нутққа эга бўлиши – ўқув материалларининг ўқувчилар томонидан пухта ўзлаштирилишини таъминлаш гаровидир. Ўқувчилар ўқитувчи нутқига алоҳида эътибор берадилар. Бирор ҳарф ёки товуш нотўғри айтилиши кулгига сабабчи бўлади. Бир хил оҳангдаги нутқ ўқувчиларни тез чарчатади.

Айрим мутахассислар товуш ва унинг тембри туғма хусусият, дейдилар, лекин ҳозирги экспериментал физиология товуш сифатининг ўзгариши мумкинлигини тасдиқлайди. Нутқнинг ифодалари, соф бўлиши устида ишлаш фикрларнинг равон бўлишига таъсир қилади. Нутқ имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади, узлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларини танлашга муваффақиятли равишда тузатиш киритиб бориш имконини беради.

Бугунги кунда нутқ техникаси бўйича бир неча машқ комплекслари ишлаб чиқилган. Улар, асосан театр педагогикаси тажрибасига асосланган

бўлиб, сўзлашиш пайтида нафас олиш, товуш ҳосил қилиш ва уни маъноли ифодалаш малакаларини такомиллаштиради, бу эса ўқитувчига ўз сўзи мазмунини ўқувчиларга янади тўлақонли қилиб етказишга имкон беради.

Нафас олиш организмга ҳаёт бағишловчи физиологик функцияни бажаради. Шу билан бирга у нутқ энергия базаси бўлиб ҳам ҳисобланади. Нутқ сўзлаётганда нафас олиш – фонацион нафас олиш дейилади (ренготовуш). Кундалик ҳаётдаги нутқ асосан диалог шаклида бўлади. Шунинг учун ҳам нафас олиш ортикча қийинчилик туғдирмайди. Дарс давомида ўқитувчи жуда кўп гапиради, янги мавзунини тушунтиради, маъруза ўқийди.

Педагогнинг нутқи учун авваламбор товушнинг кучи зарур. Бу ўпкадан келаётган нафаснинг кучига ва тезлигига боғлиқ.

Товушнинг юқорилиги – бу товушни узоққа етказа олиш ва юқорипастлигини бошқара олишдир.

Товушнинг ҳаракатчанлиги ва ўзгарувчанлигини товушнинг мазмунига, шароитига, тингловчиларнинг кайфиятига қараб осон ўзгартириши мумкин. Ҳаракатчанлиги эса паст, ўрта, юқори типларга бўлинади.

Товуш парвози – товушнинг узоқ масофага узатилиши ва каттиқлигини созлаб олиш.

Товуш ихчамлиги ва ҳаракатчанлиги уни мазмунга тингловчи мослаб ўзгартириши имкониятини билдиради.

Диапазон – товуш ҳажми бўлиб, унинг чегараси энг юқори ва қуйи оҳанг билан белгиланади. Диапазон қисқариши нутқнинг бир оҳангли бўлиб қолишига сабаб бўлади. Бир оҳангда гапириш ахборотни идрок қилишни сусайтиради, уйқунини келтиради.

Тембр – товуш рангдорлиги, ёркинлиги ҳамда унинг ёқимлилиги ва алоҳидалигидир.

Дикция – аниқ талаффуз қилиш. Талаффузнинг аниқлиги ўқитувчи нутқининг ўқувчилар томонидан тўғри тушунилишини таъминлайди.

Ритм – бу айрим сўз ва бўғинларнинг айтилиши муддати ва тўхташ, нутқ ва ифодаларнинг навбат билан ўз ўрнида ишлатилишини билдиради. Ритм нутқнинг энг асосий қисмидир, чунки, нутқ оҳанги ва тўхташлар ҳам тингловчиларга беихтиёр ўзгача ҳиссий таъсир кўрсатади. **Сўзлаётганда образга кириш, овозни керакли жойда пастлатиш, оҳиста гапириш ўқитувчи маҳоратига боғлиқ.**

Онгли равишда овозни машқ қилдириш узоқ, мунтазам ва индивидуал давом этади. Кўп олимлар олиб борган тадқиқотлари шуни кўрсатадики, паст овоз ўқувчилар томонидан яхши идрок этилади. Паст овоз уларга юқори овозга нисбатан ёқади. Юқори овоз ўқувчиларни ҳам,

ўқитувчининг ўзини ҳам тез чарчатиб қўяди. Ўқитувчи касб касалликларининг 40,2 фоизини овоз касалликлари ташкил этади. Овоз касаллигининг сабаблари: а) юқори овозда гапириш; б) овоз аппаратларидан тўғри фойдаланмаслик; в) овоз гигиенасига амал қилмаслик; г) овоз аппаратининг туғма камчиликларидир. Турли хил овоз касалликларининг олдини олиш мақсадида ишдан сўнг педагог 2-3 соат давомида кам ва секин гапириши керак. 3-4 соат дарс беришдан сўнг бир соат овоз аппаратларига дам бериш керак.

Ўқувчиларнинг ўқитувчи нутқини яхши идрок этишлари учун ўқитувчи товуш, сўзларни аниқ ва ифодали талаффуз қилиши керак. Товуш, бўғин ва сўзларни тўғри талаффуз қилишда овоз аппарати: лаблар, тил, тиш, жағлар, танглай, кичик тил, ҳалқум, овоз пайлари қатнашади. Нутқдаги органик камчиликларни жарроҳлик ва логопедик услублар билан бартараф этиш мумкин.

Ноорганик камчиликлар эса: тўнғиллаб гапириш, соқовланиш, дудукланиш, баъзи бир товушларни талаффуз эта олмаслик, бурунда гапириш, тез гапириш, чала гапириш.

Буларни бартараф этиш учун нутқ органлари ҳаракатини артикуляция гимнастикаси орқали машқ қилдириш тавсия этилади. Бу икки йўл билан амалга оширилади: а) нутқ аппаратларини машқ қилдириш, б) ҳар бир унли ва ундош товушларнинг тўғри артикуляциясини машқ қилиш.

Нутқнинг тезлиги, алоҳида бўғинларнинг ва сўзларнинг жаранглаши, шунингдек, нутқ ритмидаги паузаларга риоя қилиш нутқнинг ритминини ташкил этади. К.С.Станиславскийнинг таъкидлашича, интонация ва паузанинг ўзи, сўздан ҳам ортиқроқ эшитувчига ҳиссий таъсир этар экан. Нутқ тезлиги ўқитувчининг индивидуал хусусиятларига, нутқ мазмунига ва мулоқот вазиятига қараб ўзгаради.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари: ўқитувчи раҳбарлигидаги машғулотлар (педагогик техникани ўрганиш) ва мустақил ишлаш (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш)дир.

Педагог малакаларининг индивидуал-шахсий тусда эканлигини ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни тингловчининг ўзида моҳир ўқитувчига хос шахсий фазилатларни ва касбий малакаларни шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи рол ўйнайди, деб айтиш мумкин.

Касбий тайёргарлик жараёнида педагогик техникани эгаллаш ўқитувчига ўзининг касб йўналишининг бошланишидаёқ кўпгина

хатоликларнинг олдини олишида, ўқувчиларга таълим-тарбия беришнинг юксак самарадорлигига эришишида ёрдам беради.

3. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчи педагогик маҳоратида тутган ўрни

Ўқитувчининг ташқи кўринишида, педагогик техникаси тизимидаги мимик, пантомимик ҳолатлар муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчининг

хатти-ҳаракатини бевосита намойиш этувчи мимик ва пантомимик ифодаси, ўқитувчининг имо-ишорасида, маъноли қарашларида, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассумида намоён бўлади ва улар ўқитувчи-тарбиячининг педагогик таъсир кўрсатишида, машғулотларни самарали ва мазмунли ўтишида пухта замин тайёрлаб беради.

Пантомимика – бу гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракатидир. У асосий фикрни ажратиб кўрсатишга имкон беради. Ўқитувчи ўз гавдаси, қўли, оёқ ҳаракатларининг ҳолати орқали ҳар қандай педагогик маълумотларнинг образини “чиза” олса, таълим олувчилар бундан завқланадилар, улар ички ҳис-туйғулари, ташқи ҳиссиётлари билан қўшилиб бутун онгини ўқув материаллари мазмунини ўзлаштиришга қаратадилар. Пантомимика гавдани рост тутиб юра билиш, қўл ва оёқ ҳаракатларининг бир-бирига мослиги, фикрларини аниқ ва тўлиқ баён қилиб қўлини, бошини турли ҳаракатларда ифодалаш ўқитувчининг ўз билимига, кучига ишончини билдиради. Шунинг учун ўқитувчининг таълим олувчилар олдида ўзини тута билиш ҳолатини тарбиялаши лозим (оёқлари 12-15 см. кенгликда, бир оёқ сал олдинга сурилган ҳолда туриш). Ўқитувчининг юриши, қўл ва оёқ орқали имо-ишоралари ортикча ҳаракатлардан ҳоли бўлиши керак. Масалан: аудиторияда орқага олдинга тез-тез юриш, қўллари билан турли имо-ишоралар қилиш, бошини ҳар томонга ташлаш ва ҳоказо. Бундай ҳолатлар дарс давомида ўқувчиларнинг эътиборини бўлиб, ғашини келтиради ва ўрганилаётган фанга, ўқитувчига нисбатан ҳурматсизлик кайфиятини уйғотади.

Ўқитувчининг пантомимик ҳаракатлари тизимида ўз ҳиссий ҳолатини бошқара олиши муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи таълим олувчилар билан мулоқот жараёнида қизгин кузатув остида бўлади. Унинг кайфиятидаги ўзгаришлар пантомимик ҳаракатларида намоён бўлади. Шу туфайли таълим олувчиларга таълим-тарбиявий таъсир кўрсатиш жараёнида (дарсда, дарсдан ташқари машғулотлар пайтида, тарбиявий ишлар жараёнида) ўз ҳиссиётини бошқара олиши, жиддий бўлиши, умидбахшлик, хайрихоҳлик кайфиятида бўла олиш қобилиятларига эга бўлиши зарур. Пантомимик ҳаракатлар тизими ўқитувчига бирданига пайдо бўладиган кўникма эмас. Бунинг учун

ўқитувчи ўз устида тинимсиз ишлаши, илк педагогик фаолияти даврида камчиликларини тезда топиб бартараф эта олиши даркор. Чунки, йиллар давомида ўқитувчи ўзининг ҳар бир ҳаракатига мослашиб уни одат қилиб олиши мумкин. Мукаммал пантомимик малакаларга эга бўлган ўқитувчи ўз-ўзини назорат қила олади, кўп йиллик фаолияти давомида соғлом асаб тизимини ўзида тарбиялаб асабийлашишдан, ҳиссий ва ақлий зўриқишлардан ўзини сақлай олади.

Гавда тутиш эстетикаси олдинга-орқага тебраниш, оғирликни бир оёқдан иккинчи оёққа ўтказиб туриш, стул суюнчиғига таяниб туриш, бошни қашлаш, бурунни артиш, кулоқ кавлаш каби зарарли одатларга йўл қўймайди. Ўқитувчи гавдасининг ҳаракати чегарали ва босиқ бўлиши, ортиқча силкиниш ва кескин ҳаракатлардан ҳоли бўлиши шарт.

Мимика - юз мускуллари орқали ўз сезгиси, фикри, кайфиятини ифодалашдир. Ўқитувчининг юз ифодаси ва қараши баъзан ўқувчиларга сўздан ҳам қаттиқроқ таъсир кўрсатади. Мимика ахборотнинг хусусий аҳамиятини оширади, уни пухтароқ ўзлаштирилишини таъминлайди. Ўқувчилар ўқитувчи кайфияти ва муносабатини унинг юзидан уқиб оладилар. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг юзи унинг сезгирлигини ифодалаш билан бирга уларни яшириб туриши ҳам лозим. Оила ташвишлари, ташқаридаги келишмовчиликларни ўқитувчи ўзининг юз ифодасида билдирмаслиги керак. Юз ифодаси ва ҳаракатлар фақат дарс мақсадига, ўқув-тарбиявий ишни яхшилашга йўналтирилиши лозим. Юз ифодасида кўзлар муҳим ўрин тутади. Жозибасиз кўзлар маъносиз қалбни акс эттиради. Ўқитувчи юз мускуллари ва кўзларини тез-тез ҳаракатлантириш билан бирга уларни бирдай қотиб қолишдан эҳтиёт бўлиши лозим. Ўқитувчи нигоҳи таълим олувчиларга қаратилган бўлиши, бевосита кўриш контактини вужудга келтириши зарур, барча таълим олувчиларни диққат марказида ушлаб туришга интилиши лозим.

Мимик ҳаракатлар, ифодалар маълумотларнинг ҳиссий аҳамиятини кучайтириб, уларни чуқур ўзлаштириш имкониятини беради. Таълим олувчилар ўқитувчининг муомаласи ва хатти-ҳаракатига қараб кайфиятини, муносабатини тезда «уқиб» оладилар. Шунинг учун оиладаги баъзи нохушликлар, ҳиссиётга берилиш, ғам ва ташвишнинг ўқитувчи чехрасида ва мимик белгиларида ифодаланиши мумкин эмас. Чунки ушбу нохушликлар ўқитувчининг педагогик фаолиятига дарс машғулотларини мукаммал бажаришида ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Ўқитувчининг чехрасида, мимик белгиларида фақат дарс машғулотларига хос бўлган, таълим олувчиларга таълим ва тарбиявий топшириқларни ечишга ёрдам бера оладиган кўринишларни ифодалаш лозим.

Ўқитувчининг чеҳрасидаги ифода, нутқи, ўқувчилар билан ўзаро муносабати унинг индивидуал характериға мос бўлиши керак. Ўқитувчи чеҳра кўринишидаги мимик ифода таълим-тарбия қонуниятларига мос ишонч, маъқуллаш, таъқиқлаш, норозилик, қувонч, фахрланиш, қизиқувчанлик, бефарқлик, иккиланиш каби хусусиятларни ифодалаш мумкин. Бунда овоздаги турли ўзгаришлар, нутқнинг тушунарли баён этилиши муҳим аҳамиятга эга. Мимик ифоданинг асосий белгиларини намойиш этишда қош, кўз, чеҳра кўриниши иштирок этади.

Инсон ҳис туйғулари унинг юзида – юз мушакларини қисқариши ва бўшашиши натижасида – намоён бўлади. Юз мушаклари ҳолатини бошқариш унчалик қийин бўлмаганлиги учун одамлар ҳақиқий ҳисларини яширишга ҳам уринадилар.

Юз мушаклари ҳаракатлари симметриклиги ушбу инсоннинг самимийлигидан далолат беради. Инсон сўзларида қанчалик ёлғонни кўп қўшса, симметрия шунчалик бузилади.

Ҳақиқатни билдирувчи мимика жуда тез, сездирмасдан намоён бўлиши мумкин ва уни тўғри талқин қилиш учун тажриба ёки ҳаттоки махсус машқ керак. Яна бир хусусият: ижобий ҳиссиётлар салбийга қараганда осонроқ англанади.

Айниқса, инсон лаблари ҳиссий ифодалилиги билан ажралиб туради (масалан, лабларни тишлаш – ҳаяжонни, бир томонга қийшайган лаблар ишонқирамаслик ёки истехзони англатиши мумкин)

Табассум одатда дўстона муносабат ёки қўллаб - қувватлашга бўлган эҳтиёжни билдиради. Эркак киши учун табассум у ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута олишини намойиш қилиши бўлса, аёл табассуми кўпроқ ҳақиқий кайфиятини билдиради.

Табассум турли ҳиссиётларни англатганлиги учун уларнинг баъзи турларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ:

- 1) ортиқча кўп жилмайиш – қўллаб қувватланишга эҳтиёж;
- 2) қийшиқ кулиш – назорат қилинаётган асабийлик;
- 3) кўтарилган қошлар ва табассум - бўйсунушга тайёрлик;
- 4) пастга туширилган қошлар ва табассум – ўзини катта олиш;
- 5) табассум билан бир пайтда пастки қовоқларнинг кўтарилмаслиги – самимиятсизлик;
- 6) табассум билан бир пайтда кўзларнинг олайиши – қўрқитиш.

Турли ҳислар кечираётганда юз мимикасини билиш фақатгина бошқаларни тушунишдагина эмас, балки ўз имитация маҳоратини ўстириш учун ҳам зарурдир.

Одамнинг ички кечинмалари ҳақида энг тўғри маълумотни кўзлар намоён қилади:

- 1) кўзнинг одатий ифодасидаги ўзгариш;
- 2) кўзларнинг беихтиёр ҳаракатлари – ҳаяжон, орият, ёлғон, кўрқув, асабийлашув;
- 3) ёниб турган нигоҳ – қизишиш;
- 4) қотиб қолган нигоҳ – ўйга чўкканлик ёки ҳолсизлик;
- 5) қорачиқларнинг каттайиши қизиқиш ва қабул қилинаётган ахборотдан, атрофдагилардан, таомдан ва бошқа шунга ўхшаш омиллардан қониқиш ҳис этаётганлиги ёки қаттиқ оғрик; маълум дори-дармон ёки наркотик қабул қилганлиги;
- б) қорачиқларнинг кичрайиши – ғазабланиш ёки маълум турдаги наркотикларни қабул қилганлиги ва бошқалар.

Мулоқот давомида кўпроқ эшитаётган одам суҳбатдоши кўзига қараб туради. Мулоқотнинг умумий вақтининг учдан биридан камроқ вақт ичида кўзингизга қараб турган инсоннинг сизга нисбатан самимийлигига шубҳаланинг; бутун диалог давомида тикилиб қараётган инсон ёки сизга нисбатан катта қизиқиш билдирмоқда ёки (агар қорачиғи кичрайган бўлса) унинг сизга нисбатан адовати бор, ёки сизни ўзига тобе қилмоқчи.

Инсоннинг ички ҳолати ҳақида унинг статик ҳолати маълумот бериши мумкин. Шуниси қизиқки, агар маълум бир туришлар (поза) инсон учун одатий бўлиб қолган бўлса бу унинг характеридаги турғун сифатлардан далолат беради.

Қуйида бир неча позанинг психологик нуқтаи назардан талқинини кўриб чиқамиз:

- 1) қўллар орқада, бош юқори кўтарилган, ияк олдинга сурилган – ўзига ишонч, ўзини бошқалардан устун қўйиш;
- 2) тананинг юқори қисми олдга интилган, қўллар белда – дадиллик, ўзига ишонч ва фаол ҳаракатларга тайёрлиги, тажовузкорлик, ўз фикрини охиригача ҳимоя қилишликка тайёрлик;
- 3) қўллар билан стол ёки стулга таяниш – суҳбатдоши билан тўла контакт йўқлиги;
- 4) қўллар тирсаклар очилган ҳолда бош орқасида қовушган – ўзини бошқалардан устунлигини ҳис этиш;
- 5) бош бармоқларини белбоғ ёки чўнтакларга солиб туриш – тажовуз, ўзига ишонганликни ифодалайди;
- б) бош бармоқни чўнтаклардан чиқарган ҳолда туриш – ўзини катта олишлик;

7) қўл ва оёқлар алмаштирилган ҳолда – суҳбатдошига нисбатан ишонқирамаслик ва ўзини ҳимоялаш;

8) қўл ва оёқлар алмаштирилмаган ҳолда, пиджак тугмалари ечилган – ишониш белгиси;

9) бошнинг четга эгилиши – қизиқиш уйғонганлиги;

10) бошнинг қўйи эгилганлиги – салбий муносабат;

11) бошнинг сал ортга эгилганлиги – тажовуз белгиси;

12) стул четида ўтириш – ҳар қайси моментда туриб кетишга тайёргарлик: чиқиб кетиш учун ёки ҳаракат қилиш учун, ўзига эътиборни қаратиб, суҳбатга қўшилиш учун ёки қизишган инсон ўзини қўлда тутиш учун қилган ҳаракати.

Инсонлар ҳис-туйғуларини аниқлашда фақат беихтиёр қўл ҳаракатларига диққатни қаратиш лозим. Ҳар хил одамларда бир хил қўл ҳаракатлари турли маънога эга бўлиши мумкин, лекин маъноси ўхшаш ҳолатлар ҳам мавжуд:

1) қўлларнинг фаол ҳаракати – кўпинча ижобий эмоциялар, дўстона муносабат ва қизиқишни англатади;

2) ортикча қўл ҳаракати – ҳаяжон, ўзига ишончсизлик белгиси;

3) кафтлар очик – очиклик ифодаси;

4) қўлларни мушт қилиш – ички қўзғалиш, тажовуз;

5) сўзлаётганда оғизни қўл билан тўсиш – ҳайрон бўлиш / ёлғон сўзлаш / суҳбатдошига маълумотни ишониб етказиш;

6) сўзлаётганда бурунга тегиб туриш – айтаётган сўзларига ишонқирамаслик / ёлғон / янгидан-янги далиллар излаш;

7) қовоғини бармоқ билан ишқаламоқ – ёлғон / ишонқирамаслик; сўзлаётганда юзининг турли қисмларини ишқалаш – ташвиш, уялиш, ўзига ишонмаслик;

8) иягини силаш – қарор қабул қилиш;

9) қўлларнинг беихтиёр ортикча ҳаракатланиши (бирор нарсани айлантириш, бураш, кийимининг деталларига тегиш) - огоҳлик, асабийлашганлик, уялиш;

10) кийим ёқасини тортиш – ёлғони ошкор бўлганлигини сезган одам ёки ғазабдан ҳаво етишмаслиги;

11) бирор нарсага таянишга бўлган интилиш – вазиятнинг мураккаблигини ҳис қилиш, ушбу вазиятдан чиқиб кетиш йўлини топа олмаётганлигидан далолат беради.

**4. Педагогик фаолиятда
актёрлик ва режиссёрлик
маҳорати**

Педагогик ва актёрликнинг ўзаро ўхшашликлари кўп. Бу ушбу

фаолиятларнинг моҳиятидан келиб чиқади. Ҳар иккала фаолият негизида ҳам инсонлар онгига таъсир этиш масаласи ётади. Актёр сахнадаги роль орқали, педагог турли педагогик таъсир воситалари ёрдамида инсон онгида олдиндан кўзланган ўзгаришларни амалга оширишга ҳаракат қиладилар. Бу касбларни бир-бирига яқинлаштирувчи яна бир нарса – бу ҳар иккаласи ҳам оммага қаратилиб, омма нигоҳида амалга оширилишидир.

Ўқитувчининг ўқув-тарбиявий машғулоти, тадбирлар “сценарий” сени ишлаб чиқиши, унда тингловчилар фаолиятини бошқариши бу касбни режиссёр касбига яқинлаштиради.

Ўқитувчилар тингловчилар диққатини жамлаш, эътиборини вақт давомида йўналтириб туриш қанчалик қийинлигини яхши биладилар. Шунда ўқитувчиларга актёрлик маҳорати катта ёрдам беради. Буюк рус драматурги К.С.Станиславскийнинг актёрлар билан ишлаш тизими педагогнинг актёрлик маҳоратини оширишга катта имкон беради.

Ушбу тизимнинг асосий мақсади – актёрнинг бор қобилиятларини очиб беришдир. Бу албатта, ўқитувчи учун ҳам зарурдир. К.С.Станиславский тизимининг биринчи тамойили ҳаёт ҳақиқатидир. Сахнада ёлғон бўлиши мумкин эмас (ўқитувчи ҳаракатларида самимиятсизлик, иккиюзламачиликка ўрин йўқ).

Иккинчи тамойил – буюк масала тамойили. Буюк масала бу артистнинг асосий – яъни, инсонлар онгига муайян ғояни сингдиришнинг асосий мақсади. Ўқитувчи ҳам ўз фаолиятида педагогик буюк масалани доимо ёдда тутиши керак: “Нима учун меҳнат қиляпмиз? Пировард натижада нимага эришамиз?”

Учинчи тамойил – фаоллик ва ҳаракат тамойили. Айнан ҳаракатда инсоннинг жисмоний ва психик моҳиятининг бирлиги намоён бўлади. Педагогик ҳаракат ўқитувчининг маълум мақсадга йўналтирилган онгли ҳаракатидир. Ушбу ҳаракатда жисмоний ва психик моҳият бирлиги мавжуд бўлса, ўқитувчи юқори натижаларга эришади. Педагог шахси ҳаракатда намоён бўлар экан, ҳаракат асосланган, мақсад йўналтирилган ва маҳсулдор бўлиши керак.

Ўқитувчи ижодкордир, унинг ижоди тингловчиларга бевосита амалга оширилаётган эмоционал таъсирда, жонли нутқ, жонли ҳаракатда намоён бўлади. Педагог ҳам актёр каби ўзининг психик-жисмоний яхлитлик ҳолатида фаолият воситаси ролини ўйнайди. Шунинг учун у ўз организмни созлаши, уни зарур пайтда тўғри ҳаракатни амалга ошира олишини таъминлаши керак.

5. Педагогик техникани эгаллаш йўллари

Ўқитувчи педагогик фаолиятида педагогик техниканинг кўникма ва малакаларини мукаммал такомиллаштирган ҳолда ўз маҳоратини оши-

риш учун қуйидаги жараёнларни билиши лозим:

1. Ўқитувчи ўзлаштириши лозим бўлган педагогик техниканинг муҳим таркибий қисмларидан бири унинг нутқ техникасидир (нутқ темпи, дикцияси, товуш оҳангини баланд, ўрта, паст қила олиши ва ҳоказо).

Дарс жараёнида ўқув материалларини идрок қилишда ўқитувчининг нутқи муҳим рол ўйнайди. Олимларнинг фикрича, ўқувчилар томонидан 1/2 фоиз ўқув материални тафаккур орқали идрок қилиш ва ўзлаштириш ўқитувчиларнинг нутқига ва унинг сўзларни тўғри талаффуз қилишига боғлиқ. Ўқувчилар ўқитувчининг нутқини ниҳоятда кузатувчанлик ва қизиқиш билан тинглайдилар. Паст оҳангда гапирадиган ўқитувчининг дарси таълим олувчилар учун зерикарли бўлади, ниҳоятда баланд гапириш, оддий суҳбат чоғида овозни баланд қилиб сўзлашиш ўқувчиларни дарсдан бездиради ва чарчатади. Таълим олувчиларнинг бундай ўқитувчи таълимидан кўнгиллари совийди. Шунинг учун ўқитувчи саводли гапириши, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён қилиши, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларига эга бўлиши лозим.

Чиройли, саводли, таъсирчан гапирувчи ўқитувчиларнинг нутқлари таълим олувчилар онгига тез таъсир этади, ўқув материалларини осон ўзлаштириб олишига катта имконият яратади, таълим олувчилар бундай ўқитувчиларнинг дарсларини тоқатсизлик билан кутадилар. Ўқитувчилар ўз нутқлари устида тинимсиз ишлашлари, сўзларнинг чиройли, маъноли, таъсирчан бўлиши учун машқ қилишлари, овоз диапазонларининг кучи, нутқ тембрининг ҳаракатчанлиги ва дикциясини доимо машқ қилиб боришлари лозим.

Овоз диапазони чегараси баланд ёки паст гапириш тони билан белгиланади. Диапазоннинг қисқариши товушнинг паст тонлигига олиб келади. Паст оҳангда сўзлашиш ўқитувчининг идрокини бўшаштиради ва сусайтиради.

Ўқитувчи товуш диапазонини, унинг тембри билан боғлаб ишласа, гаплари чиройли, майин, жозибали чиқиб, тингловчиларни ўзига жалб этади ва ўқув материаллари мазмуни янада яхши идрок қилинади.

Ўқитувчининг нотиклик техникаси сўзларни аниқ, тўғри, тиниқ эшитиларли ва тушунарли баён қилишида намоён бўлади. Тўғри ва мукаммал овоз дикциясига эга бўлган ўқитувчи сўзларни ифодали баён қилади. Ифодали гапиришда тил, лаб, кичик тилча, пастки жағ иштирок этади. Ўқитувчи

ифодали гапириши, сўзларни талаффуз қилиши учун юқоридаги органларни доимо машқ қилдириши лозим. Шундай қилиб, педагогик техникада нутқ малакалари муҳим аҳамият кашф этар экан, ўқитувчи доимо гапириш темпи, ритми, дикцияси, овоз кучи, диапазони, ҳаракатчанлиги устида машқ қилиши зарур.

2. Педагогик техника малакаларини мукаммал эгаллаш учун аввало, ўқитувчи ўз фанини, ўқитадиган предметининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорликда билиши, педагогик ва ахборот технологияларини, педагогика ва психология фанлари асосларини давр тараққиёти даражасида билиши, касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялай оладиган бўлиши зарур. Чунки педагогик техника ўқитувчиларнинг индивидуал шахсий хусусиятларига ҳам боғлиқ. Ҳар бир ўқитувчи ўз тафаккурига, фикрлаш қобилиятига, ўзининг касбий йўналиши, касбий лабораториясига эга бўлиши керак. Бу йўналиш ва лабораторияни ўқитувчиларнинг ўзлари мустақил фикр юритишлари, мустақил билим олишлари, педагогик маҳоратини ошириб боришлари орқали кўлга киритадилар ва моҳир ўқитувчига хос фазилатларни тарбиялайдилар ҳамда касбий идеал сари ҳаракат қиладилар.

3. Педагогик техника сирларини мукаммал билиш ўқитувчининг ташкилий - методик малакаларни эгаллашига ҳам боғлиқ. Бу малакалар зарур билимлар бўйича маърузаларни тинглаш, махсус адабиётларни ўқиш орқали кўлга киритилади. Ташкилий-методик малакалар айтилган йўл-йўриқлар, кўрсатмаларни ўзининг индивидуал касбий тажрибасида синаб, кўникма ҳосил қилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ташкилий-методик малакаларнинг индивидуал хусусиятлари, жамоа ва гуруҳ бўлиб ишлаш, ўқиш, фаолият кўрсатиш асосида қурилгани маъқул. Чунки гуруҳ ёки жамоа бўлиб ўқиш, ишлаш ҳар бир ўқитувчига рефлексив қобилиятлари асосида, ўзини бошқалар кўзи билан кўришни ва баҳо беришни, фаолиятидаги нуқсонларни сеза билишни, муомала ва хулқ-атворнинг янги шаклларини излаб топиш ва синаш имкониятини беради. Бу эса ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини тарбиялаш учун асос бўлади ва педагогик вазифаларнинг янги усулларини текшириб кўриш, назарий масалаларини ҳал қилиш учун тажриба майдонини ташкил қилишга замин яратади. Демак, ташкилий-методик малакаларни эгаллашда гуруҳ, жамоа фаолияти, машғулотлар педагогик техника асосларини эгаллаш имкониятини беради.

4. Педагогик техникани бир маромда эгаллашда, ҳар бир ўқитувчининг ўз индивидуал дастурини ишлаб чиқиши муҳим аҳамият касб этади. Бундай дастурни тузишдан олдин ўқитувчи ўзида педагогик техника малакаларини шаклланганлигининг бошланғич даражасини аниқлаб олиши зарур. Яъни, ўқитувчининг дастлабки ўқув-тарбия ишларидаги натижаларида, нутқ

маданиятининг тўғри ёки нотўғри қўйилишида, ҳаракатидаги мимик ва пантомимик ҳолатларда рўй берадиган нуқсонлар эътироф этилади. Бунда натижа яхши бўлса, келажакда педагогик техникани эгаллаш анча осон бўлади.

Ушбу фаолият натижасида кўникма ва малакалар янада ривожлантирилади. Индивидуал дастур педагогик техника малакаларининг етишмайдиган жиҳатларини тўлдириш учун хизмат қилади. Бу дастур маълум машқлар ёки машқлар мажмуини ўз ичига олади.

5. Шунинг ҳам унутмаслик лозимки, педагогик техникани намоёништиришда ўқитувчининг умумий маданияти, маънавий ва эстетик дунёқараши муҳим ўрин тутди. Агар ўқитувчининг ташқи кўриниши қашшоқ, сўзларни талаффуз қилиш қобилияти паст, эстетик жиҳатдан оми, бўлар-бўлмас воқеаларга нисбатан ўз ҳиссиётига эрк берадиган бўлса, тарбияланувчиларнинг эътиқодига, ақл-идрокига, билиш ва англаш тафаккурига салбий таъсир кўрсатади. Демак, ўқитувчи ўзидаги ана шу нуқсонларни қайта тарбиялаши лозим.

Таъкидлаш жоизки, педагогик техниканинг кўникма ва малакаларини эгаллаш йўллари тўғрисида билдирилган фикрларга эътибор бермаслик, педагогик фаолият жараёнида уларнинг беқиёс аҳамиятига етарлича баҳо бермаслик, шунингдек, педагогик техника малакаларини танқидий, ҳар бир ўқитувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олмай иш юритиш педагогик маҳоратни эгаллашга салбий таъсир кўрсатади ва ўқув-тарбиявий жараёнда ўқитувчиларнинг таълим-тарбиявий фаолиятида нуқсонларнинг кўпайишига олиб келади.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари ўқитувчининг малака ошириш курсларига иштироки, устоз мураббийлар раҳбарлигидаги машғулотлар (улардан педагогик техника сирларини ўрганиш) ва мустақил (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш) ишлашдир. Педагогик техника кўникма ва малакаларини эгаллаш индивидуал-шахсий салоҳият эканлигини ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни тингловчилик йилларида ўзида тажрибали ўқитувчиларнинг шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи рол ўйнайди, деб айтиш мумкин. Касбий идеал сари интилишда бу ҳаракат педагогик техникани эгаллашда муҳим рол ўйнайди.

Ташкилий-методик жиҳатдан педагогик техника машғулотлари индивидуал, гуруҳ ёки кетма-кетликда ўтказилади. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётларни мустақил ўқиш асосида, интеграцион билимларни эгаллаш, портал, компьютер технологиялари ёрдамида

эгалланиши мумкин. Автоматлаштиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (турли артикуляция, фонацион нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) ўқитувчи томонидан мунтазам машғулотлар асосида эгалланади. Тегишли кўникмаларни ишлаб чиқиш, индивидуал ишлашни дастлаб ўқитувчининг назорати ва раҳбарлигида, кейин эса мустақил ишлаш талаб қилади.

Педагогик техника малакаларини шакллантиришда ўқитувчининг жамоада фаолият олиб бориши ва машғулотларда ўз-ўзини назорат қилиши алоҳида рол ўйнайди. Педагогик техника машғулотларининг бу шаклини анча батафсилроқ очиб бериш мақсадга мувофиқдир, чунки у ҳозирга қадар ўқитувчилар учун мўлжалланган ўқув ва методик адабиётларда маълум даражада кўрсатиб берилмаган.

Ҳар қандай жамоада, хоҳ ўқитувчилар, хоҳ ўқувчилар жамоаси бўлсин, ўқитувчи улар олдида ўзини бошқа кишилар кўзи билан кўриши, ҳулқ-атвор ва муомаланинг янги шакллариини излаб топиши ва синаб кўриши, ўзининг жамоа билан бирга бажарадиган иши хусусиятларини англаши лозим. Шундагина педагогик фаолиятнинг индивидуал услубларини онгли равишда шакллантириш имконияти пайдо бўлади. Жамоа шахснинг ўз-ўзини билиши ва ўз-ўзини тарбиялаш лабораторияси, педагогик вазифаларни ҳал қилишнинг янги усуллариини текшириб кўрадиган, назарий ва амалий масалалар, турли муаммолар муҳокама қилинадиган тажриба майдони бўлиб қолиши мумкин.

Психологлар педагогик техниканинг кенг имкониятларини жамоа бўлиб ўрганишни, ўқитувчилар орасида бундай жамоаларнинг энг қулай миқдорини 10–14 кишидан иборат этиб белгилашни таъкидлаб ўтадилар. Қатнашчиларнинг худди шундай миқдори улардан ҳар бирининг бошқа ўқитувчилар билан бирга фаолият олиб боришда индивидуал психологик муаммоларини жуда тўлиқ равишда аниқлаб ҳал этиш, рефлексив ва эмпатик даражасини жиддий ошириш, касбий педагогик фаҳм-фаросатини ривожлантириш, бошқаларга таъсир этиш воситаларининг кенгайтириш имкониятларини очиб беради.

Шу нарса муҳимки, гуруҳ қатнашчилари, бўлажак ўқитувчилар касбий ҳамкорлик жиҳатидан бирга ишлаш малакаларини эгаллашга фаол интилишлари, ўз-ўзини билиш ва касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш бўйича муваффақиятли фаолият олиб боришга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари керак.

Барча ҳолларда ҳам индивидуал, ҳам гуруҳий машғулотлар бошла-нишидан олдин педагогик техникани эгаллашнинг индивидуал дастури тузиб чиқиши лозим. Бундай дастурни тузиш учун аввало педагогик техника

малакаларини шакллантиришнинг бошланғич даражасини аниқлаб олиш зарур. Бироқ, тажрибаларнинг кўрсатишича, одатда, мазкур босқичда фақат малакалар ҳақидагина эмас, шу билан бирга дастлаб автоматлаштирилган (таълимни бошлаш вақтига келиб) кўникмалар ҳақида ҳам мулоҳазалар олиб бориш мумкин. Масалан, нафас олиш ва овознинг табиий бир ҳолатга қўйилиши, сўзларни тўғри талаффуз қилиш, бундан олдинги тарбиявий методларнинг натижаси бўлган саводли, ифодали нутқ, мимик ва пантомимик ҳаракатлар бўлиши мумкин.

Бундай кўникма ва малакаларнинг мавжудлиги педагогик техника имкониятларини мукамал шакллантиришни анча осонлаштиради. Шунга қарамасдан барча ҳолларда ана шу кўникмаларни тегишли малакалар таркибига киритиш юзасидан муайян фаолият олиб борилиши зарур. Педагогик техника малакаларини шакллантиришнинг бошланғич даражасига қараб уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларни шакллантиришга қаратилган айрим машқларни ёки уларнинг тўлиқ мажмуасини ишлаб чиқиш лозим.

Педагог ва психолог олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, ўз фаолиятини эндигина бошлаётган ўқитувчилар дуч келадиган қийинчиликларнинг асосий сабаби айнан педагогик техникага оид маълумотларни билмаслиги оқибатида содир бўлмоқда. Педагогик техника тўғрисида юқорида айтиб ўтилган фикр ва мулоҳазаларга эътибор қилмаслик, педагогик фаолиятда назарий ва амалий тажрибаларнинг йўқлиги, ўз фаолиятига танқидий назар билан баҳо беролмаслик оқибатида ҳамда ўқитувчида индивидуал педагогик техникани ривожлантириш, таҳлил қилиш ва уни такомиллаштириш юзасидан аниқ мақсадга қаратилган педагогик фаолиятнинг йўқлиги мазкур қийинчиликларнинг асосий сабабларидан бири эканлигини унутмаслик керак.

?	НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР
---	--

1. Педагогик техника деганда нимани тушунасиз?
2. Педагогик техниканинг қандай тамойиллари мавжуд?
3. Педагогик техниканинг таркибий қисмларига нималар киради? Нима учун улар икки гуруҳга бўлинади?
4. Педагогик техниканинг усул ва воситалари ҳақида нималарни биласиз?
5. Ёш ўқитувчилар фаолиятида йўл қўядиган педагогик техникага доир хатоларни таҳлил этинг.

6. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчининг педагогик маҳоратида тутган ўрни қандай?
7. Ўқитувчининг пантомимик ҳаракатлари тизимида қандай психологик ҳолатлар ўз аксини топади?
8. Педагогик фаолиятда актёрлик маҳоратига оид мисоллар келтиринг.
9. Педагогик фаолиятда режиссёрлик маҳоратининг ўрни ҳақида маълумот беринг.
10. Педагогик техникани эгаллаш йўллари тушунтиринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе ВУЗа: Монография / – Коломна.: Позитив, 2012.
2. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик. –Т.: Тафаккур бўстони, 2011.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Булатова О.С. Педагогический артистизм: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2001.

3 - МАВЗУ: ПЕДАГОГИК ҚОБИЛИЯТ, ПЕДАГОГИК ТАКТ ВА ПЕДАГОГИК ОДОБ

РЕЖА:

1. Ўқитувчи фаолиятида педагогик қобилият ва унинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Педагогик такт ахлоқий тушунча сифатида.
3. “Педагогик одоб” тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари.
4. Ўқитувчининг муомала одоби. Педагогик имиж масалалари.
5. Ўқитувчи назокатида дилкашлик.

Таянч тушунчалар: педагогик қобилият, педагогик такт, педагогик деонтология, педагогик таъсир, таъсир мезони, педагогик одоб, педагогик тактика, касбий ахлоқ қоидалари, ўқитувчилик шаъни ва кадр-қиммати, педагогнинг маънавий қиёфаси, муомала одоби, педагогик этика, экстраверт, интроверт, ўқитувчи назокати, дилкашлик.

1. Ўқитувчи фаолиятида педагогик қобилият ва унинг ўзига хос хусусиятлари.

Қобилият – шахснинг индивидуал-психологик хусусияти бўлиб, муайян фаолият юзасидан лаёқати ва ишни муваффақиятли амалга ошириш субъектив шарт–

шароитини ифодаловчи индивидуал психик сифатлар йиғиндисиغا айтилади, зарур бўлган билим, малака ва кўникмаларни эгаллаш динамикасидаги фарқларни аниқлайди. Қобилиятлар индивидуал-психологик хусусият бўлгани сабабли, шахснинг бошқа сифатлари ва хусусиятларига, яъни ақл сифатларига, хотира ва характер хусусиятларига, ҳис-туйғуларига қарама-қарши қўйилмайди, балки улар билан бир қаторга қўйилиши керак.

Қобилиятни инсон туғма, табиат инъоми сифатида тайёр ҳолида олмайди, балки ҳаётининг фаолияти давомида шакллантиради.

Говард Гарднер қобилиятларни интеллектлар тўплами деб атади ва унинг еттига жиҳатини ажратиб кўрсатди. Биз интеллектнинг ушбу жиҳатларидан олтигасини ўқитувчи педагогик маҳоратини такомиллаштириш нуқтаи назаридан таҳлил қилишимиз мумкин. Психолог олим Ольга Матвеева ушбу жиҳатларни психологик технология билан кучайтириб модификациялайди ва ўқитувчининг касбий фаолиятида муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб, қуйидаги қобилиятларни кўрсатиб ўтади:

1. Мулоқот қилиш (коммуникатив) қобилияти: *Ўқитувчининг дарс ва дарсдан ташқари жараёнларда гуруҳда ижобий руҳий иқлим ярата олиши.*

2. Воқеаларни олдиндан кўра олиш қобилияти: *ушбу қобилият тури ҳар бир ўқитувчининг сергаклигида, таълим олувчиларнинг руҳиятини, ички дунёсини кўра олишида намоён бўлади. Шунда ўқитувчи ким нимага қодир эканлигини олдиндан башорат қила олади.*

3. Эшитиш ва ҳис қилиш қобилияти: *Бундай қобилиятга эга бўлган инсонлар музиқани севишади, оҳангни яхши ҳис қилишади, декламация асосида яхши ўқишади, эшитган нарсасини хотирада сақлайди, айниқса шеър ва қўшиқларни севиб тинглайди.*

4. Кинестетик (тери-мускул) қобилият: *ўқитувчининг ўз ҳатти ҳаракатларини мувофиқлаштириш қобилияти, ҳаракат оҳангини ҳис қилиб йўналтиради, вақтни, ҳаракат суръатини ҳис қилиш, машиий қулайликларни ярата олиш, ҳаёт марҳаматларидан роҳатланиш.*

5. Манتيқий қобилият: *мулоҳаза юритишни, рақамларни, математикани, мураккаб масалаларни севиш, сабабият ва натижаларни тушуниш малакаси, воқеликда асосийни иккинчи даражалисидан ажрата олиш;*

6. Шахснинг ички қобилияти: ўз-ўзини билиш, тушуниш ва ҳис қилиш қобилияти. Эркин шахсда қўрқув ёки ноэркинлик туйғуси камдан-кам ҳолда бўлади.

Қобилият ўқитувчининг индивидуал имкониятларини характерлайди. Бир хил шароитда қобилиятли ўқитувчилар ўз фаолиятларида ҳам қобилияти паст кишиларга қараганда кўпроқ ютуқларга эришадилар.

Қобилият шахснинг ҳам умумий, ҳам махсус ривожланишида тезроқ силжиб боришини, унинг ижрочилик ва ижодкорлик фаолиятларида энг юқори натижаларга эришишини таъминлайди. Қобилиятли киши мутахассисликни тез эгаллай олади ва юқори маҳоратга эришади ҳамда ишлаб чиқариш, фан ёки маданиятга янгилик кирита олади.

Қобилият билимдан фарқ қилади. Билим – бу илмий мутолаа натижасидир, қобилият эса инсоннинг психологик ва физиологик тузилиши хусусиятидир. Қобилият билим олиш учун зарурий шарт-шароит бўлиб, шу билан бирга, у маълум даражада билим олиш маҳсулидир. Умумий ва махсус билимларни ўзлаштириш, шунингдек, касбий маҳоратни эгаллаш жараёнида қобилият мукаммаллашиб ва ривожланиб боради.

Қобилиятга яқинроқ турадиган тушунчалар кўникма ва малакалардир. *Кўникмалар* – ўқитувчининг касбий фаолияти жараёнида ҳосил қилинган тажриба ва билимлар асосида бажариладиган ишнинг мукаммал усулидир. *Малакалар* – ўқитувчининг онгли фаолиятни бажариши жараёнида ҳосил қилинган касбий интеллектуал фаолиятнинг автоматлашган компонентлари йиғиндиси.

Улар ўқитувчи касбий фаолияти механизмининг асосини ташкил қилувчи жараёнлардир, улар қобилият билан биргаликда педагогик маҳоратга эришишни таъминлайдиларки, бунинг натижасида ўқитувчи касбий фаолиятида улкан ютуқларни қўлга киритади. Қобилиятли, аммо ношуд ўқитувчи кўп нарсага эриша олмайди. Қобилият кўникма ва малакаларда рўёбга чиқади.

Дарҳақиқат, қобилиятли кишининг кўникма ва малакалари кўп қиррали ва мукаммаллашган бўлади. Кўникмаларни умумлаштириб **моҳирлик** ҳам деб атайдилар. Моҳирлик ҳам қобилиятнинг ўзгинасидир. Демак, қобилият кўникма ва малакаларнинг пайдо бўлиш жараёнида шаклланади.

Педагогикада ўқитувчи қобилияти – бу имкониятдир, унинг моҳирлиги зарурий даражаси фақатгина ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида такомиллашиб боради ва ютуқларга эришишида замин яратади. Туғма қобилиятлар зеҳн дейилади. **Иқтидор, истеъдод, даҳолик** – инсоннинг ижодий фаолияти жараёнида эришиладиган қобилиятларнинг ривожланиш босқичлари

ҳисобланади. Қобилиятлар, характер каби, - шахснинг фақатгина маълум фаолиятидагина мавжуд бўлган сифатларидир.

Психологияда қобилият – инсоннинг касбий билим, кўникма ва малакаларни қийинчиликсиз, осонлик билан мукамал эгаллаши ва бирор фаолият билан муваффақиятли шуғулланишига айтилади. У ўқитувчининг касбий фаолиятида ҳам ёрқин намоён бўлади.

Касбий фаолиятнинг таълим мазмунини белгиловчи сифатлари ўқитувчининг ижодкорлигида намоён бўлади. Ижодкорлик – бу сифат жиҳатидан янги, оригинал ва такрорланмас бирор янгиликни пайдо қилувчи фаолиятдир.

Маҳсулдор ижодкорликда белгиланган ҳар қандай муаммо муваффақиятли ҳал қилинади; ижод қилишга лаёқатли бўлган ўқитувчиларнинг асосий қисмида бу жиҳатлар намоён бўлади.

Эвристик ижодкорлик, жамиятда рўй бераётган касбий фаолиятга оид янгиликларни дадил ўзлаштириш ва тарғиб қилишни англатади, яъни унинг асосида ғоялар (фаразлар) ҳосил қилиш жараёнини интенсификация қилиш ва уларнинг ҳақиқатга яқинлигини (эҳтимоллигини, ишончлилигини) изчил амалга ошириш ва бунда янги ҳолатда дадил ҳаракат қилиш қобилияти, фикрлаш жараёни асосида тафаккурни ривожлантириш кузатилади.

Креатив ижодкорликда ўқитувчи ижтимоий аҳамиятга эга бўлган янги назарияларни яратади, ўз фикрлари ва таклифлари билан чиқади, моҳир ва тажрибали, лаёқатли ўқитувчиларгина бунга эришиши мумкин.

Инсондаги билиш ва лаёқат нишонлари жараёнларининг йиғиндиси, истеъдодининг юксак чўққиси – унинг интеллектини белгилайди. “Интеллект – бу ақлан иш кўриш, рационал фикрлаш ва ҳаётий муаммоларни моҳирона ҳал қилишнинг глобал қобилияти” (Векслер), яъни интеллект инсоннинг атроф муҳитга тўлиқ мослаша олиш қобилияти деб қаралади.

Педагогик қобилиятлар ўз функциясига кўра **умумий ва махсус** турларга бўлинади. Умумий қобилиятлар мавжуд бўлганда ўқитувчи ўз педагогик касбий фаолиятини мукамал эгаллаб, моҳирона олиб бориш билан бирга, бошқа турли хил фаолиятлар билан ҳам муваффақиятли шуғулланади. Умумий қобилиятга эга бўлган ўқитувчилар таълим-тарбия жараёнида ҳар қандай қийинчилик ва зиддиятларни қийналмасдан бартараф этадилар.

Махсус қобилиятга эга бўлган ўқитувчилар фақат ўзлари эгаллаган касбий йўналишлари бўйича муайян фаолият билан муваффақиятли шуғулланадилар.

Бирор фаолиятнинг муваффақиятли, мустақил ва мукаммал бажарилишини таъминлайдиган ноёб қобилиятлар бирикмаси *талант* дейилади.

Барча мутахассисликларда бўлгани каби ўқитувчилик касбида ҳам педагогик қобилият – унинг шахсий истеъдод хусусиятларини белгилаб, касбий фаолият турини муваффақиятли амалга оширишда субъектив шарт - шароитлар яратади.

Ҳар қандай қобилият – шахсга тегишли бўлган мураккаб тушунчадир, у фаолиятнинг талабларига мос хусусиятлар тизимини ўз ичига қамраб олади.

Ҳар қандай фаолият ҳам мураккаб бўлиб, у кишига турли-туман талаблар қўяди. Агар шахс хусусиятлари тизими шу талабларга жавоб бера олса, киши фаолиятни муваффақият билан амалга оширишда ўз қобилиятини кўрсата олади, агар хусусиятларидан қайси бири ривожланмаган бўлса, шахс меҳнатининг муайян турига нисбатан кам қобилиятли, деб характерланади.

Мана шунинг учун ҳам қобилият деганда бирорта хусусиятнинг ўзини эмас, балки инсон шахсининг фаолият талабларига жавоб бера оладиган ва шу фаолиятда юқори кўрсаткичларга эришишни таъминлай оладиган хусусиятлар ансамбли ёки синтезини тушуниш лозим.

Ўқитувчи қобилиятини ўрганишда хусусиятлар «ансамбли» иборасини биз шунинг учун ҳам ишлатамизки, бунда хусусиятларнинг оддийгина биргаликда мавжуд бўлишини эмас, балки уларнинг узвий боғланган бўлишини, муайян тизимда ўзаро таъсир қилишини кўзда тутаямиз. Бу тизимда хусусиятлардан бири олдинги ўринга чиқиб, етакчи хусусиятга эга бўлса, айтилган вақтда бошқалар учун ёрдамчи хусусиятлар ролини ўйнайди.

Ўқитувчининг педагогик маҳоратни такомиллаштиришида қобилият билим олиш ва малака ҳосил қилишни таъминлайди. Қобилиятли кишининг юқори унумли меҳнати уни моддий ҳаёт даражаси билан таъминлайди.

Таъкидлаш жоизки, қобилиятли ўқитувчига педагогик фаолият ва меҳнат енгилроқ бўлади ва у камроқ чарчайди, чунки сеvimли меҳнати унга хузур-ҳаловат бағишлайди.

Қобилият билим, кўникма ва малакалар маҳсули, шу билан бирга фаолият усулларини эгаллаш тезлиги, теранлиги ва мустаҳкамлигида намоён бўлади. Қобилият касбий фаолият жараёнида сайқалланиб боради. Бунинг учун ўқитувчида лаёқат, зеҳн ва қизиқиш бўлиши керак.

Педагогик қобилиятнинг асосий сифатлари ва хусусиятлари. Педагогика–психологияда ўқитувчи қобилиятининг чекланган турлари йўқ. Педагогик қобилият турлари фаннинг, жамиятнинг ривожланишига қараб кўпайиб ва ўзгариб туриши мумкин. Фалсафада қобилият узоқ вақтгача

“Ўзгармас ирсият” наслдан – наслга ўтувчи жараён сифатида талқин этилган. Олимларнинг узоқ йиллар олиб борган илмий-тадқиқотлари ва кузатишлари натижасида **педагогик қобилиятнинг қуйидаги асосий сифатлари** ажратиб кўрсатилган:

1. Ўз касбига мухаббат, ўқувчиларни сева олиши.
2. Ўз мутахассислик фанини яхши билиши, унга қизиқиши.
3. Педагогик тактга (одоб ва гўзалликка) эга бўлиш.
4. Болалар жамоасига сингиб кета олиш.
5. Ўз меҳнатига ижодий ёндашиш.
6. Жавобгарликни ҳис этиш.
7. Тарбиявий билимларни эгаллаганлиги.

Ўқитувчи фаолиятидаги педагогик қобилиятнинг ўзига хос тизимлари мавжуд. Қобилиятлар тизими қуйидаги хусусиятлари билан фарқ қилинади:

- асосий хусусиятлар;
- таянч хусусиятлар;
- етакчи хусусиятлар;
- ёрдамчи хусусиятлар.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолиятнинг самарали бўлишини ва шарт-шароитини ифодаламасдан, балки кўп жихатдан муваффақиятли ишлашнинг натижаси ҳамдир. Педагогик қобилиятда ўқитувчининг ўзаро фикр алмашуви билан боғлиқ хусусиятлари асосий рол ўйнайди. Қуйидаги педагогик қобилиятнинг **асосий хусусиятлари** ўқитувчининг юксак педагогик-психологик билимлари натижасида доимий шаклланиб боради:

Коммуникатив қобилият: ўқитувчининг педагогик жамоа ва ота-оналар, маҳалла аҳли билан бўладиган ўзаро мулоқотида уларнинг рухий ҳолатларини тушуниш ва уларга ҳамдард бўлиш, мулоқотга киришишида пок кўнгиллилик. Ўқитувчи бунда психологик билимларга эга бўлиши, муомала маданиятини мунтазам ўзида шакллантириб бориши лозим.

Перцептив қобилият: ташқи оламни ва муҳитни сезиш, идрок этиш, яъни кузатувчанлик муҳим рол ўйнайди. Ўқитувчининг шижоати натижасида ривожланади, такомиллашади. Ўқитувчи ўқувчининг психологиясини, психик ҳолатини ўзига сингдириб идрок этади, синф жамоасининг ҳолатига педагогик вазиятига одилona баҳо беради.

Эмпатик қобилият: болаларга бўлган мухаббатдан келиб чиқадиган ўқувчиларнинг ҳис-туйғусини, психологик ҳолатларини қалбдан ҳис этиш, тушуниш, идрок этиш, уларга ачиниш хусусиятларидир.

Таълим жараёнини муқобиллаштириш қобилияти: ўқитувчи ўз билимини ўқувчи онги ва тафаккурига кам куч сарфлаш эвазига етказа олиши, таълим ва тарбияда белгиланган муддатда мақсадга эришиш қобилиятидир.

Дидактик қобилият: ўқувчилар билан мулоқот қилишда, педагогиканинг таълим ва тарбиявий қонуниятларини ҳамда методларини чуқур ўзлаштирган ҳолда самарали дарс бериш қобилиятидир. Шунингдек, дарс педагогик технологиялар асосида жаҳон андозаларига, ҳозирги замон талабларига жавоб бериши керак.

Ташкилотчилик қобилияти: педагогик қобилиятнинг таркибий қисмидир. У синф ўқувчиларининг ўқитувчи томонидан турли жамоат ишларига, тўғаракларга жалб қила олишида, синф жамоасининг ҳар бир ўқувчига фаол вазиятни таъминлаб беришида намоён бўлади.

Конструктив қобилият: ўқитувчининг ўқув–тарбиявий фаолиятни пухта режалаштириши асосида юзага келадиган касбий педагогик вазият босқичларини олдиндан кўра олиши.

Билиш қобилияти: ўқитувчининг ўз фанини ва бошқа фанларни чуқур билишида, ўзлаштиришида намоён бўлади.

Англаш (тушуниш) қобилияти: ўқитувчининг зийраклигида, воқеа ва ходисаларга адолатли муносабатда бўлиши.

Педагогик қобилиятларнинг **таянч хусусиятлари** кузатувчанлик – кўра билиш кўникмасидир. Бу – индивидуал нарсанинг ўзига хос томонини, ижодий фаолият учун бошланғич материални кўра билиш демакдир. Рассомнинг кузатувчанлиги, табиатшунос олимнинг кузатувчанлигидан фарқ қилиши ўз-ўзидан равшан. Уларнинг кузатувчанлиги турлича йўналишда бўлганлиги сабабли, уларнинг ҳар бири ўз тафаккури ва дунёқарашига эга.

Қобилиятнинг **етакчи хусусияти** ижодий тасаввур қилишдир. Бу хусусият фақат рассомга, математика ўқитувчисига, адабиётшуносга хос бўлмасдан, балки айнан барча фан ўқитувчиларига ҳам тегишли.

Ҳар қандай касб сирларини мукамал эгаллаш учун қобилият керак. Педагогик қобилият соғлом ўқитувчидагина шаклланади. Бироқ у юқори, ўртача ва паст даражада бўлиши мумкин. Ушбу турли даражадаги қобилиятларда мужассамлашган ҳислатлар ва хусусиятлар орасида баъзилари ёрдамчи рол ўйнайди.

Педагогик қобилиятлар тизимига кирадиган **ёрдамчи хусусиятлар** ва ҳислатлар қуйидагилардан иборат:

- ақл–идрокнинг муайян турлари, ҳозиржавоблик; камчиликларга танқидий эътибор, собитқадамлик;

- ўқитувчининг нутқи: нотиклик санъати, сўз бойлигининг теранлиги;
 - актёрлик хусусияти: мимика ва пантомимика, хаёлий фантазия ишлата олиш, руҳий ҳиссиётни жиловлай олиш.
- педагогик такт ва педагогик назокатга эга бўлиш.

2. Педагогик такт-ахлоқий тушунча сифатида.

Такт ахлоқий тушунча бўлиб, у инсонларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш, тартибга солиш, инсонпарварлик ғояларига асосланган

бўлиб, андишали ҳулқ, ҳар қандай зиддиятли вазиятларда ҳам инсон ҳурмати сақланиб қолишини талаб қилади. Ҳар бир инсондан, айниқса ўқитувчидан андишали бўлиш талаб қилинади.

Бошқача қилиб айтганда, педагогик такт бу ўқитувчининг таълим олувчилар олдида ўзини тутишни билиши, таълим олувчининг ҳолатини, интилишлари, қизиқишларини тушуна олиши ва энг самарали таъсир йўлини топа олишидир.

Педагогик такт – ўқитувчи касбий маҳоратининг асоси бўлиб, тингловчиларга барча демократик талаблар асосида педагогик таъсир ўтказиш, мулоқотни инсонпарварлик туйғулари асосида ўрнатиш ўлчови, тингловчиларда мустақил фикр юритишни ҳамда онгли интизомни таркиб топтириш кўникмаларини ҳосил қилиш шаклидир. Педагогикада ўқитувчининг тингловчилар билан муносабати уларнинг ёш хусусиятларига қараб белгиланиши ва бу қонуниятга амал қилиниши қатъий талаб қилинади. Шундай экан, ўқитувчи таълим–тарбия жараёнида ҳали тўлиқ шаклланмаган, таъсирларга ва руҳий кечинмаларга тез берилувчи, ота–онасининг сеvimли фарзанди бўлган мурғак қалб эгалари билан мулоқот қилаётганлигини асло унутмаслиги керак.

Тингловчилар билан мулоқотда педагогик тактга зид бўлган кўполлик, адолатсизлик, кўрқитиш, ҳақорат, менсимаслик, педагогикага зид бўлган жазолаш усулларини қўллаш ва бошқа улар шахсига салбий таъсир қиладиган турли жаргон сўзлар ишлатиш тингловчилар қалбини умуман тузалмайдиган даражада жароҳатлаб қўйиши, ёки ўқитувчининг обрўсига путур етказиши мумкин. Ўқитувчи ва тингловчи ўртасидаги бундай қарама-қаршилиқлар, кўпинча, дарс ва дарсдан ташқари жараёнларда содир бўлади. Бунда айниқса ёш ўқитувчиларнинг педагогик такт сирларини билмаслиги, тажрибасизлиги панд беради.

Ўқитувчининг тактик маҳорати бирданига шаклланиб қолмайди, у йиллар давомида педагогик фаолиятда, устозлар тажрибасини ўрганишда,

дарс жараёнида, синфдан ташқари фаолиятда ва тарбиявий соатларда тингловчилар билан мулоқотда такомиллашиб боради. Дарс жараёнида педагогик маҳоратнинг асоси бўлмиш педагогик тактга эга бўлиш ўқитувчи учун жуда зарурдир.

Шундай қилиб, педагогик такт бу ўқитувчининг таълим олувчиларга нисбатан амалга оширадиган таъсирининг мезонидир.

Инсонпарварлик педагогикасида педагог тарбияланувчилар биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятда қуйидаги тамойилларга амал қилиши лозимлиги таъкидлаб ўтилган:

- 1) тарбияланувчиларга меҳрли бўлиш, ўз меҳрини кўрсата олиш;
- 2) таълим олувчилар ҳатти-ҳаракатларининг “ички рағбатлантирувчи кучларини” кўра олиш;
- 3) вазиятни тўғри баҳолай олиш;
- 4) мақсадга мувофиқ таъсир этиш усулини танлаш;
- 5) таълим олувчилар билан самарали мулоқотни ташкил этиш.

Педагог ва таълим олувчи позицияларининг тўғри келмаслиги кўп конфликтларга сабаб бўлади, шунинг учун конфликт вазиятларда қўлланиладиган синалган қуйидаги қоидаларни билиш керак:

Биринчи қоида. Конфликт вазиятини ўз қўлига олиш. Бу эмоционал тарангликни бартараф этишни аниқлатади. Бунинг учун ортиқча жисмоний зўриқишдан, ортиқча ҳатти-ҳаракатлардан ҳалос бўлиш керак. Мимика, поза, жестлар фақатгина одамнинг ички кечинмаларини ифодалаб қолмай, унга таъсир ҳам кўрсатади. Шундай қилиб, ташқи вазминлик ва хотиржамлик!

Иккинчи қоида. Ўз ҳатти-ҳаракатлари билан шеригига таъсир кўрсатиш. Бунда иштирокчининг юзини диққат билан ўрганиб чиқиш ёрдам беради, фикрни жамлайди ва унинг ҳолатини аниқлашга имкон яратади.

Учинчи қоида. Ҳамсуҳбатнинг ҳатти-ҳаракатлари мотивларини тушуна олиш. Ақлий таҳлилнинг ишга солиниши эмоционал қизишни пасайтиради. Яхшиси ҳолатнинг мураккаблигини тушунганлигини ифода этиш (Мен сизнинг ҳолатингизни тушуниб турибман...), ўз ҳолатини тушунтириш (Шу мени ўйлантиряпти...) Яъни ҳатти-ҳаракатни дарров баҳоламанг, олдин туғилган вазиятга бўлган муносабатингизни билдиришга ҳаракат қилинг.

Тўртинчи қоида. Мақсадни мувофиқлаштириш. Таълим олувчи билан сизни бирлаштирувчи нарсани тезроқ англаш ва уни кўрсатиш.

Бешинчи қоида. Самарали ечим борлигига ишонишингизни намойиш қилинг. Ва ниҳоят, конфликт ҳал қилинганидан сўнг уни таҳлил қилиб чиқинг (сабаби ва олдини олиш йўллари).

3. “Педагогик одоб” тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари

Одоб деганда, расм-таомил, хулқ-одатлар мажмуи, ижтимоий-иқтисодий тузум тақозоси билан турмуш шароитининг алоҳида тарзи, анъаналари негизида одамлар ўртасида пайдо бўлган муомала-муносабатларнинг хусусиятлари тушунилади. Одоб кишиларнинг амалий хатти-ҳаракатлари, муомала-муносабатлари ҳам деб қаралади.

Педагог одоби умуминсоний ва миллий ахлоқнинг қонуниятлари, вазифалари, тамойиллари, тушунчалари, талаблари, мезонларини таълим-тарбия жараёнида ойдинлаштириб, педагогнинг таълим олувчилар, касбдошлари, ота-оналар, таълим муассасаси раҳбарлари билан муносабатларида намоён бўладиган касбий-ахлоқий хусусиятлари йиғиндисиدير.

Педагог одоби энг аввало, тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг ўзаро муносабатларида намоён бўлади. Бироқ бундай ёндашув бир қадар чекланган нуқтаи назар эканлигини таъкидлаш жоиз. Зеро, тарбиячининг касбий ахлоқи фақат тарбияланувчилар билан мулоқоти жараёнидагина намоён бўлмайди, балки унинг бутун фаолияти давомида биринчи даражали эҳтиёж сифатида ифодаланади. Бошқача айтганда, педагог одоби тушунчаси тарбиячи дунёқарашининг ҳаётий тизимини англатади. Педагог одоби тушунчасининг мазмуни ахлоқийлик билан бирга иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий жиҳатларни ҳам ўз ичига қамраб олади.

Ахлоқий таълим-тарбиянинг таркибий қисми сифатида педагог одоби фазилатларини шакллантиришда икки йўналишдаги алоқадор тушунчаларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир: биринчиси – жамиятнинг ўқитувчи шахсига муносабати; иккинчиси – ўқитувчи шахсининг жамиятга муносабати.

Ўқитувчи одобининг моҳияти, асосий мазмуни педагогик фаолият учун муҳим бўлган ахлоқий сифатларда ифодаланади. Умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатлар барча кишилар, ҳамма касб эгалари, жумладан, ўқитувчи-тарбиячилар учун ҳам жуда зарурдир.

Ахлоқий фазилатлар меҳнат жараёнида кишининг хулқи, феъл-атворини тартибга солиб турувчи ахлоқий қоидалар, нормалар, талаблар, мезонлар шаклида ифодаланади. Ахлоқ нормалари давлатнинг турли қонунлари билан амалга ошириладиган ҳуқуқ нормаларидан фарқ қилиб, оммавий одат ва намуна кучи, жамоатчиликнинг фикри таъсирида юзага келади. Бошқача қилиб айтганда, ижтимоий воқелик шахс олдига маълум ахлоқий талаблар кўяди, бу талаблар ахлоқ нормаси, ахлоқий фазилатлар шаклида

ифодаланади. Жамият ўз фаолияти ва истиқболи учун хизмат қиладиган ахлоқ нормалари, талаблари, мезонларини белгилайди.

Ўқитувчи умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатларни ўзлаштириб олиши, тажрибада қўллаши, ўзининг дунёқараши, мафкураси ва ахлоқий тажрибаси билан таққослаш лозим. Фикрлаш ва ҳис этиш, турмушда синаб кўриш натижасида умуминсоний ва миллий-ахлоқий сифатлар, қоидалар, нормалар ўқитувчининг ўз ахлоқий фазилатига, эътиқодига айланади. Булар муаллимнинг дунёқараши, фикр ва мулоҳазалари билан қўшилиб, бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш шароитида унинг ўрни ва ролини белгилайди.

Ўқитувчи одобининг нормалари ҳар бир муаллимнинг шахсий фикрига, ахлоқий фазилати ва эътиқодига айланиши лозим. Ахлоқий эътиқод ва сифатлар ўқитувчининг дарс бериш жараёнида, тарбиявий ишларида, тингловчилар, ота-оналар ва бошқа кишилар билан муомала, муносабатларида, кундалик турмушда ўзининг шахсий намунаси билан ахлоқий таъсир ўтказишида кўзга ташланади. **Педагогик такт ўқитувчи ахлоқининг амалий кўринишларидан бирidir.** Муаллим хулқининг натижалари унинг ёшларга ахлоқий таъсирининг самарадорлигида, ахлоқий тарбия соҳасида эришган ютуқларида намоён бўлади.

Ўқитувчи одобининг асосий сифатлари умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатлар, тушунчаларига мос келади ва уларни педагогик фаолият билан боғлиқ тарзда бир қадар ойдинлаштиради, аниқлайди. Инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллий ғурур, байналмилалчилик, адолат, яхшилик қилиш, бурч, қадр-қиммат, масъулият, виждон, ҳалоллик, ростгўйлик, поклик, талабчанлик каби ахлоқий фазилатлар ўқитувчи одобида педагогик фаолияти билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади. Таълим олувчиларга яхшилик қилиш, ўқитувчилик бурчи, ўқитувчилик шаъни, қадр-қиммати, ўқитувчилик масъулияти, ўқитувчилик виждони, талабчанлик ва адолатли бўлиш, ўқитувчининг маънавий қиёфаси ҳалоллиги, поклиги, ростгўйлиги кабилар ўқитувчи ахлоқининг муҳим фазилатлари ҳисобланади. Уларни чуқур ва пухта ўзлаштириш бўлажак ўқитувчи учун катта амалий аҳамият касб этади.

4. Ўқитувчининг муомала одоби. Педагогик имиж масалалари

Муомала одоби ўз табиати, моҳиятига кўра ижтимоий ҳодисадир. Ижтимоий қонуниятлар педагогик жараёндаги муомала одобида намоён бўлади. Педагогик одоб жамиятда қабул қилинган маънавий, умуминсоний ва миллий ахлоқий қадриятларга асосланади. Ижтимоий муносабатлар

педагогик жараёнда қатнашувчилар ўртасидаги муомала одобини тартибга солиб, бошқариб боради. Ижтимоий муносабатларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятга, мезонларга эга. Бу хусусият ва мезонлар ижтимоий фаолиятнинг соҳаси, шахслараро алоқаларнинг характери билан белгиланади. Муомала одоби киши бажариши лозим бўлган ахлоқий қоидалар билан шахс уларни қай даражада қабул қилиши ўртасидаги, шахсий ва ижтимоий манфаатлар орасидаги боғланишларга асосланади.

Муомала одоби бевосита баҳо берувчанлик хусусиятига ҳам эга. Ахлоқий баҳо эса кишиларнинг хулқини, хатти-ҳаракатларини назорат қилади, тартибга солади. Муомала-муносабатлар киши ўз хулқи ва фаолиятида ахлоқий принциплар, қоидалар, талаблар, анъаналарга, урф-одатларга қай даражада амал қилаётганига қараб баҳоланади.

Педагогик жараёнда содир бўладиган муомала одобида муаллимнинг ахлоқий маданияти, тарбияланганлик даражасида акс этади. Муаллимнинг педагогик касб эгаси сифатида ўзига, ўз касбига, тингловчиларга, касбдошларига, ота-оналарига муамоласини белгиловчи асосий қоидалар, талаблар мавжуд. Бу мезонлар жамият, давлат ўқитувчига, таълим-тарбия ишларига нисбатан қўяётган ахлоқий талабларига, педагогик фаолиятнинг ахлоқий характери ва хусусиятларига асосланади. Педагогик жараёнда муомила одоби ўқитувчининг фаолиятида намоён бўлади. Ўқитувчилик фаолиятида қўйиладиган ахлоқий талаблар, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти ёш авлодни умуминсоний ва миллий-анъанавий, маданий қадриятлар руҳида тарбиялаш соҳасида кун тартибига қўяётган вазифаларига боғлиқ. Улар педагогик жараёндаги муомала одобида, унда қатнашаётган кишиларнинг хулқи, хатти-ҳаракатларида ифодаланади. Бу хатти-ҳаракатлар педагогик жараён қатнашчиларининг таълим-тарбия мақсади, вазифалари, усул ва воситаларини, ахлоқий қадриятларни қай даражада қабул қилишлари шаклида намоён бўлади.

Муомала одобининг тузилиши жуда мураккабдир. У педагогик фаолиятда субъект-объект муносабатлари шаклида ифодаланади. Субъект-объект муносабатлари муаллим ўзининг профессионал бурчини бажараётганида тингловчилар, касбдошлари, ота-оналар, жамоат ташкилотларининг вакиллари билан ўқитувчи ўртасидаги алоқаларда вужудга келади. У ўзаро ҳурмат даражаси, ишонч, талабчанлик, хайрихоҳлик ташаббускорлик, ўзаро ғамхўрлик, ҳар бирларининг инсон сифатида қадр-қимматини эъзозлаш кабиларда намоён бўлади. Улар ўқитувчининг педагогик фаолиятида бошқалар билан муамаласининг характерини баҳолашда хизмат қилади. Ўзаро таъсирлар ўқув ишида, турмушда, дам олиш

пайтларида, оиладаги муомала-муносабатларининг хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

Педагогик жараённинг ўзида ҳам фаолиятнинг турли соҳаларида турлича муомала-муносабатлар мавжуд. Масалан, ўқув ишлари соҳасида, жамоат топшириқларини бажаришда тингловчилар, билан синфдан ташқари ишларда, дам олиш пайтларидаги муомала, шунингдек, ўқитувчининг Ватанга, халққа бўлган муносабати ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг моҳияти шундан иборатки, агар ўқитувчининг бу муомала муносабати ўз профессионал вазифасини бурчини бажариш жараёнида содир бўлса, жамият ўқитувчининг педагогик касбининг ижтимоий мавқеини, унга маълум бир ҳуқуқ ва ваколатлар берилганлигини назарда тутади.

Педагогик этикада муомала одобининг бирор жиҳати, масалан, ўқитувчининг ўз касбига муносабати, бурчи алоҳида таҳлил этилиши мумкин. Ўқитувчилик касби кишига маълум талабларни қўяди, лекин муаллим бу талабларни қандай бажараётгани бу талабларда ҳали акс этмайди. Ўқитувчининг педагогик фаолияти натижаларини халқ таълими бўлимлари, мактаб маъмурияти, методик бирлашма ходимлари баҳолайди. Ўқитувчининг педагогик жараён қатнашчилари билан муомаласи-бу кишиларнинг ўзаро бир-бирларига бўлган шахсий инсоний муносабатлари сифатида ҳам қаралади, улар педагогик жараён қатнашчиларининг хатти-ҳаракатларида, хулқида, иш шакли ва усулларида намоён бўлади. Улар ўртасидаги ўзаро ахлоқий баҳолашлар ҳам муҳим рол ўйнайди.

Педагогик жараёнда ўқитувчи ахлоқий муносабатларнинг субъекти ҳисобланади. У педагогик жараённинг асосий кишиси-фигураси сифатида тингловчилар, касбдошлар, ота-оналар билан муомалада бўлади. Педагогик муомала одоби тизимида ўқитувчи асосий фигурадир. Тингловчилар, касбдошлари, ота-оналар, педагоглар жамоаси ва жамоат ташкилотларининг вакиллари ўқитувчи учун педагогик муомала-муносабатларнинг объекти ҳисобланади. Улар билан бўладиган алоқалар ёш авлодга таълим-тарбия бериш вазифаларини бажариш жараёнида содир бўлади. Бу муомала жараёнида иштирок этадиган кишилар бир-бирларига нисбатан хайрихоҳ, ижобий ҳиссиётда бўлишлари, бир-бирларининг фазилатларини ўзаро баҳолашлари, қадрлашларини назарда тутади.

Педагогик муомала-муносабатларда ҳиссиёт аралашгани учун уларнинг ахлоқий ва руҳий жиҳатларини бир-биридан ажратиш қийин бўлади. Шунинг учун ҳам бундай ҳодисалар ҳақида гапирганда, одатда, педагогик жамоадаги ахлоқий-руҳий вазият тушунчаси ишлатилади.

Демак, ўқитувчининг муомала одоби -у алоқа қиладиган одамлар, муассасалар билан ўз профессионал вазифасини бажараётганда содир

бўладиган ахлоқий муносабатлар мажмуидир. Бу ёндошув асосида педагогик муомала одобини шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: ўқитувчи билан тингловчилар ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан педагогик жамоа ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан ота-оналар ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан мактаб раҳбарлари ўртасидаги муомала.

Муомала одобидида ўқитувчининг ахлоқий онги, ахлоқий фаолиятининг етуклик даражаси, ахлоқий эҳтиёжлари ва ахлоқий йўналишлари, сўзи билан ишининг бирлик даражаси, хуллас, муаллимнинг фаол ҳаётий нуқтаи-назари намоён бўлади.

Демак, ҳозирги кунда таълим-тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги, ўқувчиларни эркин, мустақил фикр юритишга ва онгли интизомга ўргатиш, интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, ўқитувчидан чуқур билимга, касбий малака ва кўникмаларга, юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлишни талаб қилади. Шу жиҳатдан ўқитувчининг ўқувчилар билан муносабатида “Педагогик такт” муҳим педагогик қобилият сифатида эътироф этилади.

Такт сўзи азалдан педагогикада тарбиявий таъсир этиш маъносини билдиради ва таълим олувчилар билан ўзаро муносабатни бошқаришга ёрдам берувчи ахлоқий категория сифатида таърифланади. Таълим олувчилар билан мулоқот жараёнида рўй берадиган энг оғир вазиятларда ҳам педагогик такт ўқитувчидан мутлақо босиқликни, суҳбатдошига нисбатан ҳурмат ва эҳтиромни талаб қилади.

Педагогик имидж.

Имиж (инглизча *image*) – “сиймо”, “тимсол”, “қиёфа” “тасвир”, “образ”, маъноларини англатади. Имиж тушунчаси рейтинг, обрў, машҳурлик, жозиба, мафтункорлик, эътибор, нуфуз ва бошқа тушунчалар билан ҳамоҳанг. Шунингдек, имиж - образ (тасвир), таасурот, овоза (миш-миш), ном, шуҳрат, ижтимоий фикр маъноларида ҳам ишлатилади. Имиж нафақат образ, қиёфа, балки унга билдирилган муносабат ва у ҳақдаги фикрлар мажмуи ҳамдир. Имижга – шахснинг ахлоқий моҳияти ва унга мувофиқ ташқи кўриниш мутаносиблиги ҳам киради.

Имижеология – инсоннинг шахсий мафтункорлигини яратувчи фан ва санъат, яъни таъсир ўтказиш технологиялари мажмуаси десак ҳам бўлади.

Имижелогик тадқиқотлар кўп соҳа мутахассисларининг эътиборини жалб қилади:

- Психологлар,
- социологлар,
- политологлар,
- маркетинглоглар,

- философлар,
- педагоглар,
- реклама мутахассислари шулар жумласидандир.

Блез Паскаль инсонга имижнинг зарурлиги ҳақида шундай дейди: “Инсонларга таъсир қилишнинг икки усули мавжуд: бири “ишонтириш усули”, иккинчиси “ёқиш усули”. Иккинчиси самаралироқдир, негаки инсонга ёқмай туриб уни ишонтириш қийин.

Гюстав Лебон эса: “Мафтункорлик энг кучли қурол, усиз маъбудлар, шоҳлар ва аёллар бошқарув тизимини ўз қўлларида сақлай олмас эдилар”, -деб таъкидлайди.

Имижнинг вазиф алари:

- инсон ҳаёт тарзини ўргартиради, фаол яшаш, ўз устида ишлаш ва малакасини оширишга рағбатлантиради;
- шахсий кўтаринкиликни, ўзига ишонч ва оптимизмни яратади;
- инсонлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштиради, низо ва зиддиятлар бартараф қилинади;
- психотерапевтик вазифани амалга оширади.

Имижнинг асосий вазифаси - бошқа инсонларнинг тилакларига жавоб бериш деб ҳам талқин қилинади.

Имиж нимада намоён бўлади:

- ташқи кўриниш
- кийиниш маданияти
- урф ва одатлар
- фаолият ва саъй-ҳаракатлар

- инсон ахлоқи
- ўзини тутиши
- мақсадлари
- характери
- дўстлари ва улар билан муносабатлари...

Касбий имиж учун зарур бўлган хусусиятлар:

- Ишчанлик қобилияти
- Ўзини кўрсатишга мойиллик ва кўрқмаслик
- Конфликт вазиятларни ечимга олиб кела олиш
- Ҳамма билан ҳамкорлик ўрната олиш
- Алоқага киришувчанлик, яъни кенг маънода муомала қила олиш

қобилияти

■ Бошқаларга нисбатан меҳрли, очиқ, самимий, тўғри, тенг, мулозаматли муомала қила олиш

■ Бировларни ишонтира олиш, ўзининг ортидан торта олиш, ўзгаларга таъсир ўтказа олиш

■ Турли шароитларга тез мослаша олиш, одамларга ва шароитларга нисбатан мослашувчанлик

■ Оптимизм, ўз мақсадларининг тўғрилигига комил ишонч

Мутахассислар бирламчи имижнинг таъсир кучини алоҳида таъкидлайдилар. Бу сиёсатчининг ташқи кўриниши, кийими, мимика, пантомимикаси, жестикуляцияси, нутқи, дикцияси, овоз тембри. Негаки, нотик бераётган ахборотнинг 45%ини нутқи орқали ифодаласа, қолган 65%ини новербал воситалар орқали намоён этади.

Имиж – муваффақиятга асосланган ҳаётни яратувчи йўл ҳисобланади, ижобий имиж омад гарови, барқарорлик ва ишонч тимсолидир.

5. Ўқитувчи назокатида дилкашлик

Педагогикада ахлоқ ва одобнинг муҳим хусусиятларидан бири бўлмиш дилкашлик инсоннинг атрофдаги одамлар билан барқарор, яқин муносабатда бўлишга интилиши деб таърифланади. Бу интилиш ўқитувчининг таълим олувчилар ва атрофидаги кишилар билан тез алоқа ўрната олиши ва белгиланган мақсадга эришишини таъминлайди. Албатта бу жараён бирданига содир бўлмайди, айниқса ёш ўқитувчилардан психологик билим, кишилар билан мулоқотда хушмуомалалик, эҳтиёткорлик талаб қилинади. Психологлар ўқитувчининг дилкашлик хусусияти икки тоифадаги одамлар характерида мужассамлашган деб таъкидлайдилар:

Биринчиси, *экстраверт* шахслар: Улар барча ишларда фаол, жиддий ва вазмин, осойишталикка ва ташқи таъсирчанликка мойил кишилардир.

Иккинчиси, *интроверт* шахслар: Улар фақат ўз ички оламига берилувчан, атрофидаги одамларга аралашмайдиган, ўз-ўзини назорат қилишга, доимо ички хавотирга мойил кишилардир.

Педагог олимлар ўқитувчининг дилкашлиги экстраверт ёки интроверт хусусиятларга эга бўлган шахслар характерининг бирлашувида пайдо бўлишини таъкидлайдилар. Бироқ, *кўпинча педагогикада экстраверт типдаги шахслар дилкаш инсонлар сифатида эътироф этилганлар*. Ўқитувчида ушбу ҳислатларнинг мавжудлиги, унинг педагогик назокат қоидаларига риоя қилиб дилкашлик хусусиятларини ривожлантириши педагогик маҳорат сирларини такомиллаштириш замини ва шартидир.

Дилкашлик муносабатини доимий равишда ўз касбий фаолиятида мужассамлаштирган ўқитувчи қуйидагиларни унутмаслиги керак:

- гуруҳ жамоасига нисбатан бир қолипдаги фикрларнинг муайян тизимга эга бўлиши;
- таълим олувчилар билан доимо эркин мулоқот қила олиши, ҳар бир таълим олувчиларга индивидуал шахс сифатида ёндашиши;
- бирорта ҳам таълим олувчиларнинг ёмон бўлишига, уларнинг ҳурмат эътиборини қозонмаслиги мумкин эмаслигига ишонч ҳосил қилиши;
- бирор таълим олувчига нисбатан ишончсизлик, салбий муносабат синф жамоаси билан ўзаро яхши муносабатни йўлга қўйилишига халақит қилишини билиши;
- таълим олувчилар билан мулоқотда ҳаддан ташқари масофани (субординация) сақлаш мумкин эмаслиги;

- гуруҳ жамоасида содир бўладиган кулгили вазиятларда ўқитувчининг ўта жиддий ва қатъий бўлиши жамоадаги қалтис аҳволни мураккаблаштириб юборишини унутмаслиги;

- ҳар бир таълим олувчига бериладиган ҳолисона ва адолатли баҳо (ижобий ёки салбий) ўқитувчи ва таълим олувчи орасидаги муносабатни мустаҳкамлайдиган кўприк эканлигини унутмаслик.

Ўқитувчининг касбий педагогик фаолиятида дилкашлик фазилати таълим олувчилар жамоаси билан қизгин, муваффақиятли мулоқотга киришиб кетишида намоён бўлади. Аввало, ўқитувчи ўзининг касбий-педагогик дилкашлик фазилати ҳақида ва унинг нима эканлигини ва таркибий қисмлари нималардан иборатлиги тўғрисида аниқ маълумотга эга бўлиши лозим. Аввало ўқитувчи ўзининг касбига хос бўлган шахсий фазилатлари нуқтаи назаридан эътибор бериб, дилкашликнинг қандай жиҳатларини ўзида шакллантириш лозимлигини аниқлаши, ва ўз-ўзида коммуникатив ҳислатларни тарбиялашнинг шахсий режасини тузиши керак.

Педагогик коммуникациянинг ўқитувчи касбий фаолиятидаги аҳамияти шундан иборатки, унда ўқитувчининг юксак коммуникатив маданияти қай даражада эканлиги намоён бўлади. Ўқитувчининг коммуникатив маданияти ўз навбатида турли педагогик вазиятларда пайдо бўладиган оддий инсоний дилкашлик хусусиятига таянади. Ҳар биримизда, ўз шахсий мулоқотимизнинг ва ўзгаларнинг биз билан олиб борадиган ширин хушмуомалали мулоқотидан кўплаб ажойиб таассуротлар хотирамизда сақланади. Ўзаро муомалада дилкашлик фазилатларини намоёниш этадиган кўплаб педагог устозларни биламиз. Улар ҳар қандай вазиятларда кишилар билан бемалол мулоқотга киришиб кета оладилар. Бирок, мулоқотда бутун суҳбат жараёнини фақат ўзига қаратиб, коммуникациянинг қоқ марказида фаолият кўрсатишни истовчи ўқитувчиларни ҳам бор. Ҳаётда яна шундай ўқитувчилар учрайдики, улар мулоқотда камгап, суҳбатда истар-истамас иштирок этишади, мутлақо фаол коммуникатив ролни бажаришмайди. Фақат коммуникатив хулқи билан суҳбатдошини қўллаб туради. Баъзан ҳеч ким билан умуман мулоқотга кириша олмайдиган тунд тоифали ўқитувчилар ҳам учрайди. Аммо, педагогик фаолиятда мулоқотдаги хушмуомалалилик нафақат инсоний фазилат сифатида, балки ўқитувчилик касбини танлаган ҳар бир кишининг **касбидаги юксак шахсий фазилати** сифатида намоён бўлади. Хушмуомалалилик, Шарқ мутафаккирлари ижодида юксак одоб намунаси сифатида тасвирланган. Дилкашлик, ўқитувчи учун ажойиб безак ҳисобланади ва муошарат одоби сифатида талқин қилиниб, ўқувчилар онгига сингдирилган.

Ўқитувчининг хушмуомалалиги ва дилкашлиги ўзида бутун бир глобал инсонпарварлик жараёнини қамраб олувчи, кўплаб таркибий қисмлардан иборат бўлган ажойиб фазилатларидан биридир. Ўз педагогик касбидан воз кечган собиқ ўқитувчилар билан суҳбат жараёнида шу нарса маълум бўлдики, уларнинг кўпчилиги кўпол, мулоқотда назокатсиз кишилар. Одамлар билан мулоқотга киришиш, улар учун қизиқарли эмас. Шу сабабли ўқитувчи сифатида касбий ҳислатлари ҳам шаклланмаган. Мулоқот жараёни – доимий, узоқ вақт давомида шаклланивчи, кенг қамровли жараён. Зеро, шунинг учун педагогик фаолият – муомалада кўпол, назокатсиз ўқитувчиларни чарчатади, иш жараёни унинг ғашига ва асабига тегади, таълим муассасасидаги фаолиятига путур етказди.

Хушмуомалалилик ва дилкашлик шахсининг инсоний фазилати сифатида ўқитувчининг ҳам касбий фаолиятидаги юксак фазилатларидан бирига айланиб, ўқитувчининг педагогик мулоқоти унумдорлигини таъминлайди. Ўқитувчининг дилкашлиги – урта таркибий қисмни бирлаштирувчи жараёндир:

- мулоқотда заруриятнинг мавжудлиги;
- мулоқотдан кейин, мулоқот пайтида, мулоқотгача яхши кайфият;
- коммуникатив кўникма ва малакаларга эга бўлиш.

Ушбу таърифда мулоқотнинг ўқитувчи касбий фаолиятидаги ижодий жиҳатлари кўрсатилган. Бироқ, мулоқот учун зарурият ҳамиша мавжудлиги – умуминсоний хусусият бўлиб, у барча касб эгаларига тааллуқлидир.

Рус олими А.В.Мудрик ўз илмий тадқиқотларида ўқитувчининг хушмуомалалилик билан мулоқотга киришиши ва унга кўникма ҳосил қилишга нисбатан қобилиятини аниқлайдиган қуйидаги мезонларни ажратиб кўрсатади:

- инсон тафаккурининг ўзига хос хусусиятларга мувофиқлиги;
- нотиклик санъатини мукамал эгаллаганлик ёки нутқда эркинлик;
- хушмуомалалилик ва ширинсуханлик;
- эмпатия ва ўз-ўзидан пайдо бўладиган ўткир зеҳнга эга бўлиш;
- маълум бир мақсадга қаратилган аниқ ижтимоий муносабат (масалан, мулоқот жараёнининг натижаларига эмас, балки ўзига нисбатан қизиқувчанлик);
- коммуникатив маҳоратда – вақтни, суҳбатдош ички дунёсини, муносабатни, вазиятни аниқ мўлжалга олиш.

Ушбу нуктаи назардан таъкидлаш жоизки, ўқитувчининг касбий фаолиятида мавжуд бўлган **педагогик дилкашлик** ҳам ўзига хос мазмунга эга ва унинг қуйидаги таркибий қисмларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- таълим ва тарбиянинг турли шароитларида таълим олувчилар билан доимий мулоқотда бўлиш учун барқарор заруриятнинг мавжудлиги;
- ўқитувчининг шахсий ва касбий жиҳатдан дилкашлик ва хушмуомалалик фазилатларини намоён қилишда узвийликнинг доимийлиги;
- дилкашлик ва хушмуомалаликнинг барча босқичларида руҳий хотиржамликни ҳис этиш;
- мулоқотнинг самарадорлиги ва педагогик фаолиятнинг турли таркибий қисмларига ижобий таъсир этиши;
- педагогик коммуникация жараёнини амалга оширишда қобилиятнинг мавжудлиги;
- ўқитувчининг педагогик коммуникатив кўникма ва малакаларни доимий эгаллаб бориши.

Ҳозирги кунда таълим-тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги, таълим олувчиларни эркин, мустақил фикр юритишга ва онгли интизомга ўргатиш, интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, ўқитувчидан чуқур билимга, касбий малака ва кўникмаларга, юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлишни талаб қилади. Шу жиҳатдан ўқитувчининг таълим олувчилар билан муносабатида “Педагогик такт” муҳим педагогик қобилият сифатида эътироф этилади.

?**НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР**

1. Шахс қобилиятлари, табиий истеъдодлар ва уларнинг фарқи ҳақида гапиринг.
2. Моҳирлик, туғма қобилият, зеҳн тушунчаларини изоҳланг.
3. Иқтидор, истеъдод, даҳоликни – инсоннинг ижодий фаолияти жараёнида эришиладиган қобилиятларнинг ривожланиш босқичлари сифатида изоҳланг.
4. Ўқитувчининг касбий фаолиятига қобилият қандай аҳамият касб этади?
5. Кўникма ва малакаларнинг қобилиятга таъсири нимада?
6. Ижодкорлик тушунчасини изоҳлаб беринг?
7. Истеъдод ва талант тушунчаларига таъриф беринг?
8. Қобилиятга педагогик – психологик нуқтаи назардан тавсиф беринг?
9. Шахс қобилияти ва табиий истеъдодлар нимани англатади?
10. Педагогик қобилиятнинг асосий сифатлари нималардан иборат?
11. Қобилиятнинг умумий ва махсус турлари ва уларнинг фарқи?
12. Педагогик қобилиятнинг ўзига хос хусусиятларига таъриф беринг?

13. Педагогик қобилиятнинг таянч ва етакчи хусусиятлари?
14. Такт деганда нимани тушунасиз?
15. Педагогик тактика тушунчасига таъриф беринг.
16. Педагогик тактикани танлаш усулларини айтиб беринг.
17. Педагогик тактикани қўллаш қоидаларига нималар киради?
18. Ўқитувчи назокати, дилкашлик тушунчалари маъносини тушунтиринг.
19. Педагог одобининг ўзига хосликлари нималарда намоён бўлади?
20. Педагог одоби фазилатларига нималар киради?
21. Педагогик таъсир ва таъсир мезонлари ҳақида маълумот беринг.
22. Ўқитувчилик шаъни ва кадр-қиммати деганда нимани тушунасиз?
23. Педагогнинг маънавий қиёфасини таърифлаб беринг.
24. Касбий ахлоқ қоидаларига нималар киради?
25. Педагогик этика тушунчасини изоҳланг.

Адабиётлар рўйхати:

1. Муслимов Н.А. ва б. Касбий малака ва педагогик маҳорат. Узлуксиз малака ошириш йўналиши бўйича ўқув материаллари. –Т., 2009.
2. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе ВУЗа: Монография / – Коломна.: Позитив, 2012.
3. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства. – Рос-тов-на-Дону, 2003.
4. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Т.: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.

4 - МАВЗУ: ПЕДАГОГИК КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ. ЎҚИТУВЧИНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИ

РЕЖА:

1. Педагогикада “компетентлик” тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари.
3. Касбий компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни
4. Ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари.
5. Коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳияти ва таҳлили.
6. Коммуникатив компетентликнинг таркибий қисмлари
7. Коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари.

Таянч тушунчалар: педагогик касбий компетентлик, касбий ижодкорлик, юксак профессионализм, касбий ва шахсий камолот, уч даражани намоён этувчи компетентлик даражалари, таянч компетентлик, фанлараро компетентлик, битта предмет(фан) бўйича компетентлик, таянч компетентлик турлари, яхлит-мазмунли компетентлик, ижтимоий-маданий компетентлик, ўқув-билиш компетентлиги, ахборот олиш компетентлиги, коммуникатив компетентлик, ижтимоий-фаолиятли компетентлик, амалий фаолиятга оид компетентлик, нутқнинг маданийлик, тўғрилиқ, аниқлик, мантиқийлик, ифодалилик, бойлик, софлик, жўялилик каби коммуникатив сифатлари, касбий-педагогик мулоқот, коммуникатив тактика ва стратегияларга эга бўлиш, оғзаки ва ёзма мулоқот компетенциялари, мулоқотда ўқитувчининг ташаббускорлиги, коммуникатив компетенциянинг таркибий қисмлари.

**1. Педагогикада
“компетентлик” тушунчаси
ва унинг ўзига хос
хусусиятлари.**

Иқтисодиётнинг глобаллашуви, Ўзбекистон Республикаси таълим тизимининг жаҳон миқёсидаги интеграцияси миллий педагогикамиз олдида дунёда қабул қилинган педагогик тушунчаларни миллий

хусусиятларимиздан келиб чиққан ҳолда таълим тизимига мослаштириш вазифасини қўяди. Хусусан, таълимнинг билим парадигмасини компетентлик ёндашуви нуқтаи-назаридан такомиллаштириш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади.

Техника ва технологиянинг кун сайин ўзгариб бориши ахборотларнинг шиддат билан янгиланиши ва тарқалиши замонавий шароитларга мослашиш кўникмасига эга бўлиш ва янги билимларга интилишни талаб этади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда мустақил фикрловчи эркин шахс концепциясини амалга ошириш узлуксиз таълим тизимининг бош вазифаси бўлиб, бунда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини шакллантириш муҳим омил ҳисобланади. Янгиланган таълим тизимини жорий этишда ҳар бир бўлажак ўқитувчининг ўз фанига ва баркамол авлод таълим-тарбиясига оид касбий компетентлигини шакллантириш ва уларни педагогик фаолиятда изчил қўллаш билиш маҳоратига эга бўлиши бугунги куннинг муҳим талаби бўлиб, бўлажак ўқитувчини касбий–педагогик тайёрлаш сифатини тубдан ошириш унинг мазмуни билан бевосита боғлиқдир.

“Компетентлик” ва “компетенция” тушунчаларининг шаклланиш тарихи бизга компетентлик ёндошувининг методологик моҳиятини очишга ёрдам беради. Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрича, компетентлик ёндошувининг асосчиси Аристотель ҳисобланади, у инсон ҳолатининг юнунча “alere” деб белгиланадиган имкониятларини ўрганган, яъни “alere” – шундай даражада ривожланган ва такомиллашган куч бўлиб, шахснинг ўзига хос хусусиятига айланган. Бошқа тадқиқотчилар эса “компетентлик ва компетенция” тушунчалари 1958 йилдан бошлаб ишлатила бошланган деб ҳисоблайдилар. Бир қатор тадқиқотчиларнинг фикрича, компетенция муаммосига бўлган қизиқишларнинг юзага келиши “одатда иқтисодиёт, таълим ва маданиятдаги танглик вазиятларига тўғри келади”.⁵

Компетенция” ва “компетентлик” атамалари ўзакдош бўлиб, улар Ғарб илмий адабиётида 60 йилларнинг охири, 70 йилларда пайдо бўлди. “Компетенция” атамаси миллий педагогикада XX асрнинг 90 йилларидан эътиборан ишлатила бошланди. “Компетенция” атамаси “педагогик маданият”, “касбий лаёқатлилиқ”, “квалификация” атамалари билан маънодош ҳисобланиб келинди.

«Компетенция» - муайян муаммо ва масала, ҳодиса борасида шахснинг билим, тажриба, мутасаддиликка эга бўлиши ва уларни ҳал қилишга етадиган салоҳияти тушунилади¹.

“Компетентлик”- воқеа-ҳодисалар, масалалар ечими тўғрисида хабардор бўлиш, муайян нуфузга эга бўлишни ўзида ифода этади².

Илмий тадқиқотларда компетенция **педагогик ҳодиса** сифатида XX асрнинг 70 йилларидан эътиборан тадқиқ этила бошланди.

Америка тадқиқотчилари Дж. Равен, Л. Стросс, Дж. Моренолар фикрича, компетентлик - «шахснинг ихтисослиги бўйича аниқ фаолиятни бажаришда зарур бўладиган қобилиятлар мажмуи, малакаларнинг намоён бўлиши, масъулият ҳиссининг мўжассамлашуви натижасида пайдо бўладиган тафаккур тури³»- деб тавсифлайдилар.

Илмий адабиётлардаги барча фикрларни умумлаштириб, бугунги кунда компетенциянинг бир неча кўринишлари мавжуд, деган хулосага келинди:

1. Сиёсий ва ижтимоий компетенция:

⁵ Козырева О.А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия. //Стандарты и мониторинг в образовании.–2004.– № 2.

Педагогик атамалар луғати. -Тошкент:Меърос, 2014.-15-бет.

Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т. 1 / Под ред. Д.И. Ушакова. -Москва: Мысль, 2009. С.34.

Джон Равен Развитие способностей личности.- Москва: Торговый дом Гранд, 2009.- С.132

Шахсда кучли масъулият ҳиссининг мавжудлиги, жамоавий қарор қабул қилиш, ихтилофларни тинчлик йўли билан бартараф этиш, низолар ва зиддиятларнинг келиб чиқишини олдини олиш, жамиятдаги фаолият кўрсатаётган демократик институтларда қатнашиш қобилияти.

2. Кўпмиллатли ва кўпмаданиятли жамият компетенцияси:

Ирқчилик ва ксенофобия(бир миллатнинг ўзга миллат устидан ҳукмронлик, доминантлик қилиши)нинг тарқалишига тўсқинлик қилиш. Маънавий ва маърифий қарашлар асосида ёшларда ўзга халқ, миллат ва элат вакиллари тили, дини, қадриятларини тушуниш, уларни ҳурмат қилиш, бағрикенгликни шакллантириш

3. Мулоқот компетенцияси

Мулоқотнинг оғзаки ва ёзма нутқ нормаларига риоя қилиш, коммуникативлик, мулоқатмандлик, киришимлилик, жамоада ўзга инсонлар билан ҳамкорлик алоқаларини ташкил қилиш, жамиятда ўзга тилларни ўрганиш ва шу асосда жаҳон фан ва маданияти, санъатидан хабардор бўлиш.

4. Технологиявий компетенция:

Жамиятда технологиялаштириш жараёни билан бирга пайдо бўлган компетенция кўриниши. Турли ахборот ва инновацион технологиялардан хабардор бўлиш ва уларни ўз фаолиятида қуллай олиш;

Оммавий ахборот воситалари(ОАВ), Интернет тармоқларида тақдим қилинаётган маълумотлар, роликлар, рекламаларни таҳлил қила олиш, уларга баҳо бериш ва танқидий ёндашиш қобилияти.

5. Касбий маҳоратни оширишга мўлжалланган билим эгаллаш компетенцияси:

Шахснинг бутун умри давомида ўз билимларини кенгайтириши, касбий кўникма ва малакаларини оширишга бўлган иштиёқи, шахсий ва жамоадаги нуфузини ривожлантириш зарурати.

Дархақиқат, ҳозирги таълим шароитида ўқитувчининг касбий- педагогик билимдонлиги унинг касбий тайёргарлигини муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб, ўз навбатида билимдонлик - ўқитувчи учун муҳим бўлган замонавий педагогик технологияларни ўзлаштиришни, яъни инновацион тайёргарликни талаб этади.

Бу эса ўқитувчидан:

- педагогик воқеликни изчил идрок этиш; фан соҳасига йўналганлик;
- педагогик ва ахборот технологияларни эгаллаш; шахслараро мулоқотни ташкил эта олиш; ўз фани, фаолият соҳаси бўйича ахборотларни қабул қилиш, қайта ишлаш ва ундан фойдалана олиш; ўқув ахборотларини бошқаларга етказа билиш; муайян даражада шаклланган дунёқарашни талаб этади.

Бу таркибий қисмлар мутахассис шахсининг касбий ривожланишининг ажралмас шартларидан ҳисобланади.

Таълим-тарбия сифатини ошириш жараёнида янги мазмун ва моҳиятга эга бўлган замонавий ўқитувчининг компетентлиги яратувчанлик, ижодкорликка интилиш ҳисси билан йўғрилган.

“Компетентлик бу касбий фаолиятга оид бир қанча шахсий сифатларни мужассам этган кенг қамровли тушунча бўлиб, касбий компетентликни шакллантирувчи 37 турдаги омиллар илмий тадқиқотларда қайд этилган.”⁶

Шу ўринда “компетентлик” сўзига изоҳ бериб ўтсак. *Компетентлик*-лотинча Competens-тегишли, лаёқатли маъносини англатади. У малакани тавсифловчи соф касбий билим ва лаёқатни ўз ичига олишдан ташқари, яна сифат, ташаббус, ҳамкорлик, гуруҳда ишлай билиш қобилияти, коммуникатив уқув, таълим олиш, баҳолаш, мантиқий ва танқидий фикрлаш, ахборотни танлаш ва фойдаланиш лаёқатлари каби сифатларни ҳам ўзида мужассамлаштиради.

Педагогикада “компетентлик” – ўқувчининг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларнинг касбий фаолиятда қўллай олиши билан ифодаланади.

Педагогик компетентлик – юксак даражадаги педагогик фаолиятнинг тараққий этишини, педагогик техникани эгаллашни, шунингдек, педагог шахси, унинг тажрибаси ва касбий фаолиятидаги индивидуалликнинг ёрқин кўриниши сифатида тушунилади.

Бўлажак ўқитувчиларни касбий компетентлигини шакллантириш, таълим муассасаларида уларнинг касбий ва шахсий камолотини таъминлаш учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш, ўқитувчиларни тайёрлаш мазмуни ва тузилмасини модернизациялаш, психологик-педагогик шароитларини аниқлаш ҳамда унинг сифатини назорат қилиш ва баҳолаш механизмини ишлаб чиқиш орқали мутахассис компетентлигини шакллантиришнинг асосий мақсадини белгилайди.

Мутахассисларни касбий жиҳатдан тайёрлаш борасида хорижий мамлакатларда амалда бўлган таълим мазмунини бевосита ўрганиши шуни кўрсатдики, Ғарб мамлакатларида асосий ўринни мутахассиснинг

⁶ Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. (монография)–Т.: «Fan va texnologiya», 2013.

компетентлик малака даражаси эгаллайди. Республикамизнинг миллий таълим тизими моҳиятига кўра таълим мазмунининг минимал талаблари билим, кўникма ва малакага асосланади.

Агарда «компетент» ва «компетентлик» тушунчаларининг этимологик таҳлилига назар ташласак, улар тасодифан юзага келмаганлигини англаш мумкин.

Компетентлик талаба томонидан алоҳида билим ва малакаларни эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутлади.

Битирувчиларнинг касбий тайёргарлиги даражасига қўйилувчи талаблар нуқтаи назаридан компетентлик талабаларнинг муайян вазиятларда билим, малака ва фаолият усуллари тўпламини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини англатади.

2. Компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари

Компетентлик – бу талабанинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўллай олиши билан ифодаланади. Мазкур ўринда «компетентлик» тушунчасининг моҳияти ҳам тўла очилади, у қуйидаги икки кўринишда намоён бўлади: компетентлик талабаларнинг шахсий сифатлари тўплами ҳамда касбий соҳанинг таянч талаблари сифатида.

Таълим мазмунининг ўқув режадаги фанлар блоклари (барча фанлар учун), фанлараро (фанлар тўплами учун) ва предметли (маълум бир фан учун) тарзда гуруҳланганлиги боис қуйидаги уч даражани намоён этувчи компетентликни эътироф этиб ўтамиз:

- таянч компетентлик (таълимнинг гуманитар, ижтимоий-иқтисодий мазмунига кўра);
- фанлараро компетентлик (умумкасбий тайёргарликнинг ўқув фанлари ва таълим блокларининг маълум доирлигига кўра);
- битта предмет(фан) бўйича компетентлиги (махсус ўқув фани доирасида аниқ ва маълум имкониятга эгаллигига кўра).

Шундай қилиб, таянч компетентлик педагогик таълимнинг ҳар бир босқичи учун таълим блоклари ва ўқув фанлари даражасида аниқланади. Таянч компетентлик тартибини белгилашда касбий педагогик таълимнинг асосий мақсадларига мувофиқ ижтимоий ва шахсий тажрибанинг моҳияти,

ижтимоий жамиятда касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида ҳаётий кўникмаларни эгаллашга имкон берувчи асосий турлар муҳим аҳамият касб этади. Ушбу нуқтаи назардан улар қуйидаги компетентлик турларига бўлинади:

1. Яхлит-мазмунли компетентлик. Бу ўқувчининг қадриятли йўналишлари билан боғлиқ, унинг ижтимоий борлиқни ҳис эта билиши ва тушуниш қобилияти, мустақил ҳаёт йўлини топа олиши, ўзининг ижтимоий жамиятдаги роли ва ўрнини англаб етиши, ҳаракатларни ташкил этишда аниқ мақсадни белгилаш ҳамда қарор қабул қилиш малакаси, дунёқараши билан боғлиқ компетентлик, у талаба учун ўқув ва бошқа вазиятларда ўзини аниқлаш механизмини таъминлайди. Талабанинг индивидуал таълим йўналиши ва унинг ҳаётий фаолиятининг умумий дастури ана шу компетентликка боғлиқ.

2. Ижтимоий-маданий компетентлик. Ўқувчи чуқур ўзлаштириши зарур бўлган билим ва фаолият тажрибасининг доираси бўлиб, миллий ва умуминсоний маданиятлар хусусиятлари, инсон ва инсоният ҳаётининг маънавий-ахлоқий асослари, оилавий ва ижтимоий анъаналарнинг маданий асослари, инсон ҳаётида фан ва диннинг роли, уларнинг моддий борлиққа таъсири, турмуш ва дам олиш борасидаги билимлар, масалан, бўш вақтни самарали ташкил этиш усуллари билиши.

3. Ўқув-билиш компетентлиги, бу талабанинг ўрганилаётган аниқ объектлар билан боғлиқ мантиқий, методологик ва ижтимоий фаолияти элементларидан иборат бўлган мустақил фикрлаш компетентликларининг тўплами бўлиб, унга мақсадни кўра билиш, фаолиятни режалаштириш, унинг мазмунини таҳлил қилиш, рефлексия, фаолиятга шахсий баҳо бериш борасидаги билим ва малакалар киради. Ўрганилаётган объектларга нисбатан талаба-ларни креатив кўникмалари, яъни билимларни бевосита борлиқдан олиш, ностандарт вазиятларда муаммони ҳал этишнинг ҳаракат усуллари ва эвристик методларини эгаллайди.

4. Ахборот олиш компетентлиги. Аудио-видео кўрсатув воситалари ва ахборот технологиялари ёрдамида мустақил изланиш, таҳлил қилиш ва зарур ахборотларни танлаб олиш, уларни ўзгартириш, сақлаш ва узатиш маҳорати шакллантирилади. Ушбу компетентлик талабанинг ўқув фанлари асосларини муҳим ахборотлар асосида ўзлаштиришини таъминлайди.

5. Коммуникатив компетентлик. Таълим олувчилар билан ўзаро муносабатлар, уларнинг усуллари, мулоқот жараёнида устувор ўрин тутувчи тилни ўзлаштириш, гуруҳларда ишлаш кўникмалари, жамоада турли хил маънавий-маърифий тадбирларни ташкил қилиш ва ўтказишни билишни ўз ичига олади.

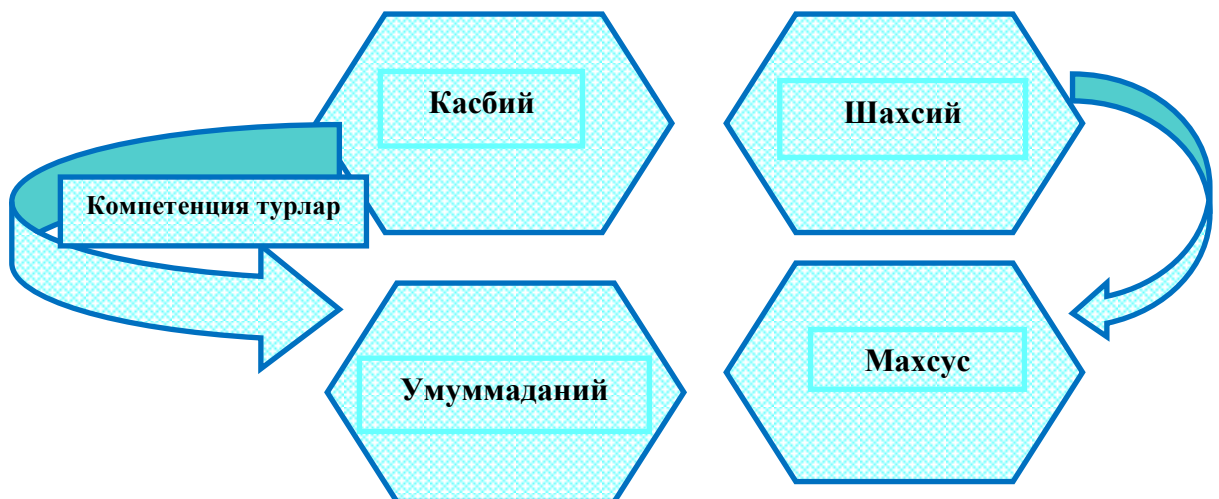
6. Ижтимоий-фаолиятли компетентлик. Фуқаролик (фуқаро, кузатувчи, сайловчи, вакил вазифасини бажарувчи), ижтимоий-меҳнат соҳаси (истеъмолчи, ҳаридор, миқоз, ишлаб чиқарувчи ҳуқуқлари), оилавий муносабатлар ва мажбуриятлар, иқтисод ва ҳуқуқ масалалари, касбий, шунингдек, шахсий мавқеини аниқлаш борасидаги билим ва тажрибаларни эгаллаш(хусусан, меҳнат бозоридаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш, шахсий ва ижтимоий манфаатларни кўзлаб, ҳаракат қилиш маҳорати, меҳнат ҳамда фуқаролик муносабатларининг одобини билиш)ни англатади.

7. Амалий фаолиятга оид компетентликда бир ҳаракат ҳолатидан иккинчи ҳаракат ҳолатига кўчира олиш, ҳаракат ва амалларни янги вазиятларда қўллаш олиш, янги ахборотлар ичида тез йўналиш олиш кўникмалари тушунилади.

Замонавий ўқитувчининг компетенцияси—ўз мутахассислиги ва ихтисослиги доирасида билим, кўникма, малакага эга бўлиши билан белгиланади ва шахсий қадриятлари, сифатлари, квалификациясининг намоён бўлишида ифодаланади. Бугунги кунда замонавий ўқитувчининг компетентлигини шартли равишда қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- **Ўқитувчининг касбий компетенцияси**
- **Ўқитувчининг шахсий компетенцияси**
- **Ўқитувчининг умуминсоний, маданий компетенцияси**
- **Ўқитувчининг махсус компетенцияси**

Компетенция турлари

Ўқитувчининг касбий компетенцияси:

- педагогика ва психологияга доир билимларга эга бўлиш;
- ўз устида тинимсиз ишлаши;

- таълим жараёнини режалаштириш, баҳолаш ва қайта алоқани ўрната олиш;
- ўқувчиларда мотивацияни шакллантириш;
- ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)ни билиши;
- таълим муҳитига янгилик киритиши;
- ўз фанини мукамал билиши;
- хорижий тилларни билиши ва бошқалар.

Касбий компетенциянинг шаклланиш босқичлари:

1. Ўз-ўзини таҳлил қилиш ва зарур нарсаларни англаш;
2. Ўзини ривожлантиришни режалаштириш мақсад, вазифа белгилаш;
3. Ўзини намоён этиш ва камчиликларини тузатиш.

Ўқитувчининг шахсий компетенцияси:

- Мулоқатчанлик;
- Бағрикенглик;
- Етакчилик;
- Фаоллик ва ташаббускорлик;
- Мослашувчанлик;
- Соғлом турмуш тарзига амал қилиш;
- Маъсулиятлилик;
- Ишчанлик;
- Инсонпарварлик.

Ўқитувчининг умуминсоний, маданий компетенцияси:

- Маълумотлилик;
- Маданиятлилик;
- Умуминсоний қадриятларга эгаллик;
- Миллий маданиятга эга бўлиш;
- Мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этиш;
- Бошқа миллатларнинг маданиятини ҳурмат қилиш.

Ўқитувчининг махсус компетенцияси:

- Фанига доир махсус методларни билиш;
- Таълимни табақалаштириш;
- Ўқувчилар эҳтиёжини билиш;
- Турли ёш хусусиятларини билиш;

Ўзбек олими М. Очилов “компетенция” тушунчасини куйидагича таърифлайди: “компетенция - билим, кўникма, малака, қадрият, бошқа шахсий сифатлар, ижобий натижаларни фаолиятдаги кўриниши¹”.

¹ Очилов М. Ўқитувчининг муомала маданияти. – Қарши: Насаф, 2012.-66-бет.

Квалификация эса фаолиятдаги билим ва кўникманинг намоён бўлишидир. Демак, компетенция кўринишлари умумий ва махсус тарзда намоён бўлади.

Ҳар қандай таълим тарбий жараёни иштирокчилари ўқитувчи ва ўқувчилар ҳисобланади. Бу иштирокчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги натижасида, яъни уларнинг ўзаро таъсир мулоқот ва муносабатлари туфайли таълим тарбия жараёни амалга ошади. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларни йўналтириш, сафарбар этишдан иборат бўлиб, таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифалар билан белгиланади. Ўқитувчи ўқув материалларини ўқувчилар онгига етказиш учун энг аввало сўз (нутқдан), шунингдек, шарт-шароит, вазият, шакл, метод, воситалардан фойдаланади. Педагогик фаолиятда мувафакқиятга эришиш касбий ва шахсий сифатларининг уйғунлиги - касбий компетентликни талаб этади.

Инглизча “competence” тушунчасининг луғавий маноси “қобилият” демакдир, бироқ компетенция атамаси билим, кўникма, маҳорат ва қобилиятни ифода этишга хизмат қилади.

Ўқитувчининг ўқувчиларга таълим ва тарбия бериш педагогик фаолият, педагогик мулоқот жараёнида доимий равишда юқори натижаларга эришиши унинг касбий компетентлиги дейилади.

Н.А.Муслимовнинг тадқиқотларида касбий компетентликка шундай таъриф берилади: “Компетентлик- бу шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билан кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўлланилиши билан ифодаланади”.⁷

Мутахассиснинг касбий малакаси унинг компетентлик, таълим тизими эса – билим, кўникма ва малакалар даражаси билан ўлчанади. Битирувчиларнинг касбий тайёргарлиги даражасига қўйилувчи талаблар нуктаи назаридан компетентлик муайян вазиятларда билим, малака ва фаолият усуллари тўпламини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини англатади.

У қуйидаги икки кўринишда намоён бўлади: шахсий сифатлар тўплами ҳамда касбий соҳанинг таянч талаблари сифатида.

Таълим мазмунининг ўқув режадаги фанлар блоклари (барча фанлар учун), фанлараро (фанлар тўплами учун) ва предметли (маълум бир фан учун) тарзда гуруҳланганлиги боис, қуйидаги уч даражани намоён этувчи компетентлик эътироф этилади:

⁷ Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: Фан, 2004.

1. таянч компетентлик (таълимнинг гуманитар, ижтимоий-иқтисодий мазмунига кўра);
2. фанлараро компетентлик умумкасбий (тайёргарликнинг ўқув фанлари ва таълим блокларига доирлигига кўра);
3. битта предмет (фан) бўйича компетентлиги (махсус ўқув фани доирасида аниқ ва маълум имкониятга эгаллигига кўра).

Касбий компетентликнинг ривожланиши – бу ўзига хос ижодкорлик, педагогик инновациялар ва ўзгарувчан педагогик муҳитга мослашиш, зеҳнлилик қобилиятининг шаклланишидир. Ҳозирги кунда юксак касбий тайёргарлик дейилганда мутахассиснинг кўп билиши ва кўплаб касбий кўникма ва малакаларни эгаллаши эмас, балки унда турли қобилиятларнинг тизимли характерда ривожланганлиги ва улардан имкони борича самарали фойдаланиш тушунилади. Бунда таълим ва тарбиянинг шундай тизимини моделлаштириш назарда тутиладики, унда билимлар, кўникмалар, кадриятлар, хулқ-атвор меъёрларини анъанавий тарзда узатиш эмас, балки шахс касбий маҳоратининг юксалиши ва ривожланиши учун барча имконият ҳамда шарт-шароитларни максимал даражада яратиш асосий масала ҳисобланади. Ўқувчи – ёшларнинг касбий компетентлиги босқичма-босқич, педагогик туркум фанлари ҳамда умуммутахассислик фанларининг интеграцияси, яъни дидактик синтези ва фанлараро алоқадорлик даражасида амалга оширилади. Компетентлик бу касбий фаолиятга оид бир қанча шахсий сифатларни мужассам этган кенг қамровли тушуча бўлиб, касбий компетентликни шакллантирувчи 37 турдаги омиллар илмий тадқиқотларда қайд этилган.

Кўпчилик тадқиқотчиларнинг яқдиллик билан таъкидлашларича, компетентлик-шахснинг мураккаб, яхлит бир бутун, кўп омилли, кўп қиррали сифатидир. Компетентликнинг вужудга келиши учун қуйидаги сифатлар пойдевор, асос бўлиб хизмат қилади:

- 1) маълум фан соҳасидаги билим, кўникма ва малакалар;
- 2) мустақил фаолиятдаги амалий тажриба.

Бироқ билим, кўникма ва малакаларга асосланганлиги билан, компетентлик уларнинг ўзидангина иборат эмас. Компетентлик шахснинг “билим, кўникма ва малакалар” асосида шаклланган сифати бўлиб, уларни муайян вазиятда, амалий фаолиятда қўллаш олишга қодирлигидир. Компетентлик муайян соҳага оид фаолиятни ўзлаштириб бориш жараёнида вужудга келади, шунинг учун ҳам ушбу фаолият компетентликнинг иккинчи муҳим пойдевори ҳисобланади.

Замонавий ўқитувчи ўз компетенциясини ривожлантиришда қуйидаги ҳислатларга эга бўлиши лозим:

1. **Ташкилотчи, ижтимоий педагог:** ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди
2. **Етакчи-синфда** ижобий психологик муҳит яратади ва таъсир кўрсатади;
3. **Методист-таълим** жараёнида ўқувчиларнинг муаммоларини ечишда ёрдам беради ва қўллаб-қуватлайди.
4. **Файласуф-билим** ва тажрибаларни таҳлил қилади, ўз қарашларини асослайди;
5. **Тажрибали яқин дўст-ўқувчилар** олдидаги тўсиқ ва муаммоларни бартараф етишга ёрдам беради.
6. **Тадқиқотчи – новатор** - янгилик яратувчи - мунтазам равишда ўз устида ишлайди, янги ғоялар яратади, татбиқ этади.
7. **Ўқув жараёнини раҳбари ва уни рағбатлантирувчи** –мақсадга етишиш воситалари, истиқболини назарда тутаяди, ўқитиш услубларини танлайди, ўқувчиларни ўқишга ўргатади, ижодий ёндашади.
8. **Ўзаро таъсир кўрсатувчи**–жамоа бўлиб ишлайди ва ишлашга ўргатади.
9. **Маслаҳатчи-шахсий** намунасини ўргатади
10. **Тарбиячи-ўқувчиларга** жисмонан, ақлий ва маънавий томондан ривожланишларига ёрдам беради.
11. **Психолог-ўзини** яхши билади ва тушунади
12. **Ўзгаришларга йўналтирувчи-ўқувчиларни** ҳаётини кўникмаларини яхшилашга ёрдам беради
13. **Маълумотларни тақсимловчи-ўқувчиларга** асосий янги маълумотларни етказаяди ва амалиётга татбиқ этишга ўргатади.

Демак, глобаллашув сари бораётган ҳозирги пайтда дунёдаги давлатларнинг халқаро рақобат жараёни шартларига тез мослашуви, уларнинг муваффақиятли ва барқарор ривожланишининг асосий омили ҳисобланади. Бунда юксак тараққий этган давлатларнинг асосий устунлиги - таълим тизимининг ҳолати билан аниқланадиган, шахсни ривожлантириш имкониятлари мавжудлиги билан боғлиқ. Давлатнинг бугунги ва истиқболдаги барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи омиллар ҳам айнан таълим соҳаси ривожланишига бевосита боғлиқдир. Хулоса қилиб айтганда, бугунги глобаллашув даврида замонавий ўқитувчиларда қуйидаги ҳислатларни таркиб топтириш муҳим аҳамият касб этади:

- Инсонпарварлик, ватанпарварлик ҳислатларини ривожлантириш;
- коммуникатив (мулоқотга мойиллик) малакаларини шакллантириш;
- касбий мустақиллик, ишчанлик, ҳиссий барқарорлик, ўз ишига ижодий ёндашиш ҳислатларини таркиб топтириш;

- педагогик назокат ва педагогик техникадан оқилона фойдаланишни шакллантириш;

- нутқ техникасини, ўз товуш, мимика, жест ва гавдасини бошқариш, жамоага ва шахсга таъсир кўрсатиш қобилиятларини такомиллаштириш;

- замонавий фан ва ишлаб чиқаришдаги муаммолар, педагогик, ахборот ва юқори даражадаги технологиялардан хабардор бўлиш ҳамда улардан зарурларини таълим жараёнига татбиқ этиш ва бошқалар.

3. Касбий компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини шаклланиши уларни ўқитиш жараёнида шахс ижодий фаолиятини фаоллиги билан тўғридан

тўғри боғланган. Замонавий ўқитишнинг энг муҳим вазифаси бу талабаларнинг касби бўйича хабардорлигини шакллантириш учун қулай шароит яратишдир. Ижодий фаолият узоқ вақт тайёргарлик кўришни, эрудицияни, қобилиятларни талаб қилувчи ижодий жараён ҳисобланади. Ижодий фаолият – инсоннинг узоқ фаолияти асоси, барча моддий ва маънавий бойликлар манбаидир.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-шахсий сифатларининг икки жиҳатини алоҳида таъкидлаш даркор: ижтимоий (ҳамкорлик қила билиши, зиддиятларни ечиш, ташаббускорлик кўрсатиш, ўз зиммасига масъулият олиш, гуруҳ ишини ташкил этиш) ҳамда шахсий сифатлар (лойи-ҳалаш фаолиятида ўзининг фикрини тушунтира олиш йўллари билиш ва ўз устида ишлаш) кабилар. Улар техник фикрлаш билан боғлиқ бўлиб, мустақил ва ўз кучига ишониш, креативлик ҳамда ўзининг касбий маҳоратини мунтазам яшириб боришга интилиш каби сифатлардан иборат.

Ўқитувчиларини касбий компетентлигини шакллантиришнинг хусусиятларини ўрганар эканмиз, О.Н.Ларионова муҳандис мутахассислиги компетентлигини таҳлил қилганлигига эътибор қаратдик, яъни у қуйидаги фикрларни олға суради. Унинг фикрича, бу компетентлик ўз таркибига беш турдаги компетентликларни бирлаштирган: *ахборий-методологик, ижтимоий-коммуникативлик, шахсий-мутаносиблик, тезкор-технологик, назарий* кабилар.

Ахборий-методологик компетентлик бир томондан муҳандиснинг турли ахборотлардан фойдалана билиш маҳоратини ўз ичига олса (ахборот захиралари ҳақидаги билими, уларни излаб топиш, танлаш, норасмий тестларни, маълум манбалар билан солиштириш), бошқа томондан эса фаннинг турли соҳаларини ташкил этиш тамойиллари ҳақидаги, сабаб ва

оқибатларини аниқлаш маҳорати ва турли ҳодисалардаги ўхшашликларни аниқлаш каби билимлари назарда тутилади.

Муҳандиснинг ижтимоий-коммуникатив компетентлиги унинг жамоа билан ва жамоада ишлашни, ижтимоий-иқтисодий микро ва макро вазиятларни муносиб баҳолай билиши демакдир.

Шахсий мутаносиблик компетентлик ўз ичига нафақат ўзининг психологик ва жисмоний саломатлигини билиши, балки уни эҳтиёт қилишни ҳам назарда тутди.

Тезкор-технологик компетентлик маълум ишлаб чиқариш соҳасида зарур бўлган фаолиятларнинг барча турини, ишчидан тортиб то корхона раҳбари фаолиятигача билиш қобилияти демакдир.

Назарий компетентлик – бу бутун бир йиғилган билимлар жамламаси бўлиб, ундан фойдалана билиш ва уни янада бойитиб бориш демакдир.

Бу муаллифнинг қарашларида касбий компетентликни таҳлил қилинар экан, муҳандис мутахассислигининг компетентлиги таркибига ижодий изланиш жиҳатлари киритилмаган. Зеро, ишлаб чиқариш мутахассислари-муҳандисларнинг касбий компетентлиги таркибига ижодий изланувчанлик, ижодкорлик ҳамда янгиликларга чанқоқлик каби сифатлар киритилиши асосий талаблардан бири ҳисобланади.

Ижодкорлик моҳиятини ўрганиш, айтиш жоиз бўлса, ўта мураккаб масала саналади. Чунки унинг зиммасига табиатни ўрганишнинг муҳим методологик масалаларини ечишдек вазифа қўйилади. Ижодкорликни ривожлантириш манбалари, биологик ва ижтимоий, объектив ва субъектив, индивидуал ва жамоа ўртасидаги ўзаро мутаносибликни бу жараёнлар ўз ичига қамраб олади. Унинг мураккаблиги шундаки, бу ўринда ўрганиш предмети сифатида ҳодиса юзага чиқади. Унинг ички моҳиятини тўғридан-тўғри ўрганиш мумкин эмас.

Ижодкорлик сўзининг ижтимоий адабиётларда бир қатор синонимлари мавжуд. Улар кўп ҳолларда новаторлик, ижодий қобилият, самарадор фаолият, ижодий фаолият, эвристик фаолият, ижодий фаоллик, фикрлашнинг ижодий усули, ижодий потенциал, ижодий изланувчанлик каби сўзлар билан изоҳланади. Бизнингча, ижодкорликни аниқлашда С.Л. Рубенштейннинг фикрлари аниқ ва лўнда баён этилган: унинг таъкидлашича, «Ижодкорлик у қандайдир янгилик яратувчи фаолиятдир. У ижодкор юксалиши тарихига янгилик олиб киради. Шу билан бирга, фан ва маданият тараққиёти тарихида ҳам ўз изини қолдиради» [82].

Ижодкорлик – «қайта шакллантириш», – «мавжуд шакл унсурлари ёрдамида янги шакл яратиш демакдир». «Қайта шакллантириш» ижодкорлиги ўз ичига олдиндан маълум бўлган шаклга ўхшаган янги шаклни

кашф этишдир, яъни бу жараён муносиб бўлмаган шаклни, муносиброғи билан алмаштиришни ўз ичига олади. Бу дегани, олдингига қараганда мукамалроқ таркибий қисмларни жойлаштириш демакдир. Шу каби ижодкорликни ўрга-ниш имкониятларини исботлаш учун қандай эвристик, яъни янги таклиф ва йўриқномаларимиз борлигини кўрсатишимиз зарур. Имкониятларни, янги йўлларни фаол излашимиз, нарсаларни ўрга-ниш, чалғитувчи ва тахминий фикрларни аниқлай билишимиз дар-кор. Бу ҳолда ўрганиш имкониятлари асосий йўналишларни идрок қилиш, йўл ва чораларни фаол билишга интилишни тақозо қилади. Албатта, топилган шакл-қоидаларимизга бўйсундирилиши даркор.

Ижодкорлик «бир шаклдан иккинчи шаклга ўтказиш» – бу жараёнда қоидаларнинг янги қолипи, чизмаси, маълум тузилмаларнинг янги тури юзага келади. Янги яратилган шакллар эски шаклларнинг янгича талқини бўлмайди. Лекин нарсаларни англаш-нинг ҳақиқатан янги усуллари ва янги шакллари сифатида пайдо бўлади, метафораларнинг қўлланилиши – бу бир шаклдан иккинчи шаклга ўтказиш «трансформацион» ижодкорликка мисол бўлади.

Бу ижодкорлик учун эвристик жараён шакл ва қоидалардан бошқариладиган шакл қоидаларини ривожланиши учун туғилаётган имкониятлар сари ҳаракат қилади. Ижодкор шахс қоидалар яратилиши биланоқ, уларга суянган ҳолда, янги қоидалар яратиш устида иш бошлайди. Ундан сўнг фаолият шаклларини очиш, олдин ҳеч қачон қўлланилмаган шаклларни кашф этиш учун бош қотиради.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисининг касбий компетентлигини шаклланиши ҳақида фикр билдирар эканмиз, бу борада М.Г.Ярашевский томонидан берилган хулосалар диққатга сазоворлигини айтиш жоиз. Ижодкорлик жараёнига системали муносабат уч жиҳатли таркиб ва уларнинг ўзаро узвийлигида ўрганишни тақозо этади. Улар нарса ва ҳодисалар, ижтимоий, шахсга оид таркиблардан иборатдир, яъни:

1) нарса ва ҳодисалар таркиби бу – эвристика, нарсанинг янги образини яратувчи руҳий «мато», сўнгра у илмий матнга айланади ва янги ғоялар, назариялар ва кашфиётлар сифатида юзага чиқади. Бу эвристикалар: аналоглар, метафоралар, қиёслаш, моделлардан иборат бўлиб, одатда фикрлаш мазмунини ташкил этади ва визуал шаклга эга бўлади.

2) ижтимоий таркиб бу - бундай ижодкорлик М.Г.Ярашевский фикрига кўра, когнетив-диалогик «дастлабки фаоллиги»сифатида кўзга ташланади. Шундай қилиб, оппонентлар, муқобилликлар ҳам ижодий жараёнларнинг авж олишига туртки беради.

3) шахсга оид таркиб бу - шахсий интилиш, ички мақсадли истак ва ижод субъектининг хусусий сифатларидан иборат бўлиб, ижодий жараёнларни узлуксиз ташкил этишда юзага чиқадиган янги белгилар, ўзгаришлардан иборат.

Р.Ф.Мухутдинов ижодкорлик моҳиятини очиб бериш учун таснифлаш модели ёрдамида икки энг муҳим йўналиш мавжудлигини таъкидлайди.

Биринчиси, И.Я.Лернер нуқтаи назарига боғлиқ, унга кўра, ижод билан шуғулланувчи кишиларнинг фазилатлари чегарасини ўлчаб бўлмайди, улар ҳақида фикр айтиш учун ана шу фаолият табиатини англамай, унга монанд хислатларни билмай, аниқроғи, унинг ижодий фаолият жараёнларини ўрганмай туриб гап юритиш мумкин эмас. Шу муносабат билан тадқиқотчи ижодий фаолиятнинг процессуал чегараларини ажратиб кўрсатади [44]:

- мустақил равишда узоқ ва яқин, ички ва ташқи билимлар тизимни ва маҳоратни янги вазиятга кўчиради;

- анъанавий вазиятларда янги муаммоларни ҳис этади;

- объект анъанавий функцияси ўрнига янгисини тасаввур қилади;

- объект тузилишини ҳис этади;

- масалаларни ечишда муқобил ечимларни ҳам ҳисобга олади;

- янги муаммоларни ҳал этишда фаолиятнинг олдиндан маълум бўлган усуллари ва йўллари кайта ишлайди;

- принципиал янги йўллар топиш ниятида эскириб қолган йўллардан воз кечади.

Инсон факторини фаоллаштирувчи самарадор захиралардан бири жамият ҳаётининг барча жабҳаларида ишлаб чиқиш, техника-да, фанда, таълим ва бошқарувда ижодкорликни ривожлантириш ҳисобланади. Шу боис ижодий муаммоларни жамоа бўлиб ечиш шароитлари ва ташкил этиш шакллари, муаммолари кун тартиби-даги долзарб масалалардир. Ижодий кадрларни танлаш ва тайёр-лаш, ишчиларнинг ижодий имкониятларини ва қобилиятларини башорат қилиш, ижодий жамоаларни шакллантириш, уларни бошқариш каби масалалар шулар жумласидандир.

Интеллектуал фаолиятдаги ижодий жараёнларни онгли равишда бошқариш ижодкорлик методологияси сифатида ижодкорликда танлаш масалаларини ечиш назариясидир. Унга кўра барча тизимлар маълум қонунлар асосида ривожланади, уларни идрок қилиш ва қўллаш мумкин деган шартларга асосланади.

Иккинчи йўналиш эса ижодкор шахси моҳиятини очиб бериш ҳисобланиб, шахснинг таснифловчи фазилатлари ёрдамида унинг фаолиятидаги қатъийлик масаласини ажратиб кўрсатади.

Ижодкор одамлар кўплаб фактларни қиёслаш орқали уларнинг ўзаро боғлиқлиги асосларини аниқлайдилар, ўз фикрлаши ва фаолиятида қотиб қолган қарашлардан зудлик билан воз кечадилар. Тезлик билан репродуктив эсда қолган нарсаларни тасвирлаш фаолиятидан ижодий фаолиятга ўта олади-лар. Ўзлари яратган нарсалар, вазифалар бажаришга яроқсиз бўлса, осонгина улардан воз кеча оладилар.

Айтишимиз мумкинки, ақлан интилиш, ҳаракат қилиш қобилияти, бошқа барча қобилиятларни ривожлантирувчи омил ҳисобланади. И.М.Вёткин ижодкор шахсининг қуйидаги хусусиятларини санаб ўтади:

- янги ёки бутунлай ўрганилмаган, жамият учун ўта муҳим ва фойдали – муносиб мақсадга (мақсадлар тизими) эга бўлади;

- ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш учун унинг индиви-дуал режалари бўлиб, уларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатади;

- белгиланган режаларни бажариш иштиёқи кучли бўлиб, катта ҳажмдаги ишларни бажаради;

- ўз ғояларини ҳимоя қилиш қобилиятига эга бўлади;

- жамоатчиликнинг эътирозларини тўғри қабул қилади, тушкунликка тушмайди, сабр билан мақсадига содиқ қолади.

- қўлга киритилган натижаларга муносиб бўлади. Умумий қобилиятларидан (бажара олиш, чидамлилиқ, мақсадга етиш, мўлжални тўғри олиш ва хотиржамлик) ташқари «кундалиқ ташвишлар» ҳолатидан фикрлаш, тафаккур қилиш, ижод билан шуғулланиш, диққатини йиғиш, (энг муҳими) яна орқага қайтиш каби хусусият-лар ижодкор шахсга хос фазилатлардир;

- ўзининг мунтазам такрорланиб турадиган хатоларини бамай-лихотир тан олишни билиш, ўз истаклари, фикри ва ҳаракатлари оқибатида юзага келган вазиятларга тайёр туриши кабилардир.

Мураккаб ишларни бажариш учун жиддий муаммоларни ечиши, катта ҳажмдаги тадқиқотларни ўтказиш учун уларга зарур бўлган анжом ва аслаҳалардан фойдалана билиши, вазиятга қараб уларни алмаштириши; ўз камчилиқ ва хатоларни вақтида сезиши, бир вақтлар олинган ғояларни янгича қўллашига эришиши; бирон-бир ҳодиса ёки воқеага эркин тарзда эътибор қаратиши, унга ҳам эътирос билан, ҳам мантиқий ёндаша билиши; бир ҳодисани ўрганиш учун бир-бирини тўлдирувчи бир неча моделларни қўллаши; мавжуд назария ва моделларни танқид қилиши каби хусусиятлардир.

Тизимли ижодий фикрлаш шаклланишининг муваффақияти касбий таълим жараёнларида кўпинча ижодий фикрлашнинг асосий унсурлари шаклланиши даражасига боғлиқ. Ана шундай унсурлар таркибига қуйидагилар киради:

- таҳлил қилиш қобилияти, умумлаштириш, қиёслаш, сабаб ва оқибатлар ўртасидаги боғлиқликни билиш;
- танқидий фикрлаш ва баҳслашиш;
- воқеалар ривожини олдиндан тахмин қилиш, ҳар қандай тизим ёки объектга ўтмиш, бугунги кун ва келажак нуқтаи назаридан ёндаша билиш;
- ҳаракатлар алгоритминини териш, янги ғояларни кучайтириш ва ечимларни график образ шаклида акс эттириш кабилардир.

Ҳозирги замон илмий билимлардаги янги кашфиётлар, айниқса, компьютер технологиялари ижодкорлик учун қандайдир муҳим сифатлар бўлиши лозимлигини инкор этмоқда. Ижодкорлик учун энг муҳими маълум аналог ва ўхшаш нарсаларни аниқлай олишдек умумий қобилият бўлишини тақозо этади. Бир қатор муаллифлар мана шу фикрларни таъкидламоқдалар.

Ижодкор шахслар когнитив жиҳатдан ҳар томонлама тайёргарлигидан ташқари ўз фаолиятида эмоционал (эҳтиросли), эстетик (нафосатли) сифатлари билан ҳам ажралиб турадилар.

В.И.Самахвалованинг таъкидлашича, ижодкор шахси ўзини намоён қилиш учун қудратли кучга эга бўлган одамдир, аммо, биринчидан, бу энергияни янгилик яратиш учун сафарбар қилади, иккинчидан, руҳиятида юзага келган вулқонни жиловлай олади, ўз онгида юзага келган турли режаларни ўзаро уйғунликда, ўз фикр-лари доирасида эркин, удабуронлик билан самарали қўллади, ўз ҳис-туйғуларини ва ғояларини рўёбга чиқариш учун нима қилишни яхши билади. Ўз ҳаёлотидаги образларни бошқалар учун зарур бўлган мулкка айлантиради. Ижодкор одам ижод қилишга чанқоқ бўлади. Уни амалга ошириш учун қатъият билан ишлашни яхши билади.

Ўқитувчига бутун ҳаёти давомида таянч маълумотига қўшимча равишда махсус кўникма ва малакаларни эгаллаб боришга ва уларни таълим олувчилар билан ишлаш жараёнида қўллашга, ўқитувчининг касбий-ижодкорлик имкониятларини амалга оширишга ва шу орқали касбий компетентлигини доимий равишда ошириб бориш имконини беради.

Демак, юқоридаги фикрлардан шуни айтиш жоиз бўладики, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий компетентлигини шакллантиришда инсоннинг ижодкорлик фаолияти, ижодий фикрлашининг асосий унсурлари шаклланиши даражаси катта таъсир кўрсатади ва ўқитувчилик фаолиятининг сермахсул бўлишига олиб келади.

4. Ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари

Мазмун-моҳиятига кўра, мутахассиснинг касбий компетенцияси функционал (турли фан соҳаларини ташкил этиш принциплари ҳақидаги

билимлар) ҳаракат ҳақидаги амалий билимлар (методик ва технологик) ҳамда шахснинг ўз билимларидан иборат. Буларнинг натижасида мутахассиснинг касбий, коммуникативлик маҳорати ва кўникмалари шаклланади, лойиҳалаш, тажрибавий ва технологик вазифаларни ижобий ечиш имкониятлари пайдо бўлади.

Тезкор фаолият ва мақсадларга бўйсундирилган унсурларга касбий компонентлар киради: ўқиш ва билим олиш, мақсад ва мўлжаллаш, қайта ташкил қилиш, коммуникатив ва эстетик унсурлар ана шулар жумласидандир.

Мутахассиснинг касбий компетенцияси шахснинг мураккаб тузилмаси бўлиб, унинг фаолиятини аниқлаб беради ва умуммаданий, касбий билимлар, маҳорат, кўникмалар, касбий ижодий ёндашув, шахснинг ижтимоий йўналтирилганлиги, умуман, касбий вазифалар самараси ечим топишни таъминловчи мажмуадир.

Давлатимиз таълим соҳасига, етук кадрлар тайёрлаш масаласига катта эътибор қаратиб келмоқда. Бу ўз навбатида ёшларимизни янада чуқурроқ билим олиши, юксак маънавиятли етук мутахассис бўлиб етишишига замин яратмоқда. Чунончи ҳозирги мураккаб технологиялар, юксак илм-фан ва тафаккур даврида етукликнинг асосий шартлари ҳам билим ва ҳунарни чуқур эгаллаш, касбий компетентликка эришиш, юксак фазилатлар соҳиби бўлиш билан белгиланади.

Ўқувчиларнинг касбий-педагогик компетентликка эришиш йўлларида бири уларда танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришдан иборатдир. Танқидий фикрлаш кўникмасига эга бўлган ўқувчи ўрганилаётган мавзу ёки соҳа бўйича турфа ғоялар билан танишади, бу ғоялар амалга оширилгандан кейин келиб чиқадиган натижаларни олдиндан кўра билади, бу натижаларни қарама-қарши нуктаи-назарлар билан таққослайди, мулоҳазалар тизимини тузади ва аниқ бир фикрлар тўхтамига келади. Шу тариқа таълим жараёнида ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларни аниқ вазифаларда қўллаш имконига эга бўладилар. Танқидий фикрлаш ўзининг асосланганлиги ва мақсадга йўналганлиги билан ажралиб туради, шу боис у масалаларни ҳал қилишда, ҳулосаларни шакллантиришда, баҳолашда ва қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, танқидий фикрлашни алоҳида кўникма ёки малака эмас, балки кўплаб малакалар йиғиндиси дейиш мумкин.

Ижодий ва танқидий фикр юритишни шакллантира олиш ва уни ўқувчиларга ўргата олиш ўқитувчининг касбий педагогик компетентлигини белгилайди. Зеро, жамиятнинг ижтимоий – иқтисодий ва маънавий ривожланиши ўқитувчининг касбий компетентлик даражасига боғлиқ. Чунки

айнан шундай юқори малакали педагоглар жамият учун етук мутахассисларни тайёрлайди, баркамол шахсни шакллантиради.

Касбий компетентлик – педагог билим савиясининг кенглиги билан бир каторда унинг масъулиятлилиги, ижодкорлиги, қизиқувчанлиги, талабчанлиги, янги билимларни ўрганишга интилувчанлиги, борлиқни нозик ҳис қилиши, юқори ахлоқчилигини ҳам ўз ичига олади. Демак, бўлғуси педагогларни касбий компетентлик даражасига эришиши учун уларда танқидий фикр юритиш кўникмаларини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Бунда ўқитишнинг турли метод ва технологияларидан унумли фойдаланиш мумкин. Жумладан, «Портфолио» методи орқали ўқувчилар мавзу бўйича маълумотларни йиғиш, ўрганиш ва кераклисини саралашни ўрганадилар. Портфолиони йиғишдан мақсад таълим жараёни ва ўқув фаолияти натижалари ҳақида маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш технологиясини амалга оширишдан иборатдир. Ўқувчи учун портфолио – ўқув фаолиятида мустақил ва танқидий фикр юритиш учун омил бўлса, ўқитувчи учун ўқувчиларнинг билимини текшириш ва баҳолаш қуроли бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ўқитувчи машғулотга тайёргарлик кўриш жараёнида ўқувчилар олдида қўйиладиган муаммоли саволларни аниқлаб олиши, кейинчалик ўқувчиларнинг тайёргарлигига кўра бу муаммолар ечимини мустақил топишга ёрдам бериши лозим. Бу эса касбий педагогик компетентликка эга бўлган ўқитувчининг ўзида танқидий фикрлаш қобилияти ривожланган бўлиши кераклигини тақозо этади.

Республикамизда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да баркамол шахсни шакллантиришда таълим мазмунини тубдан ислоҳ қилиш, ўқитишнинг турли шакл ва усуллари механизмини ишлаб чиқиш зарурати таъкидланган. Шунингдек, ёшларнинг чуқур билим эгаллашлари баробаринда уларнинг мустақил, ижодий ва танқидий фикрлашини ривожлантириш, маънавий-ахлоқий фазилатларини таркиб топтириш вазифалари қайд этилган. Зеро, таълимни миллий кадриятларимизни ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш, унга ривожланган давлатларнинг илғор технологияларини жорий этиш бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Демак, ёшларни маънавий -ахлоқий тарбиялаш, таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил қилиш ҳамда касбий муҳим сифат –ўқувчиларнинг танқидий фикрлашини ривожлантириш учун ўқитишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технология таълим ва тарбия жараёнида амалий ишларни бажарилишига йўналтирилганлиги боис, педагогик туркум фанларнинг

ўқитилишида «Тушунчалар таҳлили», «Тасаввур қилинг», «Тарози», «Ўзаро текширув», «Ақлий ҳужум», «3x4», «ФСМУ», «Герменевтик суҳбат», «Портфолио», «Сократ суҳбати» каби метод ва педагогик технологияларни амалга ошириш мумкин. Масалан, «Тарози» технологияси мавзунинг хулоса босқичида яхши самара бериб, далиллаш қобилиятини ривожлантирса, «Ўзаро текширув» технологиясида мустақил ўқишга берилган мавзунинг ўзлаштирилганлик даражаси текширилади, мавзу бўйича тўпланган материаллар ичидан нокерак маълумотлар чиқариб ташланади. Бу технология воситасида исботлаш қобилиятини ривожлантириш орқали танқидий фикрлаш кўникмаси шаклланиб боради, натижада касбий компетентликка эришилади..

Машғулот жараёнида қайси таълим методлари ва педагогик технологиялардан фойдаланиш ўқув машғулотларининг дидактик мақсадлари ва вазифаларига, баён қилинган материалнинг характериға, талабаларнинг билим даражасига, ўқув жараёнининг моддий техник таъминотига, шунингдек, ўқитувчининг педагогик маҳорати, унинг тайёргарлиги ва ўқув жараёнини ташкил этишиға ва замонавий педагогик технологиялар бўйича билим даражасига боғлиқ. Бу эса ўз ўрнида ўқитувчидан педагогик маҳорат, педагогик қобилият, педагогик техника компонентларига эга бўлишни тақозо этади. Таълим олувчиларни фаоллаштириш ва жадаллаштиришға асосланган, ўқув жараёнини баҳс-мунозарали ўтказишда қўлланиладиган, шунингдек, баҳслашиш маданиятиға ўргатадиган педагогик технологиялардан бири «ФСМУ» технологиясидир. Мазкур технологиянинг Ф - фикрингизни баён этинг, С - фикрингиз баёниға бирон сабаб кўрсатинг, М - кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг, У - фикрингизни умумлаштиринг каби босқичларида талабалар муаммо бўйича ўзларининг фикр- мулоҳазаларини билдирадидлар. Ўқитувчи ўз ўрнида талабаларни муаммони ечишға йўналтиради, мунозарани фаоллаштиради. Шу тариқа ҳар бир кичик гуруҳ аъзоларининг фикрлари тингланади, сўнгра энг муҳим маълумотлар танлаб олинади. Ўқитувчи кўпчилик фикриға мос келганини алоҳида таъкидлайди.

Кўриб турганингиздек, педагогик технологиялардан фойдаланиб ўтилган ҳар бир машғулот жонли, мунозарали ўтади, ўқувчиларни мустақил, ижодий, таҳлилий ва танқидий фикрлашға ўргатади.

Дунёда глобал ахборот муҳити юзаға келди ва XXI аср «ахборот асри» деб атала бошланди. Ахборот компоненти ҳозирги кунда жамиятимизда етакчи ўринни эгаллади, ахборотдан кейинги ўринда турувчи илм эса бевосита ишлаб чиқарувчи кучға айланди. Ўқувчи- ёшларни ахборот – таълим муҳити шароитида ахборот оқимидан мустақил равишда оқилона

фойдаланишга ўргатиш – таълим тизимининг бугунги долзарб вазифаларидан бирига айланди. Бундай шароитда баркамол шахс тарбиясига қўйилган талабларга кирувчи билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиш ва қўйилган вазифаларни ҳал этишда ундан унумли фойдалана олиш ўта муҳимлиги аён бўлиб қолди. Бу эса ўз навбатида педагогика коллежи ўқувчиларида касбий компетентликни шакллантиришни талаб этади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, инсон бугунги кунда жуда кенг ахборот майдонида яшайди, интернет, даврий матбуотлар, турли адабиётлар, радиоэшиттиришлар, телекўрсатувлардан ҳар дақиқа янги ва янги ахборотларни олади. Истиқболли ахборот, компьютер ва телекоммуникацион технологияларнинг инсон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига таъсири имкониятлари жуда кенг. Зеро, ҳозирги ахборот воситалари – маълумотлар манбаигина эмас, балки психологик таъсир усул ва методларини амалга оширувчи қурол вазифасини ҳам ўтайди. Бундай таъсирга тушган ўқувчи воқеа-ҳодисаларни лоқайд қабул қилади, барча маълумотларни сараламай олади ва охир-оқибатда негатив таъсир ўз натижасини кўрсатади.

Юртимиздаги даврий матбуот, радио ва телекоммуникация томонидан берилган ахборотлар тизимли ташкил этилган, матбуот материаллари, дастурлар ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор берилган ҳолда тайёрланади. Лекин ҳозирги глобаллашув даврида ёшларимизнинг интернет маълумотлари, турли бошқа давлатларда чоп этилаётган даврий матбуот материаллари билан танишиш имкониятлари борлиги ва бошқа оммавий ахборот воситаларидан бохабарлигини унутмаслигимиз лозим. Ундан ташқари чет тилларни яхши эгаллаган талаба-ёшларимизнинг кўплигини ҳам назардан қочирмаслигимиз даркор. Демак, ҳозирги таълим тизимида катта суръат билан ўсаётган ахборот оқимида тез ориентир ола биладиган ва керакли маълумотни топа оладиган, олинган маълумотни таҳлил қилиш ва қўллай олиш кўникмасига эга бўлган ўқувчи-ёшлар тарбияси долзарб аҳамият касб этади. Касбий компетентлик кўникмасини шакллантириш эса бу масалани ҳал этишда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Касбий компетентлик муаммони кўриш, натижаларни башорат қилиш, (гипотеза) фаразларни илгари суриш, шахсий фикрларни таҳлил қила олиш, касбий вазифаларни ҳал қилиш билан боғлиқ кўникмаларни ҳам ўз ичига олади.

Буни амалга ошириш учун интеллектуал кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган ахборот материаллари ичидан зарурини танлаб олиш ва таҳлил қилишни ўргатадиган турли педагогик технологиялар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, «Ўзаро текширув» технологиясида мустақил ўқиш учун берилган мавзу бўйича тўпланган интернет маълумотларини ўқувчилар гуруҳларга бўлиниб, бир-бирларига

қисқа мазмунини гапириб бериш орқали ўртоқлашадилар. Сўнгра ўзаро савол-жавоб ўтказиб, мавзунинг ўзлаштирилганлик даражасини текширадилар. Шу билан бирга тўпланган маълумотлар ичидаги нокерак ва фойдасиз материаллар чиқариб ташланади. «Тарози» технологиясида ўқитувчи иккита гуруҳга мавзу бўйича оммавий ахборот воситалари, даврий матбуотлар, илмий адабиётлар, интернетдан олинган материалларни беради ва мазмуни билан танишиб чиқиш учун вақт белгилайди. Ўқувчилар бу материаллар ичидан мавзунинг моҳиятини очиб берадиган маълумотларни танлаб оладилар, таҳлил қиладилар, яъни иккала гуруҳ ўз фикрларини «тарози»га қўядилар. Фикрларнинг тўғрилигини исботлаш учун далиллар келтирадилар. Натижада, исботлаш қобилиятини ривожлантириш орқали касбий компетентлик шаклланиб боради.

«3x4» технологияси ҳам бир дарснинг ўзида муаммони фикрлаб ҳал этиш, таҳлил қилиш, далиллаш, хулосалаш, кўплаб фикрлар ичидан кераклисини танлаб олиш, танланган фикрларни умумлаштириш кабиларни ўргатади.

Ахборот материалларини тўғри тушуниш ва баҳо бериш орқали касбий компетентлик кўникмаларини шакллантиришда герменевтик суҳбат услуби ҳам яхши самара беради. Герменевтик – (юнонча сўз бўлиб, *hermeneutikos* – «тушунтирувчи, талқин қилувчи» маъноларини англатади) – матнларни шарҳлаш санъати демакдир. Бунда ўрганилаётган маълумотларнинг мазмуни ва моҳияти талабалар ҳамкорлигида тушунтирилади.

Юқоридаги фикрларни хулоса қилиб айтганда, касбий компетентликни шакллантириш мақсадида турли педагогик технологиялардан оқилона фойдаланиш кутилган натижаларни беради.

**5.Коммуникатив
компетентликнинг мазмун
моҳияти ва таҳлили.**

Ҳозирги замон ижтимоий-психологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон мулоқотда унинг ташаббусқори бўлиши ҳам мумкин, баъзан эса, вазиятга қараб, ўзаро муносабатнинг фаол ёки пассив субъекти сифатида қатнашиши ҳам мумкин. Касбий-педагогик мулоқотнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ўқитувчининг ташаббусқорлиги бу ўринда мулоқотни бошқариш воситаси сифатида яхлит ўқув-тарбиявий жараёни ҳам бошқаради. Айтиш лозимки, ижтимоий-психологик нуқтаи назардан дарс жараёнида ўқитувчи ҳамда таълим олувчиларнинг ўзаро ижодий фаолиятида билим олишга қаратилган изланишни бошқариш, фақат педагогик жиҳатдан тўғри ташкил қилинган мулоқот натижасида амалга оширилади. Масалан, дарсда янги мавзунини талабалар онгига сингдириш, янги материални

тушунтиришда ёки муаммоли вазият ҳосил қилишда гуруҳ жамоаси билан мулоқотни тўғри ташкиллаштириш ўқитувчи учун жуда ҳам зарур, бунинг натижасида талабалар биргаликда аҳил жамоа бўлиб, дарсда, билимларни ўрганишда ўзаро эркин фикр юритадилар ва изланадилар. Мулоқотда ўқитувчининг ташаббускорлиги таълим-тарбиявий ҳамда ижтимоий-психологик жиҳатдан қатор стратегик ва тактик муаммолар ечимини топиш имкониятини беради.

Нутқнинг маданийлигини таъмин этадиган тўғрилиқ, аниқлик, мантиқийлик, ифодалилик, бойлик, софлик, жўялилик каби бир қатор коммуникатив сифатлар мавжуд (1-расм). Ана шу коммуникатив сифатларнинг барчасини ўзида мужассамлаштирган нутқ маданий ҳисобланади. Ҳар қандай нутқнинг асосий мақсади муайян ахборотни тингловчига етказиш, шу йўл билан унга таъсир қилишдан иборат бўлиб, мазкур сифатларнинг жами нутқнинг таъсирчанлигини юзага келтиради.

Тилшунос олим Н.Махмудовнинг таъкидлашича, нутқнинг тўғрилиги нутқнинг маданийлигини таъмин этадиган тўғрилиқ, аниқлик, мантиқийлик, ифодалилик, бойлик, софлик, жўялилик каби бир қатор коммуникатив сифатлар ҳақидаги таълимотнинг марказий масаласи бўлиб, адабий тил меъёрларига амал қилиб тузилган нутқ тўғрилиқ сифатини олади.

Кишилар ўртасидаги мулоқотни талаб даражасида таъминлайдиган нутқ тўғри бўлиши билан бирга аниқлик сифатига ҳам эга бўлиши шарт. Агар нутқ аниқ бўлмаса фикр чала ва янглиш тушунилиши, мулоқот учун яроқсиз бўлиши мумкин. Яна шуни таъкидлаш жоизки, агар айтилмоқчи бўлган фикрнинг ўзи аниқ ва равшан бўлмаса, уни ифодалаш учун тузиладиган нутқ ҳеч қачон аниқ бўлолмайди. Демак, нутқнинг аниқлиги сўзнинг тилдаги маъносига тўлиқ мувофиқ ҳолда қўлланадиган коммуникатив сифатдир.

1-расм. Маданий нутқнинг асосий коммуникатив сифатлари

Нутқнинг мантиқийлиги таълим олувчи томонидан тўғри ва тўлиқ англаниши учун зарурий бўлган сифатлардан биридир. Мантиксиз нутқ кишилар ўртасидаги алоқани таъминлай олмайди. Фикр ривожининг изчиллиги, фикрлар ва тушунчалар ўртасидаги муносабатларнинг мантиқийлиги нутқнинг мантиқийлигини юзага келтиради. Нутқнинг софлигини нутқнинг адабий тил меъёрларига ва жамиятдаги маънавий-ахлоқ қоидаларига ёт бўлган унсурлар (варваризм, вулгаризм, арго, жаргон, ва ҳоказолар)дан холилиги билан белгиланувчи коммуникатив сифат тарзида таърифлаш мумкин.

Нутқнинг бойлиги деганда, тилнинг бир-биридан фарқ қиладиган унсурлари – сўзлар, маънолар, иборалар, оҳанг ва ҳоказолардан қай даражада фойдаланилганлик билан белгиланади. Бой нутқ тузиш учун ифодаларнинг бир хиллигидан қочиш, айтиб бир тушунча ёки фикрга турли хил унсурларни ишлатиш лозим. Зеро, ўзбек тили ҳар жиҳатдан, хусусан, луғат хазинаси нуқтаи назаридан бениҳоя бой тилдир. Нутқнинг жўялилиги ифодаланмоқчи бўлган ахборотнинг мавзуси, унинг мантиқий ва ҳиссий мазмуни, тингловчининг ёш, ижтимоий, маданий-маърифий ва бошқа хусусиятлари, ёзма ва оғзаки нутқнинг хабар бериш, тарбиявий, эстетик вазифаларига тўла мос келиши билан белгиланади (масалан, жаҳл чиққанда, хурсанд бўлганда, қайғу-мусибатда, бахтли ва бахтсизликда айнан бир хил сўз ишлатилмаслиги). Нутқнинг ифодалилиги талаба диққатини ўзига жалб қила олишдан иборат бўлган коммуникатив сифатдир. Ўқитувчи дарс мавзусини тушунтирар экан, ўз нутқининг ифодалилигига эътибор бермаса, ифодалиликни таъминлайдиган воситалардан фойдаланмаса, нутқи курук, ширасиз, жозибасиз бўлади ва натижада бундай нутқ талаба диққатини торта олмайди. Мукамал шаклланган, талаб даражасидаги нутқий маданият мулоқот компетентлигининг муҳим ўзаги ҳисобланади.

Ҳозирги кунда баркамол шахс тарбияси таълим тизимининг бош вазифаси экан, интеллектуал етук шахс тарбияси учун касбий компетентлик билан бирга умумий таянч компетентликка эга бўлиш талаб этилмоқда. Хориж илм-фанида таянч компетенциялар ҳақида турфа таснифлар мавжуд бўлиб, уларнинг турли гуруҳлари ажратиб кўрсатилади. Сиёсий ва ижтимоий компетенциялар, кўпмаданиятли жамият ҳаётига оид компетенциялар, оғзаки ва ёзма мулоқотни амалга ошира билишга оид компетенциялар, ахборот технологияларининг вужудга келиш билан боғлиқ бўлган компетенциялар, шахс сифатида ўз-ўзини камол топтириш компетенцияси шулар

жумласидандир. Хориж ва юртимиз олимларининг компетентлик, касбий компетентлик ҳақидаги изланишларини ўрганиш жараёнида олимларнинг мазкур масалага турлича таъриф беришлари, фикр-мулоҳаза ва хулосаларида ҳар хил ёндошувлар борлигини кўрдик. Лекин барча олимлар ўз таснифларида коммуникатив компетентликни асосий компетент сифатида алоҳида эътироф этишган. Хусусан, Н.А.Муслимов, ўзининг тадқиқот ишларида ўқитувчининг касбий компетентлигини шаклланганлик асосини олти сифатлар, яъни мотивацион сифатлар, интеллектуал салоҳият, иродавий сифатлар, амалий кўникмалар, ҳиссий сифатлар, ўз-ўзини бошқара олиш сифатлари билан боғлайди ва амалий кўникмалар деганда шахснинг фаолият ва мулоқотнинг турли соҳалардаги кўникмалари деб таъкидлаб ўтади. Бўлажак ўқитувчининг касбий ва шахсий сифатларини таркиб топтиришда шахснинг хислати, тажрибаси, билим малакаси ҳамда қобилиятини уйғунлаштириш зарурати туғилади. Бу уйғунликни “компетентлик” деб аташ мумкин бўлиб, бу атама орқали бўлажак ўқитувчининг касб соҳасида улкан муваффақиятларга эришиш салоҳияти тушунилади. Бу ҳақида И.Маҳмудов: “Компетентлик ёндашувга асосланиш натижасида мутахассислар малакасини янада юқори поғонага олиб чиқиш имкони пайдо бўлди, таълим жараёнида аввалги “субъект-объект” муносабатлари энди мутлақо “субъект-субъект” тизимига ўтди, дейилса муболаға бўлмади”, - деб таъкидлайди. Рус олими А.К.Маркова эса “ўқув фаолияти мотивациясини шакллантириш таълим оловчи миясига тайёр мотив ва мақсадларни киритиш эмас, балки фаолликни юзага келтирувчи шундай шароит ва вазиятни яратиш керакки, натижада талабанинг ҳаёт тажрибасига асосланган мотив ва мақсадлар, ички истак ва интилишлар қайта уйғонсин ва ривожлансин”, – деб фикр юритади.

Қуйидаги 2-расмда коммуникатив компетентликни касбий компетентлик таркибидаги ўрнини кўриб чиқамиз.

Ушбу чизмага кўра касбий компетентликнинг икки қиррасидан биттасини шахсий хислатлар ташкил этади, унинг таркибида эса коммуникатив компетентлик билан боғлиқ инсонлар билан ишлашдаги компетенциялар мавжуд.

Дарҳақиқат, касбий компетентлик бўлажак ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида самарадорликка эришишда муҳим омил ҳисобланади. Касбий компетентлик, ўз навбатида бевосита коммуникатив компетентлик билан чамбарчас боғлиқдир. Педагогик фаолиятнинг моҳияти таълим оловчилар билан ўзаро алоқани ташкил қилар экан, коммуникатив компетентликни ўқитувчи касбий маҳоратининг негизи дейиш мумкин.

Турли манбаларда **коммуникатив компетентлик** турлича талқин қилинади:

- ўзгаларнинг фикрларини эшитиш ва эътиборга олиш, ўз нуктаи назарини ҳимоя қилиш ва баҳслаша олиш, қарорлар қабул қилиш, алоқа ўрнатиш, турли-туман фикрлар ва зиддиятларни енга олиш, музокаралар олиб бориш, жамоада ишлаш ва ҳамкорлик қилиш қобилияти (20);

- оғзаки ва ёзма мулоқот компетенциялари, диалог, монолог, матн мазмунини англаш; анъаналар, маросимлар, этикетни билиш ва амал қилиш; расмий ёзишмалар; иш юритиш, бизнес тили; чет тилида мулоқот, коммуникатив топшириқлар, тингловчига таъсир даражалари (19) ;

2-расм. Коммуникатив компетентликни касбий компетентлик таркибидаги ўрни

- коммуникация мулоқотга кириша олиш, тингловчига тушунарли бўлиш, эркин муомала қилиш (20);

- ёқимсиз ҳолатлардан холи бўлган мулоқот орқали керакли натижаларга эришиш қобилияти (18);

- жамоавий касбий фаолият ва касбий мулоқот усулларини билиш (17).

Тадқиқотчиларнинг бу ёндашувларига кўра коммуникатив компетентликнинг моҳиятини коммуникатив вазифаларни (маълумотларни узатиш, музокаралар олиб бориш, алоқалар ўрнатиш ва уни сақлашни) ҳал қилиш учун турли хилдаги алоқаларга (вербал, новербал, оғзаки, ёзма) киришишга тайёрлиги ва қодирлиги деб тасаввур қилиш мумкин.

А.А.Ярулов компетентлик таркибига рационал, иродавий, ҳиссий компонентларни киритади, Е.В.Руденский эса диагностик, дастурланган, ташкилий таркибдан иборатлигини таъкидлайди.

И.А.Зимняя қуйидаги таркибни белгилайди:

1) компетентликнинг мотивацион қирраси (компетентликни намоён этишга тайёрлик);

2) компетентликнинг когнитив қирраси (компетентлик мазмуни ҳақида билимга эга бўлиш);

3) компетентликнинг хулқий қирраси (турли стандарт ва ностандарт вазиятларда компетентликни намоён этиш тажрибаси);

4) компетентликнинг қадриятли-мазмуний қирраси (компетентликнинг мазмунига муносабат);

5) коммуникатив компетентликнинг ҳиссий-иродавий қирраси (компетентликни намоён этиш жараёни ва натижасини ҳиссий-иродавий бошқариш)

Агар бўлажак ўқитувчи коммуникатив компетентликка етарли даражада эга бўлмаса, таълим-тарбия жараёнида ўзаро таъсир жараёнини уддабуронлик билан бошқаришга, коммуникатив технологияларни қўллашга тайёр бўлмаса, шахсга йўналтирилган замонавий таълим технологияларини амалга ошириш мумкин эмас. Ёқимли маънавий-психологик иқлим, мулоқотда инсонпарварлик ва демократия, алоқалар ўрнатиш ва муаммоларни ҳал қилиш мақсадидаги мулоқотнинг самарадорлиги, ўқитувчи ва таълим олувчининг ўз меҳнатидан қониқиши ўқитувчининг коммуникатив компетентлигига боғлиқ.

Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини таълим жараёни қатнашчиларининг ривожланиши ва ўз-ўзини намоён қилиши, шунингдек, таълим сифатини ошириш усулларида бири деб қараш мумкин.

И.А.Зими́на ўқитувчининг коммуникатив компетентлигини қуйидаги жадвал кўринишида изоҳлайди:

Компо- нентлар	Кўрсаткичлар	Индикатор	Фойдаланилган метод ва
-------------------	--------------	-----------	---------------------------

			технологиялар
Мотивацион кадрлар	Ўқитувчининг касбий такомиллашишига тайёрлиги	1. Инновацион фаолиятга турғун қизиқиш. 2. Касбий ўсишга талаб. 3. Ўз-ўзини ривожлантириш ва намоён қилишга интилиш	Коммуникатив тренинглар, машқлар Анкета - сўровнома
Когни-тив	Коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳиятини билиши	Коммуникатив компетентлик	Тест
Фаолият ҳаракат-лари (операция-лари)	Турли стандарт ва ностандарт вазиятларда компетентликни кўрсатиш тажрибаси	1. Ўқитувчининг таъ-лим жараёнида шахсга йўналтирилган ўзаро ҳаракатларга қодирлиги	“Педагогик мулоқотнинг индивидуал услуби” методи.
		2. Ҳиссий барқарор-ликни сақлаш, зиддиятларни конструктив усуллар билан олдини олиш ва ҳал қилиш	Кузатиш. Методикалар.
		3. Нотиқлик маҳорати, оғзаки ва ёзма нутқ саводхонлигига эга бўлиш, ўз ишининг натижасини қўпчилик-ка кўрсата олиш , ўз-ўзини тақдирот қила олишнинг энг	Тест “Муомалада ўз-ўзини назорат қилиш” (В.Ф.Ряховский)

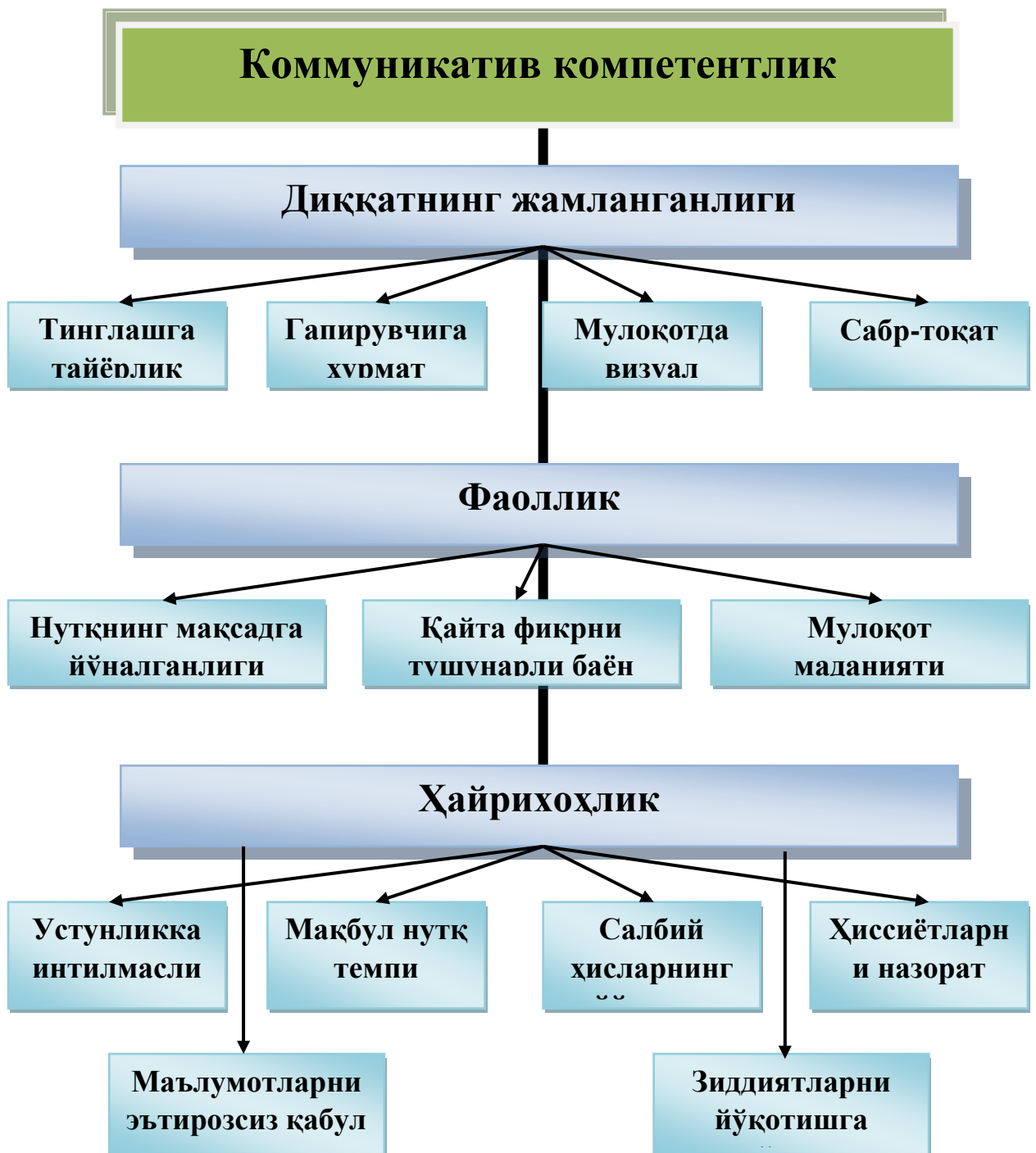
		яхши шакл ва методларни танлаш	
		4. Таълим олувчилар билан фаол ўзаро ҳамкорликнинг стра-тегияси, тактикаси ва техникасини ишлаб чиқа олиш, уларнинг биргаликдаги фао-лиятини ташкил қилиш.	Тест “Мулоқотда ўз-ўзини назорат қилиш”
		Таълим жараёни субъектларининг ўзаро ҳаракат вазиятларини объектив баҳолай олиш, самарадорлигини асослаш.	Тест-саволнома “Коммуникатив ва ташкилотчи-ликка мойилли-ги”.

Юқоридаги коммуникатив компетентлик кўринишидаги ҳар учала компонентлар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, ўқитувчи коммуникатив компетентлигининг юқори даражаси барча компонентларнинг ҳар томонлама ривожланишини, коммуникацион техникани моҳирона билишни ва қўллашни тақозо этади.

Демак, коммуникатив компетентлик бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлигини кўрсатувчи муҳим омилдир. Чунки ҳозирги кунда яхши мутахассис бўлишнинг ўзи етарли эмас. Бугунги умумий натижа учун жамоа бўлиб ишлай олиш, қарорлар қабул қилишда қатнашиш, ўз фикрини бошқаларга тушунарли қилиб айта олиш, маълумотларни эътирозсиз қабул қилиш, зиддиятларни йўқотишга мойиллик, ҳиссиётларни назорат этиш, салбий ҳисларнинг йўқлиги, устунликка интилмаслик, ишдаги ҳамкасблар, талабалар нуқтаи назарини тушуниш каби ҳислатларга эга бўлган яхши ҳамкасб бўлиш керак (3-расм). Шунингдек, турли ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда маълумотлар билан ишлай олиш;

зиддиятларни самарали ечимини топиш; мазмунли танқидни ҳисобга олган ҳолда ўз меҳнати натижаларини кўрсата олиш; ҳамкасблар, талабалар, уларнинг ота-оналари билан ўзаро илиқ муносабат ўрната олиши лозим. Агар таълимнинг асосий мазмунини ҳар бир кишининг шахсий, касбий, ижтимоий ҳаётида муваффақият қозониш учун зарур бўлган амалий кўникмалар, малакалар деб белгилайдиган бўлсак, шулардан коммуникатив компетентлик энг муҳими ҳисобланади.

Индивидуал-шахсий хусусиятлар, ижтимоий-маданий ва тарихий тажриба мулоқотда компетентликнинг шаклланишига кўмаклашади.

3-расм. Коммуникатив компетентлик модели

Мухтасар қилиб айтганда, “таълимга компетенциявий ёндашув, бу – таълимни бозор эҳтиёжларига мувофиқ ҳолга келтиришга ҳаракат натижаси бўлиб, таълим натижаси сифатида талабаларнинг ўзлаштирган ахборотлари йиғиндиси эмас, балки уларнинг турли вазиятларда қўллай олиш қобилияти эътиборга олинади. Коммуникатив компетенциявий ёндашув билимлар захираси билан бирга, муаммоли вазиятларда бу билимлардан ўринли ва мақсадга мувофиқ равишда фойдалана олиш қобилиятига эга шахс сифатида тарбиялашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди”.⁸

Демак, бўлажак касб таълими ўқитувчисининг бош вазифаси фақат билимга эга ёшларни тарбиялаш эмас, балки бу билимларига эга бўлиш билан бирга улардан муаммоли вазиятларда ўринли фойдаланиш малака ва кўникмасиги эга шахсларни тарбиялашдан иборат бўлмоғи лозим.

6. Коммуникатив компетентликнинг таркибий қисмлари

Коммуникатив компетентлик – мураккаб коммуникатив кўникма ва малакаларни эгаллаш, мулоқотда маданий меъёрни билиш, муомалада урф-одат ва анъаналарга риоя қилиш; тарбияланганлик, миллий менталитетга ва маълум касбга оид коммуникатив воситаларни билиш демакдир. Шунингдек, коммуникатив компетентлик шахснинг умумлашган коммуникатив хусусияти бўлиб, коммуникатив қобилиятлар, билим, кўникма ва малакаларни ҳамда расмий мулоқот соҳасида ижтимоий тажрибани ўз ичига олади.

Касбий фаолиятда умумий маданият ва унинг ўзига хос кўринишларини ўзида мужассамлаштирган интеграл хусусият ҳам коммуникатив компетентлик ҳисобланади. Коммуникатив компетентлик шартларидан бири маълум қоида ва талабларнинг бажарилишидир. Бу қоидаларнинг энг муҳими қуйидагилардан иборат:

Агар сўзловчининг фикри ноаниқ, ўзига ҳам тушунарсиз бўлса, уни баён этмаслик қоидаси “умумий қоида” ҳисобланади.

- “Тушунишга доимий тайёргарлик” қоидаси. Семантик ва шахсий тўсиқлар фикрни тўлиқ ва аниқ тушунишга ҳалақит бериши мумкинлигини билиш.

⁸ Нурмонов А. Ўқувчиларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари. “Маърифат” газ. 2014 й. 18-сон

- “Аниқлик” қоидаси. Ноаниқ, ғализ, ноўрин сўзлар ва сўз бирикмаларини ишлатмаслик, нотаниш ва тор соҳага оид атамалардан заруратсиз фойдаланмаслик керак.

- “Новербал сигналларни назорат қилиш” қоидаси. Нутқ ва фикр мазмунини назорат қилиш билан чегараланиб қолмай, унинг доимий “ҳамроҳлари” мимика, жестикуляция (ҳатти-ҳаракат, имо-ишора), оҳанг, тана ҳаракатига ҳам эътибор бериш керак.

- “Шахсий ноҳақлик” қоидаси. Мулоқотда шахсий нуқтаи назар ҳамма вақт ҳам тўғри бўлавермаслигини тушуниш орқали жиддий хатоларнинг олдини олиши мумкин эканлигини англаш.

- “Макон ва замон” қоидаси. Ўз вақтида ва ўрнида айтилган ҳар бир нутқ ёки мулоқот самарали бўлади.

- “Очиқлик” қоидаси. Ўз назарини янги пайдо бўлган ҳолатлар таъсирида қайта кўриб чиқишга тайёрлик ҳамда ҳамсуҳбатнинг фикр-мулоҳазаларини ҳисобга олиш қобилияти назарда тутилади.

- “Диққат билан ва конструктив эшитиш” қоидаси. Самарали мулоқотнинг асосий шартларидан бири.

- “Акс алоқа” қоидаси. Айнан шу қоида охир-оқибат мулоқот жараёнининг асосий мақсади - хушмуомалаликка эришишга олиб келади.

“Коммуникатив компетенция” тушунчаси келиб чиқишига кўра мулоқот жараёни билан боғлиқ бўлган инсонга қўйилган талаблар тизимини англатади. Бунга равон, чиройли нутқ, нотиклик усулларида хабардорлик, ҳамсуҳбатга индивидуал ёндаша олиш малакаси кабилар киради. Агар бирор кишининг қобилияти ҳақида гап кетса, у коммуникатив компетентликка эга деб айтилади. Демак, юқорида таъкидлаганимиздек, коммуникатив компетенция мулоқотга оид талаблар тизимига мос келиши демакдир. Шу боис “у ўзининг коммуникатив компетенциясини намоиш этди” эмас, “у ўзининг коммуникатив компетентлигини кўрсатди” дейилса, тўғрироқ бўлади. Аслида “тўлиқ коммуникатив компетенцияга” эга бўлиш жуда қийин. Баъзи муҳитда маълум ижтимоий гуруҳда у ўзининг юқори коммуникатив компетентлигини кўрсата олиши, бошқа бир муҳитда эса, аксинча, коммуникатив компетентлик даражаси паст бўлиши мумкин. Мисол тариқасида қурувчи инженер касбий терминологияни ва ҳамкасбларини яхши билган ҳолда қўл остидагилар билан яхши тил топишиши ва самарали бошқариши мумкин. Лекин умуман бошқа касб эгалари муҳитига тушганда коммуникатив компетентлиги пасайиб кетиши мумкин.

Коммуникатив компетенциянинг таркибий қисмларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- у ёки бу лексикага эга бўлиш;

- оғзаки нутқнинг ривожланганлиги;
- мулоқот одобига риоя қилиш;
- коммуникатив тактикаларга эга бўлиш;
- коммуникатив стратегияларга эга бўлиш;
- мулоқотга киришган шахсларнинг шахсий хусусиятлари ва типик муаммоларини билиш;
- ташқи сигналлар (тана ҳаракатлари, мимика, оҳанг)ни таҳлил қила олиш;
- зиддиятга мойилликнинг йўқлиги, зиддиятни бошланишидаёқ бартараф эта олиш қобилияти;
- ўзига ишончли бўлиш (ассертивлик);
- диққат билан эшита олишни билиш;
- нотиклик маҳоратига эга бўлиш;
- актёрлик қобилияти;
- музокаралар, расмий учрашувлар ташкил қилиш ва олиб боришни билиш;
- эмпатия;
- бошқаларнинг қизиқишларини тушуна олиш;
- баҳсда қатъиятлиқни кўрсата олиш: мулоқот жараёнида ўз нуқтаи назарини қатъий ва изчиллик билан тушунтириш;
- ўз фикрини асослай олиш: мулоқот жараёнида шахсий фикрни асослаш учун керакли далилларни вақтида келтира олиш.

Демак, коммуникатив компетентлик шахслараро зарур алоқаларни ўрнатиш ва бир маромда сақлаш қобилиятидир. Самарали мулоқот учун суҳбатдошларнинг ўзаро тушунишига эришиш характери ҳисобланади ва муаммоларнинг ҳал бўлишига кўмаклашади, мақсадларга эришишини таъминлайди.

Ёмон мулоқотнинг сабаблари қуйидаги бўлиши мумкин:

- стереотиплар: алоҳида шахс ёки ҳолатларга нисбатан юзаки фикр юритиш натижасида объектив таҳлилнинг йўқлиги;
- холис бўлмаган тасаввурлар: ўз шахсий қарашларига қарама-қарши бўлган барча янги фикрларни инкор этиш;
- шахслараро муносабатларнинг ёмонлиги: фикрларнинг ҳаққонийлигига ишонтиришни қийинлаштиради;
- ҳамсуҳбатларнинг мулоқот мазмунига қизиқиши ва диққатининг йўқлиги;
- етарли асос ва далилларнинг йўқлигига қарамай, хулосалар чиқарилиши;

- фикрни етказишда сўзларни ноўрин қўллаш, ишонтира олмаслик, мантиқсизлик ва ҳ.;

- мулоқотда нотўғри тактика ва стратегия танлаш.

Компетентлик таркибига самарали мулоқотни таъминловчи билим, малака, кўникмалар йиғиндиси киради ва бундай компетентлик мулоқот доирасининг кенглигини ўзгартириш, суҳбатдошни тушуниш ва унга тушунарли бўла олишни назарда тутади. Демак, коммуникатив компетентликни такомиллаштириш жараёни шахс ривожланиши билан бевосита боғлиқ. Бунда индивидуал-шахсий хусусиятлар, ижтимоий-маданий ва тарихий тажриба коммуникатив компетентликни шакллантиришда кўмаклашади. Маълумки, педагогик жараён – ўқув-тарбиявий ишларда талабалар билан ўзаро алоқани назарда тутади. Ҳар бир педагогик вазият у ёки бу даражада ўқув-тарбиявий вазиятга айланади. Педагогик фаолиятнинг самараси ўзаро алоқа натижасида юзага келадиган муносабатларнинг мазмуни ва характери билан белгиланади. Бу эса педагогнинг коммуникатив фаолиятига, яъни мулоқот турлари орқали талабаларга таълим-тарбияни ташкил этишга боғлиқ. Бошқача айтганда, таълим ва тарбия -моҳиятига кўра коммуникатив жараёндир.

Коммуникатив компетентлик деганда мулоқотда юзага чиқадиган мураккаб шахсий хусусиятлар, коммуникатив қобилият ва малакалар, шахс характери, темпераменти ҳақидаги психологик билимлар, психологик ҳолатлар тушунилади. Ҳар бир педагогик ҳатти-ҳаракат ўқитувчининг мулоқот жараёнида етакчи ўрнини кўрсатади. Конструктив мулоқот учун ўқитувчига нафақат билим, талабаларнинг ва ўзининг индивидуал хусусиятларини билиш, балки педагогик таъсирнинг мақбул стратегик методларини қўллай олиш ҳам зарурдир. Бу ўқитувчининг ўзида ва таълим олувчиларда шахсий коммуникатив хислатларни шакллантиришга йўналтиришда, шахслараро муносабатларни бир хил баҳолай олишда намоён бўлади. Демак, педагогнинг коммуникатив компетентлиги – алоқа, ҳамкорлик, биргаликдаги фаолият, ўзаро таъсир ва охир-оқибатда муносабатлар тизимини таъминлайди.

7.Коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари.

Бўлажак ўқитувчининг коммуникатив компетентлигига мақсадга йўналган жараён, касбий малакалар ва шахсий сифатларнинг ривожланиш натижалари сифатида

қаратилади. Ўқитувчи эшита олиши ва тушуниши, тушунтириши ва исботлаши, савол бериши ва жавоб бериши, ишонтириши ва таълим олувчи

фикрини ўзгартира олиши, суҳбат чоғида ишонч ва расмий хайрихоҳлик руҳини ярата олиши, таълим олувчига индивидуал психологик ёндашув топиши, зиддиятларни ҳал қила олиши лозим. Бундай фаолият негизида мулоқотнинг коммуникатив техникаси мавжуд бўлиб, у ўқитувчининг касбий маҳоратини кўрсатувчи муҳим белгидир.

Талабаларда коммуникатив компетентликни шакллантириш учун турли-туман самарали метод ва технологиялардан фойдаланиш мумкин. Суҳбат, дискуссия, коммуникатив машқлар ва коммуникатив-психологик тренинглар, тестлар, педагогик вазиятлар, расмий ўйинли ёзма ва оғзаки топшириқлар технологиялар шулар жумласидандир.

Дискуссия – аниқ муаммо бўйича фикр алмашинуви бўлиб, унинг ёрдамида талабалар янги билимларга эга бўладилар, ўз фикрларини мустақамлайдилар.

Коммуникатив тренинглар – ижтимоий-психологик тренинглар тури бўлиб, ижтимоий компетентликнинг ривожланишига қаратилган. У алоқага киришиш; суҳбатдошнинг фикрини аниқ баён этишга кўмаклашиш; суҳбат, музокараларда ҳиссий кескинликни юмшатишга йўналтирилган.

Амалий ишлар методи – коммуникатив машқларни бажариш орқали ўзлаштирилган билимларни амалий масалалар ечимини топишга йўналтирилган жараёнда қўллашни тақозо этади.

Ўйинли технологиялар – талабаларни реал моделдаги махсус яратилган вазиятлардан чиқиш йўллари топишга мўлжалланган.

Ахборот технологиялардан фойдаланиш бўлажак ўқитувчи фаолиятида касбий компетентлигини такомиллаштириш учун янги имкониятлар яратади. Улардан асосийлари ўқув-методик маълумотларини олишнинг кенгайиши; талабаларда коммуникатив малакалар, мулоқот маданияти, маълумотни излаш малакасининг шаклланиши; тезкор консультатив ёрдам ва ҳамкорликдаги тадқиқот лойиҳаларининг ташкил қилиш ва ҳ.дан иборатдир.

Ёзма топшириқлар нутқий, лингвистик ва прагматик компетенцияларни шакллантиради ва ривожлантиради. Талабанинг нутқий коммуникацияси муайян тил имкониятларидан амалда фойдаланиш малакасидир. Нутқий компетенция нутқий тажриба ва тил ҳақидаги билим муносабати бир бутунлиги асосида шаклланади.

Нутқий тажриба она тилини амалий билиш, оилада, кўчада, жамоат жойларида бошқалардан эшитиш орқали спонтан ҳолда майдонга келади. Тил ҳақидаги билим эса махсус дастур асосида таълим муассасаларида ўқитиш орқали шакллантирилади.

Имо-ишора, мимика сингари паралингвистик воситалар ҳам нутқий тажриба асосида ўзлаштирилади. Сўзловчи тил ҳақидаги билим асосида

нутқий фаолиятга киришса-ю, лекин нутқий тажриба асосида ҳосил бўладиган билимга етарли эга бўлмаса, унинг лингвистик коммуникацияга тўлиқ эга эмаслиги билиниб қолади.

Лингвистик компетенция талабанинг, она тили фанининг бўлимлари (фонетика, лексика, морфология ва ҳ.) ҳақидаги билимлари, бу билимлардан турли хил вазиятларда фойдаланиш малака ва кўникмасидир. Орфографик ва пунктуацион қоидалардан ўринли фойдалана олиш имконияти ҳам лингвистик компетенцияга киради.

Бир фикрни тилда турли шаклда ифодалаш имкониятидан моҳирлик билан фойдаланиб, муайян мулоқот вазияти учун мос шакл ва ифодани топа олиш, бунда ностандарт усулларни қўллаш олиш кўникмасига эга бўлиш лингвистик креативлик ҳисобланади.

Воқеликни қисмларга ажратиш ва умумлаштириб идрок этиш фақат инсонларгагина хос, масалан, инсон олами ўсимликлар дунёси ҳайвонот дунёси каби қисмларга, ижтимоий воқеа-ҳодисаларни ҳам тўй, аза, бозор, байрам, мактаб сингари қисмларга бўлади. Бу қисмларнинг ҳар бирининг ўзига хос лексик муомала хусусиятлари мавжуд. Лисоний бирликларни айтиш шунга мос ўринли ишлатиш прагматик компетенция саналади.

Тест муайян ҳолат даражасини сифат ва миқдорий кўрсаткичларда аниқ мақсад асосида белгилашга имкон берувчи синов воситаси ҳисобланади. Назорат учун вақтнинг кам сарфланиши, назарий, амалий билим даражасини объектив аниқлаш имконининг мавжудлиги, бир вақтда кўп сонли талабалар билан назоратни ташкил этиш мумкинлиги, билим натижаларининг ўқитувчи томонидан қисқа муддатда текширилиши, барча таълим олувчиларга бир хил мураккабликдаги саволлар берилиб, улар учун бир хил шароитларнинг яратилиши тестнинг афзал жиҳатларига киради.

?	НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР:
---	---

1. “Компетентлик” тушунчасининг луғавий маъносини тушунтиринг.
2. “Компетентлик” ва “компетенция” тушунчаларининг шаклланиш тарихи ҳақида гапиринг.
3. Мутахассиснинг компетентлиги қандай ўзига хос жиҳатларга эга?
4. Педагогик олим В.А.Сластенин юксак профессионализмнинг объектив ва субъектив омилларига нималарни киритади?
5. Педагогикада “компетентлик” тушунчасига таъриф беринг.
6. Компетентликнинг учта даражасини санаб беринг.
7. Нима учун компетентликнинг уч даражаси мавжуд?

8. Таянч, фанлараро, битта предмет(фан) бўйича компетентликнинг бир-бирдан фарқи нимада?
9. Таянч компетентлик турларини санаб беринг.
10. Яхлит-мазмунли компетентликнинг мазмунини тушунтиринг.
11. Ижтимоий-маданий компетентликнинг ўқув-билиш компетентлигидан фарқи нимада?
12. Ахборот олиш компетентлиги ва коммуникатив компетентликнинг умумий жиҳатлари ҳақида маълумот беринг.
13. Ижтимоий-фаолиятли компетентлик ва амалий фаолиятга оид компетентликнинг мазмунини тушунтиринг.
14. Компенентликнинг таркибий қисmlарини санаб беринг.
15. Компенентликнинг вужудга келиши учун қандай сифатлар пойдевор, асос бўлиб хизмат қилади?
16. Касбий компетентликни шакллантиришда ижодий фаолиятнинг ўрни нимада?
17. Ўқитувчининг касбий компетентлигини шакллантириш йўллари ҳақида маълумот беринг.
18. “Ижодкорлик” сўзи ижтимоий -педагогик адабиётларда қандай сўзлар билан изоҳланади?
19. Нутқнинг маданийлигини қандай коммуникатив сифатлар таъминлайди?
20. Нутқнинг бойлиги, мантиқийлиги, жўялилиги, ифодалилиги дейилганда нима тушунилади?
21. Коммуникатив компетентликни касбий компетентлик таркибидаги ўрни ҳақида маълумот беринг.
22. И.А.Зимняя коммуникатив компетентлик таркибини қандай белгилайди?
23. Коммуникатив компетентликнинг маълум қоида ва талаблари ҳақида нималарни биласиз?
24. Коммуникатив компетенциянинг таркибий қисmlарига нималарни киритамиз?
25. Ёмон мулоқотнинг сабаblарига мисоллар келтиринг.
26. Талабаларда коммуникатив компетентликни шакллантириш учун қандай метод ва технологиялардан фойдаланиш мумкин?

Адабиётлар рўйхати:

1. Козырева О.А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия. //Стандарты и мониторинг в образовании.– 2004.– № 2. – с.48-51.

2. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. (монография)–Т.: «Fan va texnologiya», 2013.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно- целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва, 2014.
4. Абдуллаева Ш.А. ва б. Замонавий ўқитувчининг компетенцияси. - Toshkent: Komron Press, 2015. - 92 б.
5. Муталипова М.Ж. Танқидий фикрлаш орқали касбий компетентликка эришиш йўллари. «Педагогик таълим» журн., 4-сон. –Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2010 й. 17-18 б.
6. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Т.: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
7. Зябкина И.Г. Развитие коммуникативной компетентности студентов педагогического колледжа. М.,2014.
8. Нурмонов А. Талабаларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари. “Маърифат” газ. 2014 й. 18-сон.
9. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. (монография)–Т.: «Fan va texnologiya», 2013.
10. Муслимов Н.А., Муталипова М.Ж., Абдуллаева Қ.М. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Методик қўлланма. –Т., 2014.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

РЕЖА:

1. “Педагогик маҳорат” тушунчасининг мазмун моҳияти ва ўқитувчи фаолиятидаги ўрни.
2. Педагогика фани тарихида ўқитувчи маҳорати масалаларининг ёритилиши.
3. Ҳозирги даврда ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш масалалари.
4. Педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда педагогик маҳоратнинг ўқитувчи фаолиятидаги ўрни ва уни ривожлантириш йўллари, педагогик рефлексиянинг моҳияти ва турлари бўйича кўникма ва малакаларини такомиллаштириш.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглар, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

1-топшириқ. Қуйидаги саволларга жавоб беринг.

1. Қайси бири қийин – машғулотнинг бошланишими ёки якуни?
а) ўқитувчи учун; б) тингловчилар учун.
2. Машғулот жараёнида пауза давомий бўлиши мумкинми?
3. Ишлаш учун нима самарали: ўқитувчи бутун гуруҳга савол билан мурожаат қилишими ёки алоҳида ўқувчига?
4. Машғулотни қандай ташкил этиш маъқул: тингловчиларни фикрий фаолиятини битта тор доирадаги саволни муҳокама қилишга қаратишми ёки уларни хилма-хил фаолият турларига жалб этишми?
5. Агар тингловчилар ўқув материални биринчи мартанинг ўзида англаб ва тушуниб олишган бўлса, уни бир неча мартаба ўқиб чиқишга йўналтириш керакми?

2-топшириқ. Ўқитувчи диққатининг йўналганлигини аниқланг:

- янги материални тушунтириш жараёнида;
- билимларни текшириш жараёнида;
- тингловчиларнинг мустақил ва назорат ишларини бажаришлари жараёнида;
- яхлит тарзда машғулотни ўтказиш жараёнида.

Тингловчилар фаолиятидаги қандай ташқи белгилар ўқитувчига машғулотнинг ҳар бир босқичида педагогик хулосалар чиқаришга ёрдам беради.

3-топшириқ. “Ўзгалар фикрини ўқиш”.

Дафтарингизга ёзма тарзда гуруҳ аъзоларидан бирининг кайфиятини ёзинг. Тавсифномада ким ҳақида ёзаётганлигингизни ошкор қилманг.

Касбий-педагогик тасаввур (фантазия)ни фаоллаштиришга доир топшириқлар

1-топшириқ. Қуйида келтирилган сўзлардан имкони борича кўпроқ гап тузинг: “дарахт”, “уй”, “таълим олувчилар”, “дераза”. Ҳар бир гапда мазкур сўзларнинг барчаси иштирок этиши лозим.

2-топшириқ. Қуйида келтирилган ҳикояни давом эттиринг. “Педагогика фани ўқитувчиси Нигора Бобоқуловна синф хонасига кирди. Ҳаммаси одатдагидек, тингловчилар партани олдида тик туриб, унга салом бериб қарши олишди. Доскада “Педагогик маҳорат” мавзусига оид плакат осифлик турибди. Тўсатдан...”.

3-топшириқ. Образ яратишга ҳаракат қилинг (масалан, қишлоқ кўчаси: кум, товуқлар, болачалар югуриб юришибди). Сўнгра сизга яратган образни рассом, бастакор, ёзувчи, ўқитувчи қандай кўришини изоҳланг.

4-топшириқ. “Истикболдаги таълим муассасаси” қандай бўлиши ҳақида ўйланг ва уни ёзма баён этинг. Мазкур таълим муассасаси ўқитувчилари ва тингловчиларини сиз қандай тасаввур этасиз? Унинг ўзига хосликлари ва фарқли жиҳатларини ажратинг.

5-топшириқ. Малака оширишда бирга ўқиган курсдошларни йигирма йилдан сўнг табрикланг. Мазкур табрик учун асос бўлган ностандарт вазиятни ўйлаб топинг.

6-топшириқ. Қуйидаги мавзулар асосида режа тузинг ва ўзингизнинг фикр – мулоҳазаларингизни билдириб, “Мустақил иш” ёзинг:

1. “Педагогик маҳоратнинг ўқитувчи фаолиятидаги ўрни”.
2. “Ўқитувчининг педагогик маҳоратини такомиллаштириш йўллари”.

7-топшириқ. Интернет маълумотларидан фойдаланиб “**Педагогик импровизация**” мавзусида эссе ёзинг.

2- амалий машғулот: ПЕДАГОГИК ТЕХНИКА - ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ АСОСИЙ ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА

РЕЖА:

1. Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари ҳақида маълумот.
2. Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари.
3. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчи педагогик маҳоратида тутган ўрни.
4. Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати.
5. Педагогик техникани эгаллаш йўллари.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда педагогик техникани эгаллаш, нутқ техникаси, мимика ва пантомимика, актёрлик ва режиссёрлик маҳорати бўйича кўникма, малака ва компетентлигини ривожлантириш.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглар, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

Педагогик техникага доир топшириқлар

1-топшириқ. Қуйида келтирилган вазиятлар билан танишинг ва берилган вазиятга мос мимик, пантомимик кўринишни ифода этиб беринг.

1-вазият. Ўқитувчининг хонага кириб келиши. Саломлашиш. Ўзини таништириш ва гуруҳ билан танишув.

2-вазият. Ўқитувчининг аудиторияга кириши. Саломлашиш. Тасодифан эшик тақиллаши. Ҳаракатланинг ва муносабат билдириш.

3-вазят. Ўқитувчининг аудиторияга кириб келиши. Саломлашиш. Қуйидаги тарзда ҳикояни бошлаш: “Тингловчилар мен сизларга қуйидаги ҳақида айтмоқчиман...”. Ҳикояни давом эттириш (фан билан боғлиқ ёки қизиқарли бирор воқеага тааллуқли). Ҳикоя қилувчининг вазифаси – тингловчиларнинг диққатини воқеага жамлаш, аудитория билан контактга киришиш, ўзининг ташқи кўриниши ҳақида ўйлаш.

2-топшириқ. Умумий мимик реакцияни аниқлашга доир топшириқ.

Дарс бошланди. Сиз ўқитувчи столини олдида сиз. Эшик очилди. Кириб келган тингловчига қаранг:

Талабчанликка доир: “Кириш, тезроқ ўтириш”.

Ҳайратланишга доир: “Мен сиздан буни кутмаган эдим”.

Сўроқ оҳангида: “Тушунмадим, нимадир содир бўлдими?”

Норози оҳангида: “Рухсат, сизга! Дарсга халақит қилманг?”

Хурсанд оҳангида: “Ва ниҳоят келди сизми?”

3-топшириқ. Индивидуал реакцияни акс эттиришга доир топшириқ.

Сиз доскага ёзпасиз. Тингловчилар сиз билан бирга дафтарларига ёзиб боришлари керак. “Тўсатдан” қанақадир шовқин эшитилди, орқага қарадингиз, қуйидагиларни ифода этинг:

Ҳайрат билан: “Тушунмадим, нимадир бўлдими?”

Мулоҳаза билан: “Ким, шу шовқин қилаётган? Ҳалиям ёзишни бошламадизми?”

Талабчанлик билан: “Шовқин қилманг, тинч ўтириб ёзинг”.

Зарда оҳангида: “Жим, ёзаётган вақтда шовқин қилмаслик керак”.

Қайғуриш оҳангида: “Мен тушунмайман, ёзаётганда вақтда ҳам шовқин қилиш мумкин-ми?!”

4-топшириқ. Овоз бузилишларининг 4та сабабини изоҳланг.

1. Ҳар кунги овоз зўриқиши

2. Овоз аппаратининг заифлиги

3. Гигиена қоидаларини билмаслик

4. Овоз аппаратининг туғма заифлиги.

3-амалий машғулот: ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТИДА КАСБИЙ РЕФЛЕКСИЯ ВА ПЕДАГОГИК ҚОБИЛИЯТ

Режа:

- 1.Рефлексия тушунчасининг мазмуни ва турлари.
- 2.Ўқитувчининг ўз-ўзини касбий такомиллаштириши.
- 3.Касбий педагогик рефлексия асосида педагогик маҳоратни ошириш.
- 4.Ўқитувчи фаолиятида педагогик қобилият ва унинг ўзига хос хусусиятлари.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглар, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

3. Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда рефлексия тушунчасининг мазмуни ва турлари, ўқитувчининг ўз-ўзини касбий такомиллаштириши, касбий педагогик рефлексия асосида педагогик маҳоратни ошириш бўйича билим, кўникма, малака ва компетентлигини ривожлантириш.

1-топшириқ. Қуйида берилган чизмага кўра ўқитувчининг касбий рефлексияси асосида педагогик маҳоратининг ривожланишини тушунтиринг.

2-топшириқ. Қуйидаги саволларга жавоб беринг.

1. Қадимги Рим файласуфларининг рефлексия тўғрисидаги қарашлари?
2. Рефлексияга ҳозирги замон фанлари нуқтаи назаридан таъриф?
3. Педагогика ва психология фанларининг рефлексияга нисбатан мулоҳазалари?
4. Рефлексияга таниқли олимлар қандай таъриф беришган?
5. И.Н.Семёнов рефлексиянинг қайси турларини шарҳлаб берган?
6. Педагогик рефлексияга таъриф беринг?
7. Ўқитувчи ўз-ўзини касбий жиҳатдан қандай такомиллаштиради?
8. Педагогикада “рефлексия” тушунчасига қандай ғоялар нуқтаи – назаридан ёндашилади?
9. Педагогик диагностиканинг мазмун-моҳиятига ва функциясига таъриф беринг?
10. Ўқитувчининг касбий профессиограммаси асосида унинг маҳоратини аниқланг?
11. Ўқитувчи педагогик маҳоратининг диагностик дастурини таърифланг?
12. Ёш ўқитувчилар дуч келадиган дидактик қийинчиликларни бартараф этиш йўллари?

3-топшириқ. Қуйидаги мавзулар асосида режа тузинг ва ўзингизнинг фикр – мулоҳазаларингизни билдириб, “Мустақил иш” ёзинг:

1. “Ўқитувчининг рефлексия асосида шахсий касбий фаолиятини такомиллаштириш”.
2. “Касбий педагогик рефлексиянинг ўқитувчи маҳоратини оширишдаги имкониятлари”.

4-топшириқ. Мавзуга оид “Кичик эссе” ёзинг.

“Кичик эссе” учун таклиф этиладиган мавзулар:

1. Педагогнинг ўз-ўзини баҳолаши.
2. Педагогнинг ўзини ўзи таҳлил қилиши.
3. Педагогнинг ўз-ўзини ривожлантириши

5-топшириқ. “Индивидуал ривожлантириш дастури” бўйича ишланг.

Индивидуал ривожлантириш дастури

Билим, малака ва шахсий сифатлар	Мавжуд	Истиқбол
---	---------------	-----------------

	даража	вазифалар
Педагогик билимлар		
Психологик билимлар		
Мутахассислик билимлари		
Дидактик малакалар: - билишга оид (гностик) лойиҳалаш - ижодий-амалий (конструктив) - тадқиқотчилик - мулоқотга киришувчанлик (коммуникатив) ташкilotчилик - изчилликни таъминловчи (процесссуал) - техник-технологик малакалар		
Тарбиявий ишларни ташкил этиш малакалари: - билишга оид (гностик) - лойиҳалаш малакалари - ижодий-амалий (конструктив) - тадқиқотчилик - мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) - ташкilotчилик - изчилликни таъминловчи (процесссуал) - техник-технологик малакалар		
Руҳиятнинг касбий аҳамиятга эга хусусиятлари ва шахсий сифатлар: - педагогик фикрлаш - тизимлилик - мослашувчанлик - мобиллик - ижодкорлик - ҳозиржавоблик - ҳиссий ривожланганлик - педагогик рефлексия		
Ўз-ўзини ривожлантириш мақсадлари		
Ўз-ўзини ривожлантириш учун топшириқлар		

4-амалий машғулот: ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК ТАКТ ВА ИМИДЖ МАСАЛАЛАРИ

РЕЖА:

1. Педагогик такт ахлоқий тушунча сифатида.
2. “Педагогик одоб” тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари.
3. Ўқитувчининг муомала одоби. Педагогик имидж масалалари.
4. Ўқитувчи назокатида дилкашлик.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглар, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда педагогик такт, педагогик одоб, педагогик имидж, муомала одоби ва педагогик дилкашлик бўйича билим, кўникма, малака ва компетентлигини ривожлантириш.

1-топшириқ. Ёш ўқитувчиларга педагогик тактга оид тавсияларни ўқинг, яна нималарни қўшиш мумкинлигини ўйлаб кўринг.

1. Ўқувчилар билан алоқа боғлашга жамият манфаатларидан келиб чиқиб талаблар қўйиб бориш.

2. Ўқувчилар билан самарали ўзаро ҳамкорлик қилиш учун ўз шахсини улар билан тенг қўйиши.

3. Ўқитувчи ва ўқувчилараро муносабатларда ўзаро ҳурматга асосланган мақсадли алоқа ўрнатиш лозим. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчи шахсини ҳурмат қилиши, ўз тенгдошлари орасида ўзига ишонч ҳосил қилиши ва ўқувчиларда яхши сифатларни ривожлантириши муҳим.

4. Ўқитувчи баъзан ўз мавқеини, имкониятини, ғамхўрлигини намоён қилиши ҳам зарур.

5. Ўқитувчининг ўқувчилар билан алоқасини самараси доимо ўқувчилар нутқ фаолиятини ўстириш, ўз нутқини ривожлантириш, фойдасиз вақт сарфини камайтириш, алоқалар сонини кўпайтириш (савол, жавоб) асосида олиб борилса мақсадга мувофиқ.

6. Арзимаган камгина муваффақият учун болаларни сахийларча мақташ зарур (ўқувчилар жамоасида мақташ, камчиликларни эса ўқувчининг ўзига алоҳида айтиш).

7. Агар сиз ўқувчилар билан ишни бошлаганингиздан кейин ҳам умидли ўзгаришлар бўлмаса ҳам, уларга ўзларининг камчиликларни ва эътирозингизни айтмаслигингиз даркор. Сизнинг асосий вазифангиз – ўз мўлжалингизга ота-оналарни ҳам йўлдош қилишга ва ҳамфикр бўлишга қаратилиш керак.

8. Ёш ўқитувчи ўқувчи ёки ота-она билан ўзаро бир фикрга кела олмаслик малакаси етишмаслиги ёки бир масала тўғрисида бир фикрга кела олмаслиги ё малакасиз суҳбатлар асосида самарага эриша олмайди. Шунинг учун суҳбат икки томонга ҳам қизиқарли бўлиши ва вазифани ҳам ўқитувчи ўзи ҳал этиши керак.

Педагогик назокатни ривожлантирувчи машқлар.

Мулоқот-ҳаракат туйғу, фикр-мулоҳаза, ички кечинмаларни ўзгалар билан ўртоқлашиш, шунингдек, педагогик назокат ва такт, педагогик дилкашликни намоён қилувчи кўзгу демакдир. У шахс фазилатлари, хусусан, назокати ва дилкашлиги ҳамда ички “мен”ининг энг яхши қирраларини намоён қилувчи ижод шаклидир. Айрим кишилардаги ўзига хосликлар у билан мулоқотни осон ва ёқимли қилиши, бошқалари эса аксинча одамларни ўзидан бездириши сир эмас. Қуйидаги матнда айнан педагогик назокат ва такт, педагогик дилкашликни кўрсатувчи мулоқот маданияти ҳақида сўз юритамиз.

2-топшириқ. Матнни ўқинг. Матндаги таянч сўзларни ажратиб ёзинг.

Мулоқот пайтида ўзини тутиш, нигоҳ, овоз, нутқ оҳанги, ҳаракат, имо-ишоралар, оралиқ масофа, вазиятга тўғри баҳо бериш каби унсурларга аҳамият беришингиз лозим. Мулоқот ва суҳбат чоғида ўзингизни эркин, шу билан бирга сипо ва ҳушёр тутишингиз керак. Сизнинг *ҳолатингиз* ички ҳаяжон, сиқилиш ва ўзига бўлган ишончсизликни кўрсатмаслиги керак. Ҳаёлан атрофингизда 45 сантиметр радиусли айлана чизиб олинг ва ҳаракатларингизни шу доирадан чиқмаслигига интилинг.

Мулойим назар билан суҳбатдошингизга эътибор бераётганингизни билдиринг. Бунда *нигоҳингиз* ҳамсуҳбатингиз юзининг юқори қисми – қошидан биров тепароққа қаратилиши, ора-орада унинг кўзларига ҳам назар ташлаб туриш лозим.

Мулоқотда *овозинг* аҳамияти жуда катта. Мабодо овозингиз баланд бўлса ҳам зинҳор шиддатли бўлмаслиги керак. Акс ҳолда суҳбатдошингизда

кўзларини чирт юмиб, кулоқларини беркитиб олиш истаги туғилиши мумкин. Баланд тембрли овоз асабга тез тегади, у жаҳл аломати ҳисобланади. Шунинг учун имкон қадар паст овозда сўзлашга ҳаракат қилинг. Аммо жуда ишончсиз оҳангда ҳам гапирманг.

Вақти-вақти билан тин олиб, гапларингизни ўйлаб гапиринг. Сухбатдошингизга кулоқ солаётганингиз ҳам кўришиб туриши керак, жуда тез гапириб уни маълумотларга кўмиб ташламанг. *Нутқ оҳанги* шиддатли ҳам, ҳаддан ташқари секин ҳам бўлиши керак эмас. Ҳеч қачон ҳовлиқманг – бу ҳар қандай вазиятда ёмон таассурот уйғотади. Аввал ўзингизни босиб олинг, кейин ичкарига хотиржам кириш ва у ердагилар билан сўрашинг. Буларнинг ҳаммасини шошмай, вазминлик билан бажаринг. Мулойим, очиқ, туйғуларини жиловлаб олган, ортиқча жаҳл ва манманликдан холи бўлган одам ҳар қандай даврада ҳам ижобий қабул қилинади.

Имо-ишораларнинг мулоқот чоғидаги аҳамияти катта бўлиб, биз истагандан кўпроқ маълумотларни ошкор қилиши мумкин. Имо-ишоралар гапингиз мазмуни ва суръатига ҳамоҳанг бўлиши лозим, зеро ортиқча ҳар бир ҳаракат дарҳол эътиборни тортади. Шунингдек, оралиқ масофа ҳар қандай мулоқотда эътибор бериш лозим бўлган унсурлардан биридир.

Унутманг, инсон қанчалик самимий бўлса, хатти-ҳаракатлари шунчалик табиий ва эркин чиқади. Бу эса ҳар доим қадрланади.

3-топшириқ. Матн мазмунидан келиб чиқиб, таянч сўзлардан фойдаланган ҳолда “Ўқитувчи назокатида мулоқот маданиятининг ўрни” мавзусида эссе ёзинг.

4-топшириқ. Ўқитувчи сифатида мулоқотчанлик-коммуникативликнинг қайси компоненти устида ишлашингиз зарурлигини ўзингизга белгилаб олинг.

5-топшириқ. Қуйидаги педагогик вазиятга эътибор беринг, таҳлил қилинг. Педагогик такт билан боғлиқ муаммо ва унинг ечими ҳақида фикр-мулоҳазаларингизни билдиринг.

Сиз талабалар учун энг яхши ўқитувчилардан бирисиз: ҳеч қачон овозингизни кўтармайсиз, талабаларнинг шахсий муаммоларига тушуниб ёндашасиз. Лекин бу ўқув ва тарбия жараёнига яхши таъсир қилмаяпти: талабалар борган сари ўз вазифаларини бажаришдан бош тортишяпти, талабларга кулоқ солишмаяпти.

- Бу муаммода гап овознинг баланд ёки пастлигида эмас, зеро паст овозда ҳам ҳаммага эшиттириб гапириш мумкин. Гап – ўзингиз ва

қарорларингизга бўлган қатъий ишонч ва буни тасдиқловчи қатъий оҳангдадир.

Фаннинг фидойиси бўлиб жон куйдираётганингизга талабаларни ишонтиришингиз ўта муҳим: сиз талабаларнинг келгусида яхши мутахассис бўлиб етишишини ўйлаясиз, бунда сизнинг аниқ иш режангиз бор ва сиз унинг сўзсиз бажарилишини талаб қилмоқчисиз. Сиз ҳамма мақтайдиган ўқитувчилар ҳақида нима дейишларини эсланг : “Одатда ҳамма маслаҳат сўраб, “ипакдай мулойим” устоз олдига эмас, балки қатъиятли ўқитувчи олдига боришади.

6-топшириқ. “Жамоавий ҳикоя” методи

Кичик гуруҳларга берилган расмлар асосида ҳикоя тузиш вазифаси берилади. Гуруҳ аъзолари раҳбар, рассом, муҳаррир, матн тузувчини ўзлари танлайдилар. Бу метод ҳам мулоқот одоби, бир мақсадда биргаликда ишлаш, бир-бирининг фикрини эшитиш ва ҳурмат қилиш хислатларини тарбиялайди.

7- топшириқ. “Тайёргарлик машқи” методи

Гуруҳ жамоага бўлинади. Ҳар бир жамоа аъзосига шеърлар берилади ва қуйидаги тартибда ўқиб бериш вазифаси топширилади:

- пулемёт тезлигида;
- арига ўхшаб;
- совқотган одамдай;
- робот каби;
- ёш боладай;
- қаттиққўл ота-онадай;
- юмшоқ бувижондай;
- тошбақа тезлигида;
- йўлбарс каби (секин ва бирдан тезлашиш ва ҳ.)

Энг яхши декламация қилган жамоа аъзоси аниқланади.

8-топшириқ. “Позицион мулоқот” ўйин методи

Расмий ўйиннинг мақсади: бўлажак ўқитувчининг коммуникатив воситалари диапазонини кенгайтириш, талабалар билан педагогик мулоқотнинг самарали индивидуал услубини излаш орқали педагогик такт қирраларини кўрсатиш.

Мазкур ўйинли технология 3 босқичда амалга оширилади:

1-босқичда ўқитувчи гуруҳдаги иккита талаба - катнашчини “ўқитувчи-талаба”нинг ўзаро муносабатига оид таниш вазиятлардан бирини кўрсатиб беришни сўрайди. Қолган талабалар ўқитувчи сифатида қолишади. Таниш

вазиятлар қуйидагича бўлиши мумкин: “Талаба дарсга келмайди, ўқитувчи уни чақиртиради”, “Гуруҳда ўзлаштириш пасайиб кетди” ва ҳоказо.

Танланган вазият берилган коммуникатив позицияга мос намоёниш этилади: ўқитувчи қаттиққўл, расмий-хукмли услубда сўзлайди, “талаба” эса ўзини оқлашга ҳаракат қилади, ўқитувчининг танбеҳини жим эшитади.

Вазият кўрсатиб бўлингандан сўнг: талаба бундай суҳбатдан қандай ҳиссиёт ва таассурот олди, ўқитувчи ўзини қандай ҳис қилди, мазкур вазият гуруҳда қандай фикр уйғотди деган саволларнинг умумий муҳокамаси ўтказилади.

Аслида давомати ва ўзлаштириши яхши, лекин ушбу вазиятда “муаммоли талаба” ролида чиққан талаба кўпинча кескин таъсир чоралари, буйруқ оҳанги охир-оқибатда нофаоллик, тушкунлик ва баъзан жаҳлдорликка ҳам олиб келишини таъкидлайди.

Гуруҳ қатнашчилари талабалар билан фақат авторитар услубда мулоқот қилиш педагогик мақсадга эришиш учун самарасиз деган фикрга тўхталди.

2-босқичда ҳам ўқитувчи -талаба мулоқоти вазияти олинади, лекин роллар алмашади, коммуникатив позициялар ўзгаради. Гарчи талаба ўзини такаббур, манман ва ғашга тегадиган даражада тутса ҳам “Ўқитувчи” ролидаги қатнашчига овоз оҳангини ўзгартириш таклиф қилинади. 2-босқич натижаларининг жамоавий муҳокамаси ўқитувчининг талабага боғлиқлик вазияти нима сабабдан юзага келиши, уни қандай олдини олиш ва бартараф этиш мумкинлиги таҳлилига бағишланади.

3-босқичда юқоридаги вазиятлар мисолида талаба билан психологик тўлақонли мулоқотни ўрнатишга кўмаклашувчи усул ва воситаларни аниқлаш, шу билан бирга педагогик бошқарув позициясини амалга ошириш назарда тутилади.

Гуруҳ ўқитувчининг талабалар билан суҳбатини қандай бошлаши, қандай гапириши ва қандай фразалардан фойдаланиши, бу суҳбат қандай руҳда олиб борилиши зарурлигини муҳокама қилади.

9-топшириқ. “Консенсус” методи.

Қатнашчилар 5-6 кишидан иборат экипажларга бўлинади. Қуйидаги мазмунда уларга педагогик вазият берилади: “Сизнинг кемангиз Тинч океанда талофатга учради. Экипаж кичик нарсаларни олиши керак (нарсалар рўйхати бўлади). Вақт зиқ, шошилиш ҳаракат қилинмаса, ҳамма нарса чўкиб кетиши мумкин”. Педагогик вазият бўйича топшириқлар:

1) 15 дақиқа ичида керакли нарсаларнинг индивидуал рўйхатини тузиш керак. Бунда энг кераклилигига қараб жойлаштирилади: (№1 – энг керакли нарса, №15 – энг бефойда нарса каби).

2) Кейинги 45 дақиқа ичида ягона жамоа рўйхати тақдим этилади: бунда овозга қўйиш ман этилади ҳар бир жамоа – экипаж аъзоси рўйхатдаги нарсалар, уларни зарурлигига самимий рози бўлади.

3) Якуний рўйхат муҳокамаси ўтказилади, жамоа вакили ҳар бир нарсанинг олиниш сабабини тушунтиради.

Ҳар бир гуруҳда рўйхат муҳокамасида иштирок этмайдиган битта кузатувчи бўлиб, у қуйидагиларга эътибор беради:

- ўзга фикрни эшитишяптими?
- ўзга фикрга самимий қўшилишяптими?
- ўз фикрида қатъий турибдими (бақирди, исботлади, босим ўтказди, алдади)?

10-топшириқ. “Менинг мулоқоти оғир талабам” тренинги

Тренингдан мақсад: бўлажак ўқитувчиларнинг муомала одобига эга бўлмаган талабалар билан ишлашнинг самарали усуларини аниқлаш ва тажриба алмашиш.

Мулоқот маданиятидан йироқ талабалар муаммосини жамоа бўлиб муҳокама қилиш учун гуруҳ доира шаклида ўтиради. Ҳар бир қатнашчи 10-15 дақиқа давомида талабалар билан педагогик мулоқотдаги энг қийин вазиятлар ҳақида ахборот беради. У бундай вазиятларда нимани ҳис қилгани, ҳаяжонлангани, шунингдек, у ёки бу таъсир методини қўллаганда қандай натижага эришганлигини гуруҳ аъзоларининг эътиборига ҳавола этади. Битта машғулот давомида реал касбий тажрибадан, шу ўринда малакавий педагогик амалиётдан олинган 4-5та вазият муҳокама қилинади.

Жамоавий муҳокамада қуйидаги мақсадларга эришилади: амалиётчи-талабалар ёки ўқитувчи ўз фаолиятидаги энг қийин вазиятлардан бири ҳақида гапирар экан, жамоадошларидан далда олади.

Жамоада, шунингдек, тажриба алмашилади. Педагогик фаолиятдаги шундай муаммоли вазиятларни муҳокама қилишда ўқитувчида нима гапириш керак, нима қилиш керак, қандай позицияда туриш керак деган аниқ педагогик вазифаларни ҳал қилиш учун педагогик-психологик тренингларни қандай қўллашни кўрсатиш имконияти пайдо бўлади.

КЕЙС

Мавзу: “Ўқитувчи имиджи ва педагогик назокат”

Ушбу кейснинг мақсади: Ўқитувчи имиджининг аҳамияти, кийиниш маданияти ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш; муаммоли вазиятларни таҳлил этиш ва асосланган қарорларни қабул қилиш, ташқи кўриниш, хусусан, кийиниш маданияти ва муомала маданиятининг уйғунлигини таҳлил қилиш, бўлажак ўқитувчиларда юксак дид, мулоқот компетенциясини шакллантириш бўйича амалий кўникмаларни таркиб топтириш.

Ўқув фаолиятдан кутиладиган натижалар:

- 1) педагогик тактнинг муҳим элементларидан бўлган муомала маданиятининг асосий коммуникатив сифатлари ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- 2) ўқитувчи имиджи ва кийиниш маданияти ҳақидаги билимларини таҳлил қилиш;
- 3) ташқи кўриниш, хусусан, кийиниш маданияти ва муомала маданиятининг уйғунлиги ҳақида фикр юритиш;
- 4) юксак дид, мулоқот компетенциясини шакллантириш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқиш.

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун мулоқот маданиятининг ўзига хос хусусиятлари, коммуникатив сифатлари, педагогик такт, педагогик назокат, ўқитувчининг муомала одоби коммуникатив компетентлик, кийиниш маданиятининг этик ва эстетик жиҳатлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларга эга бўлишлари лозим.

Ахборот манбалари:

1. Муслимов Н.А., Муталипова М.Ж., Абдуллаева Қ.М. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Методик қўлланма. –Т., 2014.
2. Головки Е.А. Технология формирования коммуникативной компетентности молодых специалистов на этапе адаптации к педагогической деятельности. Ставрополь, 2004.

Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси: Ушбу кейс сюжетсиз кейслар категориясига киради ва аниқ топшириқлар асосида баён

этилган. Кейснинг объекти кийиниш маданияти билан боғлиқ мулоқот компетенциясининг мақбул вариантларини ишлаб чиқишга йўналтирилган. Ҳажми ўртача, тренингга мўлжалланган. Мавзу юзасидан кўникма ва малакаларни эгаллашга йўналтирилган. Дидактик мақсадларга кўра кейс муаммоларни тақдим қилиш, уларни ҳал этиш, таҳлил этиш, уни амалиётга татбиқ этиш технологиясини яратиш ва баҳолашга йўналтирилган.

Саломатликка таҳдид солаётган «мода»

Оила мустақамлигининг муҳим омилларидан бири фарзандлар соғломлигидир. Бунинг учун эса аввало она соғлом бўлиши керак. Хўш, бугунги кунда қизларимизнинг — эртанги оналарнинг соғлигига етарлича эътибор беряпмизми? Уларни чиройли кийинтириб, барча орзу-истакларини бажо келтиришга уринамиз, келажакка тайёрлаб, рўзғор ишларини ўргатамиз. Бир сўз билан айтганда, замонавий қилиб тарбияляпмиз. Аммо ўша «замонавийлик»нинг шартлари қизларимизнинг эртанги масъулиятларига зид келмаяптимикин? Боз устига агар қизларимиз ўқитувчилик касбини танлаган бўлсачи?

Кийимнинг вазифаси нималардан иборат? Танани иссиқ-совуқ, ташқи таъсирлардан ҳимоя қилиш ва қулайлик яратишдир. Афсуски, сўнгги пайтларда либос ўз моҳиятини йўқотиб боряпти. Чиройли кийинишга интилиш асносида қулайлик, саломатликка фойдали томонлари назардан четда қоляпти. Ҳозирги «мода»нинг энг «оғриқли» жойи — торлиги. Қизнинг шими этига терисидек ёпишган. Шифокорларнинг таъкидлашича, мунтазам ва айниқса тор шим кийиш организмда модда алмашинувини издан чиқаради, гинекологик ва эндокринологик касалликларга сабаб бўлади, бепуштликни рағбатлантиради. Бунинг устига, ҳозирги кийимларнинг аксарияти табиий эмас, сунъий матолардан тайёрланмоқдаки, бу танани бир нечта қулайликлардан бебаҳра қилади. Замонавий қизимизнинг ташқи оламига назар ташладик. Ўйга толдик: кийинишидаги зўрма-зўракилик, сунъийлик ички оламидаги нозик ҳилқат — кўнгилга дахл қилмасмикин, ишқилиб?

Ҳамма қизлар чиройли бўлишни исташади. Шу ўринда бир мисол: Ҳолливуд актёрлари билан махсус ички (маънавий) ва ташқи (жисмоний) гўзаллик мутаносиблиги тўғрисида суҳбатлар ўтказилар экан. Чунки маънавий қиёфа ҳамиша инсоннинг юз кўринишида акс этади: золим, тафаккурсиз одам ҳеч қачон «истарали» бўлмайди. Шу боис актёрлар зулм, жоҳиллик қилмасликка уринадилар. Демак, энг асосий пардозимиз қалбда бўлиши керак.

Матн: “Мулоқот маданиятининг асосий коммуникатив сифатлари.”

Ўқитувчининг бирламчи ва асосий қуроли нутқ бўлса, ҳар қандай таълимнинг асосий ва етакчи шакли дарсдир. Дарснинг мукамаллиги ва натижага эришишини таъминлашда ўқитувчининг педагогик маҳорати ва шахсий фазилатининг кўзгуси – сўздир. Ўқитувчининг маҳорати фақат ўқитишнинг хилма-хил методларини ўринли ва тўғри қўллай олишдангина иборат эмас, балки талаба билан мулоқотда тилдан усталик билан фойдалана олиши билан белгиланади.

Тил маданияти тилнинг маданийлашганлик, адабийлашганлик, меъёрлашганлик даражасини, луғат таркиби, потенциал ифода имкониятларининг кўламдорлигини ифода этади (Э.Бегматов). Нутқ маданияти эса тилдан бемалол, мақсадга ўта мувофиқ ва таъсирчан бир тарзда фойдалана олишни таъминлайдиган кўникма, малака ва билимларнинг жами демакдир (Н.Маҳмудов). Бошқача айтганда, нутқ маданияти тилда мавжуд бўлган хилма-хил ифода шаклларида фикр учун энг уйғунларини танлай билиш ва шу асосда расо нутқ туза олиш маҳоратидир. Нутқнинг таъсирчанлигини ташкил этувчи тўғрилиги, аниқлиги, мантиқийлиги, ифодалилиги, бойлиги, софлиги, жўялилиги маданий нутқ, шу ўринда мулоқотчанликнинг асосий коммуникатив сифатлари сирасига киради.

Педагогик мулоқот – бу ўқитувчининг талабалар билан дарсда ва дарсдан ташқари фаолиятда энг қулай психологик муҳитни вужудга келтириб, ижобий руҳий иқлимни яратиши учун имконият берувчи касбий муносабатидир.

Ўқитувчининг талабалар билан ўзаро яқин мулоқотидан асосий мақсад:

- салбий ҳолатларни вужудга келтирувчи барча жараёнларга барҳам бериш;
- талабаларда мустақил фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилиш;
- талабаларни фаолликка, эркин фикрлашга, ўз фикр-мулоҳазаларини чўчимасдан баён қилиб унга таянишга ўргатиш;
- талабаларнинг яширин қобилиятларини уйғотиш.

Тавсия этилаётган кейси ечиш қўйидаги натижаларга эришишга имкон беради:

- 1) муомала маданиятининг асосий коммуникатив сифатлари ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- 2) кийиниш маданияти ҳақидаги билимларини таҳлил қилиш;
- 3) ташқи кўриниш, хусусан, кийиниш маданияти ва муомала маданиятининг уйғунлиги ҳақида фикр юритиш:

4) юксак дид, мулоқот компетенциясини шакллантириш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқиш.

Кейсда ҳозирги ёшларнинг кийиниш маданиятидаги номақбуллик, қулайлик, саломатликка фойдали ва зарарли жиҳатлари ҳақида, шунингдек, мулоқотчанликнинг асосий коммуникатив сифатлари, педагогик мулоқот ҳақида сўз юритилган. Бу маълумот ёзма нутқнинг илмий ва публицистик услубларида баён этилган.

Кейсдаги асосий муаммо: Ўқитувчи имиджининг бир қисми бўлган кийиниш маданиятида дидсизлик масалаларига барҳам беришда нутқнинг коммуникатив сифатларидан фойдаланиш йўллари аниқлаштириш.

Кейсни мустақил ечиш учун кўрсатмалар

Баҳолаш мезонлари

Ишни ташкил қилиш босқичлари	Тавсиялар	Баҳолаш мезонлари (максимал)
1. Кейс билан танишиш	Аввалига кейс билан танишиш керак. Ўқиб чиқиш пайтида кейсни таҳлил қилишга уринманг	-
2. Берилган вазият билан танишиш	Берилган ахборотни яна бир бор ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим кўринган бўлим қисмларини ажратинг. Кийиниш маданияти, мулоқот компетентлиги бўйича маълумотлар-нинг асосий жойларини ўзингизга белгилаб олинг.	-
3. Муаммо ва ундан келиб чиқувчи вазифаларни шакллантириш	Муаммони шакллантиришда ўтилган мавзулар бўйича назарий билимларингиздан фойдаланинг	3 балл
4. Ёшларнинг замонавий кийиниш маданияти ва у билан боғлиқ нутқ маданиятини таҳлил қилиш ва ташхис қўйиш	Муаммони акс эттирувчи асосий хусусиятлар: 1. Кийиниш маданиятида меъёрнинг аҳамияти. 2. Нутқ маданиятининг коммуникатив сифатлари таҳлили 3. Белгиланган вазифаларни	1 - 1 балл 2 - 2 балл

	бажариш имкониятларининг мавжудлиги	3 - 1 балл
5. Ечимни ишлаб чиқиш ва асослаб бериш	Берилган топшириқларни бажариш (пастда келтирилган жадвални тўлдириш) ва тавсиялар ишлаб чиқиш	3 балл

Кейс билан ишлашни баҳолаш мезонлари

86-100% / 8,6 - 10 баллгача – «аъло»

71-85% / 7,1 – 8,5 баллгача – «яхши»

55-70% / 5,6- 7 баллгача – «қониқарли»

Гуруҳларнинг ишлашни баҳолаш жадвали

Гуруҳ	Баҳолаш мезонлари	
	Тақдимот (мазмун, маъноси ва хулосаларнинг исботи учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5	Муаммоли масаланинг ечими (тўғрилиги ва ечимнинг кетма-кетлиги учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5 балл
1.		
2.		

Мазкур муаммонинг келиб чиқиш сабаблари ва ҳал этиш йўлларини “Муаммо” технологияси асосида таҳлил этамиз:

Муаммо тури	Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари	Оқибат-лари	Муаммони ҳал этиш йўллари
Ўқитувчи имиджи ва кийиниш маданияти-да дидсизлик	Оилада шахсий ибратнинг йўқлиги; кийиниш маданиятининг шаклланмаганлиги; юксак дид ҳақидаги тасаввурнинг пастлиги	Атрофдаги-ларга кулги ли кўриниш; дидсизлигини намойиш этиш; обрўга путур етиш	Маънавиятимизга хос бўлган ижобий фазилатлар, этик ва эстетик тарбияни ёшлар онгига сингдириш; коммуникатив компетент-ликка оид сифатларни ишга солиб, кийинишдаги дидсизликка барҳам

			бериш ва ўқитувчининг ўзига хос имиджини яратишга қўмаклашиш.
--	--	--	---

Кейс муаммосини ҳал қилишда “Қадам – бақадам” ва “Контакт” тренинглардан фойдаланамиз.

“Қадам – бақадам” тренингининг мақсади: юксак дид ва нутқнинг коммуникатив сифатлари, яъни коммуникатив компетентликни эгаллаганлик даражаларини аниқлаш.

Тренингдан кутиладиган натижа: талабалар бир-бирларига мулоқотнинг коммуникатив сифатлари ва уларга қарама-қарши сўзлар билан танишадилар, уларнинг нутқдаги ўрнини аниқлайдилар, бу сўзларнинг маъносини тушунган ҳолда ўз фаолиятларида қўллаш даражасини белгилайдилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот қадам-бақадам усули асосида ташкил этилади, яъни машғулот давомида амалга оширилиши керак бўлган ҳар бир иш бир қадам деб олинади ва ҳар бир қадамда талабалар бирон-бир топшириқни бажарадилар.

1-қадам – талабалар ўқитувчи томонидан тарқатма материалда ёзилган сўзларни диққат билан ўқиб чиқишлари ва ҳар бир сўзнинг қаршисига аҳамияти бўйича қарама-қарши бўлган сўзларни ёзишлари зарур:

- Нутқнинг тўғрилиги –
- Нутқнинг аниқлиги –
- Нутқнинг мантиқийлиги –
- Нутқнинг ифодалилиги –
- Нутқнинг бойлиги –
- Нутқнинг софлиги –
- Нутқнинг жўялилиги –
- Нутқнинг таъсирчанлиги –

2-қадам – ҳар бир сўзга таъриф бериш лозим.

3-қадам – кичик гуруҳларга бўлиниб, мазкур сўзлар маъносига мос келадиган мисоллар (адабиётдан, ҳаётий) келтириш ва кичик ҳикоячалар тузиш.

4-қадам – гуруҳлар тузган ҳикоялар, келтирилган мисоллар бўйича савол-жавоб ўтказилади.

5-қадам – гуруҳ ишлари баҳоланади.

6-қадам – ўқитувчи машғулотни якунлайди.

“Контакт” – жамоавий ҳикоя тузиш тренингининг мақсади: ижодий муҳит ва мулоқотчанликни юзага келтириш орқали эстетик дидни шакллантириш ҳамда оғзаки нутқни ривожлантириш.

Машғулоти ўтказиш тартиби: Машғулоти аввалида рақамлар ёзилган қоғозлардан биттадан оладилар ва доира шаклида стулларга ўтирадилар. Ўқитувчи талабалар билан тузиладиган ҳикоянинг мавзусини белгилаб олади. Бугунги мавзу: “Кийиниш маданияти”.

Машғулоти талабалардан бирининг шу мавзу асосидаги ҳикоясидан бошланади. Талаба ҳикоянинг энг қизиқарли жойида сўзлашдан тўхтаб, “Ҳикоянинг давоми ... рақамли талабада” дейди. Рақами кўрсатилган талаба ҳикояни тўхтаган жойидан мавзудан чиқмаган ҳолда давом эттиради. Бу талаба ҳам аввалгиси каби ҳикоянинг энг қизиқарли жойида “Ҳикоянинг давоми ... рақамли талабада” дейди. Мос рақам кўрсатилган талаба ҳикояни жойидан бошлаб давом эттиради. Ҳикояни давом эттириш даврадаги талабаларнинг ҳар бири иштирок этмагунча давом этади.

Ўқитувчи талабаларнинг ҳикоялари бир-бирига манتيқан боғлиқ ва мазмунга эга бўлишини кузатиб боради ҳамда мавзудан, мазмундан четга чиқса, тўғрилаб боради.

Ҳикоя тўлиқ тузилгач, ўқитувчи миннатдорчилик билдиради ва керакли тавсияларни беради.

Кейс юзасидан яқуний хулоса

Педагогнинг имиджида ташқи кўриниши ҳам, ички дунёси ҳам уйғун бўлиши керак. Кийиниш маданиятига ҳар доим эътибор берадиган нозик дид соҳиблари – педагоглар муомала маданиятига ҳам катта аҳамият бериши шак-шубҳасиздир.

**5-амалий машғулоти: ПЕДАГОГИК КАСБИЙ
КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ.
ЎҚИТУВЧИНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИ
РЕЖА:**

1. Педагогикада “компетентлик” тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари.
3. Коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳияти ва таҳлили.
4. Коммуникатив компетентликнинг таркибий қисмлари
5. Коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда компетентлик даражалари ва таянч компетентлик турлари, касбий ҳамда коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳияти ва таҳлили, таркибий қисмлари, коммуникатив компетентликни шакллантириш методлари ва технологиялари бўйича билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглари, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

1-топшириқ. Қуйидаги вазиятга эътибор беринг, таҳлил қилинг. Педагогик компетентликни ишга солинг, муаммо ва унинг ечими ҳақида фикр-мулоҳазаларингизни билдиринг.

Сиз талабалар учун энг яхши ўқитувчисиз: ҳеч қачон овозингизни кўтармайсиз, талабаларнинг шахсий муаммоларига тушуниб ёндашасиз. Лекин бу ўқув ва тарбия жараёнига яхши таъсир қилмаяпти: талабалар борган сари ўз вазифаларини бажаришдан бош тортишяпти, талабларга кулоқ солишмаяпти.

- Бу муаммода гап овознинг баланд ёки пастлигида эмас, зеро паст овозда ҳам ҳаммага эшиттириб гапириш мумкин. Гап – ўзингиз ва қарорларингизга бўлган қатъий ишонч ва буни тасдиқловчи қатъий оҳангдадир.

Фаннинг фидойиси бўлиб жон куйдираётганингизга талабаларни ишонтиришингиз ўта муҳим: сиз талабаларнинг келгусида яхши мутахассис бўлиб етишишини ўйлаяпсиз, бунда сизнинг аниқ иш режангиз бор ва сиз унинг сўзсиз бажарилишини талаб қилмоқчисиз. Сиз ҳамма мақтайдиган ўқитувчилар ҳақида нима дейишларини эсланг : “Одатда ҳамма маслаҳат сўраб, “ипакдай мулойим” устоз олдида эмас, балки қатъиятли ўқитувчи олдида боришади.

2-топшириқ. “Атмосфера” тренинги

Тренингни мақсади: коммуникатив компетентликни ривожлантириш орқали ўқув хонасида ҳиссий хотиржамлик ва ижобий кайфият уйғотиш. Гуруҳ қатнашчилари кулай жойлашиб оладилар ва кўзларини юмадилар. Ўқитувчи сокин ва юмшоқ оҳангда матнни ўқийди: “Сиз билан яқинда бўлиб

ўтган қувончли воқеани эсланг. Нимани ҳис қиляпсиз? Шу воқеа билан боғлиқ қувонч, қониқиш, хотиржамлик, ҳузур-ҳаловат каби ҳиссиётларни эсланг. Ички бахтиёрлик ҳолатингизни сақлашга ҳаракат қилинг, уни ижобий ҳиссиётлар билан тўлдилинг.

Сиз тасаввурингиздаги ўқув хонасига кирдингиз: ўзингизни енгил ва қатъиятли ҳис қилинг. Хонага киргач, талабалар билан саломлашинг, уларга жилмайинг. Қаттиққўллик ва хушмуомалалик каби ички ҳолатни топинг. Сиз иш столи томон кетяпсиз. Гавдангизни қандай тутмоқчисиз? Ўзингизга қулай темпни топишга ҳаракат қилинг. Талабалар олдида касбий маҳорат, ўзингизга ишонч, обрўга эгалликни намойиш этиш имконини берадиган ички темпоритмни қўллаб-қувватланг. Ўзингизни эркин ва дадил ҳис қилиш учун қулай ҳатти-ҳаракатни танланг”.

Сиз танлаган қулай ҳолат, унга мос ҳаракат ритми ва мулоқот услуби ўқув хонасидаги ҳиссий-ижобий муҳитни яратишга имконият беришини унутманг.

3-топшириқ. «Диалог» тренинги.

Тренингни мақсади: ўз фикр-мулоҳазаларини, манфаатларини ҳимоя қила олиш малакасини шакллантириш, бу соҳада ўзида мавжуд воситаларни бойитиш, зиддиятли вазиятларда ўз хатти-ҳаракатини бошқара олиш орқали касбий компетентликни шакллантириш

Гуруҳнинг икки қатнашчисига ўзаро диалог вазиятида икки хил вазифа, мақсад қўйилади. Улардан бири иккинчисини бирор-бир нарсага (Масалан: спорт тугарагига қатнашиш, қайсидир бадий китобни мутоала қилишга, янги кинофильмни кўришга ва бошқаларга) кўндиришга, иккинчиси эса унга ёрдам беришни бутунлай рад этишга ҳаракат қилади. Шу билан бирга улар суҳбат давомида ахлоқ меъёрлари доирасидан чиқмасликлари, ўз хоҳишларини ишончли далиллашлар асосида баён этишлари лозим бўлади. Тренинг диалог қатнашчиларидан бири иккинчисининг фикрига бўйсунмагунча давом этади.

4-топшириқ. Кейинги икки йил ичида мутахассислик фанингиз, педагогика ва психологияга оид қандай янги илмий материаллар, мақола ва адабиётларни ўқиб, таҳлил қилдингиз. Фикрингизни баён этинг.

5-топшириқ. Ўрганган илғор тажрибаларингиздан намуналар келтиринг.

- агар фикрга қўшилиш ёки қўшилмасликда иккиланса – 2дан 6 баллгача;

- агар жавоб берилмаса – 0 б.

- агар сўровномада фикр тугалланмаса, уни тугаллаш лозим.

1) Балки менинг камчиликларим бордир, лекин мен яхши инсон эканлигимни биламан.

2) Мен мулоқотда бўладиган тенгдошларимнинг кўпчилигини яхши инсонлар деб ҳисоблайман. Мен характеримдаги кучли ва кучсиз томонларимни биламан.

3) Менинг кучли томонларим

4) Менинг кучсиз томонларим

5) Менинг характеримда яхши ва ёмон жиҳатларим бор, лекин яхши жиҳатларим кўпроқ.

6) Менинг дўстларим турли вазиятларда ўзини ундоқ ёки бундоқ тутиши сабабларини одатда тушунаман.

7) Мен ўзимни ҳурмат қила оламан.

8) Менинг танишларим ва дўстларимнинг аксарияти ҳурматга лойиқ.

9) Мен ҳаётдан нима хоҳлашимни биламан. Масалан:.....

10) Дўстларим ва гуруҳдошларим ҳаётдан нима хоҳлашларини биламан. Масалан:.....

11) Мен тенгдошларим билан камдан-кам зиддиятга бораман.

12) Мен ота-онам билан деярли урушмайман.

13) Қарама-қаршиликлар жиддий бўлса ҳам, инсонлар билан доимо келишишим мумкин.

14) Мен инсонлар билан келиша оламан.

15) Ким биландир урушиб қолсам, тезда ярашиб кета оламан.

16) Мулоқот жараёнида суҳбат учун мавзу топишим осон.

17) Мен фикримга қарши фикрлайдиганлар билан ҳам осуда суҳбатлаша оламан ва унинг фикрини эшитаман.

18) Кимгадир жаҳлим чиқса, унга кўрсатмасликка ҳаракат қиламан.

19) Ўз фикримни очиқ баён қилишга қийналаман.

20) Жамоавий муҳокамаларда сояда қолишни ёқтираман.

21) Мен бировлардаги ёқтирмайдиган жиҳатларни юзига айта оламан.

22) Инсонлар ҳар хил бўлади, бу жуда яхши.

23) Инсонлар ҳар хил бўлади, демек улар билан ўзингни ҳар хил тутишинг керак.

24) Мулоқот жараёнида, суҳбатдошни ҳам нуқтаи назари борлигини ҳисобга олиш керак.

Шахснинг коммуникативлик даражасини аниқловчи саволнома (Т.А.Шишковец бўйича)

Изоҳ. Берилган ҳар бир фикрга тезда ижобий “ҳа” ёки инкор “йўқ” жавобини беринг.

1. Сизнинг дўстларингиз кўп.
2. Кимдандир етган ҳафалик ҳисси сизни узоқ безовта қилади.
3. Нотаниш инсонлар билан танишишга интиласиз.
4. Вақтингизни биров билан мулоқотга киришишдан кўра, китоб ўқиш ёки бирорта машғулот билан шуғулланиб ўтказишни афзал кўрасиз.
5. Ўзингиздан ёши катталар билан енгил муомалага киришасиз.
6. Янги жамоага қўшилганда ноқулайлик сезасиз.
7. Нотаниш кишилар билан бемалол гаплашиб кета оласиз.
8. Янги жамоага осонлик билан қўшилиб кета оласиз.
9. Янги киши билан танишиши ва суҳбатлашиши учун барча имкониятлардан фойдаланасиз.
10. Атрофдагилар сизнинг асабингизни бузади ва сиз ёлғиз қолишга интиласиз.
11. Атрофингизда кўпчилик бўлса, ўзингизни жуда яхши ҳис қиласиз.
12. Биров билан танишишда ташаббускорлик қилишга қийналасиз.
13. Гуруҳли, жамоавий ўйинлар – сизнинг севимли машғулотингиз.
14. Яхши таниш бўлмаган кишилар орасида ўзингизни бемалол ҳис қиласиз.
15. Яхши таниш бўлмаган жамоада бошловчи вазифасини осонлик билан бажарасиз.
16. Ўз мулоқот доирангизни атайлаб торайтирасиз.
17. Барча нотаниш жамоаларда ўзингизни енгил ва қулай ҳис қиласиз.
18. Катта жамоаларда хабар-нутқ гапириш керак бўлса, ўзингизни етарли дадил тутолмайсиз.
19. Сизнинг дўстларингиз кўп.
20. Яхши таниш бўлмаган кишилар билан мулоқотда ўзингизни эркин ҳис қилмайсиз.

Тоқ саволларга ҳар бир ижобий “ҳа” жавоби учун ва жуфт сонларга инкор “йўқ” жавоби 1 балл билан баҳоланади.

Натижалар таҳлили:

Агар баллар йиғиндиси 10 баллдан паст бўлса, сиздаги коммуникатив қобилиятингизнинг ривожланиш даражаси паст, сиз қийинчилик билан мулоқотга киришадиган, одамови кишисиз.

10-13 балл – сиздаги мулоқотликнинг ўрта даражасини кўрсатади.

14 балл ва ундан юқори бўлса коммуникатив қобилиятнинг юқори даражасини кўрсатади. Сиз учун мулоқот жараёни – жону-дилингиз, атрофдагилар сиздаги энергия ва хушчақчақликни қадрлайди.

9-топшириқ. “Педагогик мулоқот” тренинги

Мақсад: Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда мулоқот воситаларининг аҳамиятини кўрсатиб бериш. Педагогик мулоқот таъсир кучини ошириш. Талабалар диққатини муҳим нарсага қаратишга ўргатиш. Ўқитувчи бир вақтнинг ўзида гуруҳ билан ва ҳар бир таҳсил олувчи билан, у орқали эса бутун гуруҳ билан мулоқотда бўлишини таҳлил қилиш. Педагогик мулоқот жараёнининг узвий ва тизимли бўлишини ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш.

Тренинг қатнашчиларига педагогик мулоқотнинг кўп қатламлилигини эътиборга олиш, унинг таъсир кўрсатиш кучини оширувчи восита эканлигини тушунтирилгандан сўнг, қуйидаги вазифаларни бажариши талаб этилади:

1. Тартибни бузган талабага танбеҳ беринг.
2. Талабага ёки гуруҳга илтимос, савол, таклиф ва талаб билан муносабат қилишни ифодаланг.
3. Гуруҳда талабаларнинг ўзаро муносабатлари бўйича у ёки бу муаммоли вазиятни шарҳлаб беринг.
4. “Диққат қилинг”, “Дафтарингизни очинг ва ёзинг”, “Жавоб беринг”, “Бу ерга келинг” каби ўқувчиларга айтиладиган жумлаларни 10 ҳил оҳангда айтинг.

10-топшириқ. “Мулоқот кўникмаси” тренинги

Мақсад: Педагогик компетенцияни оширишда зарур бўладиган мулоқот кўникмаларини шакллантириш.

Тренинг қатнашчиларига ҳар бир янги педагогик вазиятга коммуникатив мослашувлар тизимини жуда тез кирита олиш малакаларини шакллантириш зарурати, таъсир кўрсатишнинг ҳар бир методи мулоқотга мослашиш системаси билан биргаликда ўзгача оҳанг, аҳамият, куч ва йўналиш касб этишини тушунтирилгандан сўнг, қуйидаги вазифаларни бажариш талаб этилади:

1. Мушаклар сафарбарлигини намойиш этинг. Бунда қуйидагиларни унутманг:

Мушаклар сафарбарлиги- ҳар қандай сўзга чиқишининг зарурий шаклидар. У диққатнинг бир мақсадга қаратилгани ва демак, нигоҳ йўналиши, кўз қарашлари, нафас олиш ва умуман мушакларнинг умумий

сафарбарлиги ва айнан елка, умуртқа системасининг ихчамлигидир. Бу гавданинг ишчан ҳолати бўлиб, барча тўсиқларни енгишга бўлган сафарбарлиги тушунилади. Мушаклар сафарбарлигини нутқ сўзлашдан олдин вужудга келтириш керак. Шундагина ўқувчиларда ҳам мулоқотга тайёр бўлиш ички сафарбарлиги яратилади, ва унинг одатдаги асослари янада мустаҳкамланади. Бу ўринда нотиқлар учун қуйидаги тавсияномани ўқитувчилар учун ҳам тегишли эканлигини эслаш ўринлидир: минбар томон бораётган нотиқ- ҳозир ҳамманинг диққати унга қаратилишини сезади. Шунинг учун ҳам, у ташқи кўриниши билан, ўзининг ҳаракатчанлиги, тингловчиларга муҳимроқ ахборотни айтишга тайёрлиги ва бунга ҳоҳиши борлигини ҳам намойиш қилишга интилади. Нотиқнинг журъатсиз юриши, ёки бепарқлигининг сезилиши тингловчиларда салбий таассурот қолдиради ва коммуникацияга киришишга тўсқинлик қилади.

1. Ўқувчилар олдида байрамона нутқ сўзланг. Бунда мушаклар сафарбарлигининг нутққа таъсир этиш ҳолатларини кўрсатиб беринг.
2. Мимика, пантомимика, имиджнинг нутқ ва мулоқотга таъсири ҳақида фикр юритинг.

11-топшириқ. Педагогик мулоқот кўникмаларини шакллантиришга ёрдам берадиган бир неча машқларни бажаринг:

Синфга кириб мимика, ҳаракат, имо-ишора воситаси билан ўқувчилар диққатини ўзингизга жалб қилинг; педагогик ҳайрон бўлиш, мақсадга мувофиқ шаклда тўлқинланишни ифодаланг.

12- топшириқ. Дарсда ўқитувчининг ўқувчилар билан доимий мулоқотини қуйидаги схема асосида текширинг:

- дарсда бир ўқувчи ёки гуруҳ билан мулоқотда бўлиб, беихтиёр бошқаларни назардан чиқариб қуядиган пайтлар бўладими?
- ҳар доим дарс давомида ҳамма ўқувчиларни "педагогик назорат" да ушлаб тура оладими?
- қайси ўқувчи билан қониқарли мулоқот ташкил этилмади? Бу тўғрисида мулоҳаза юритинг;
- дарсда ҳар бир ўқувчи учун мос бўлган индивидуал мулоқот усуллари танлаб олинганлигини таҳлил қилинг;
- ўқитувчининг синф, гуруҳ билан мулоқотни амалга ошириш қобилиятини текширинг;

- фронтал, гуруҳ билан мулоқотда бўлган ҳолда шахсларни ўзаро таъсир кўрсатиш индивидуал мулоқотни ҳам ташкил эта олинишини текширинг;
- дарсда ўқувчиларнинг ўзаро мулоқоти қанчалик мақсадга мувофиқ ҳолда ташкил этилганлигини таҳлил қилинг;
- дарсда ўқувчилар билан руҳий “нигоҳ” ўрнатиш даражасини баҳоланг, бу жараёндаги камчиликларни кўрсатинг.

13- топшириқ. Ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини ишонтиришнинг педагогик компетенцияни оширишдаги аҳамияти тўғрисида қарашларингизни баён этинг

14- топшириқ: Инсоннинг коммуникатив имкониятларини аниқлашга оид тестлар тузинг ва уларни ечинг.

6- амалий машғулот: ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИНГ ЎРНИ

Режа:

1. Ўқитувчига хос бўлган ижтимоий- шахсий сифатлар.
2. Ижодкорлик сўзининг ижтимоий адабиётларда талқини.
3. Ижодкор – новатор ўқитувчиларнинг иш тажрибалари.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда касбий ва коммуникатив компетентликнинг мазмун моҳиятидаги уйғунлик, педагогик мулоқотнинг кўп қатламлилигини эътиборга олиш, педагогик мулоқот жараёнининг узвий ва тизимли бўлишини ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда қизиқарли ижодий топшириқлар, машқлар, тренинглар, сўровномалар ва интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

1-топшириқ. Шарқ мутафаккирларидан Абу Наср Фаробий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Аз-Замахшарий, Саъдий Шерозий, Алишер Навоий, Хусайн Воиз Кошифийларнинг мударрислар ва уларни танлаш, уларга қўйилган талаблар, устоз-шогирдлик муносабати, муомала маданияти тўғрисидаги педагогик қарашларини ўрганинг

2-топшириқ: Ян Амос Коменский, Адольф Дистервег, Абдулла Авлоний, Маҳмудхўжа Бехбудий ва ҳозирги кун педагогларининг педагогик маҳорат ва компетенцияси ҳақидаги қарашларини интерактив стратегиялар, график органайзерлар асосида таҳлил қилинг.

3-топшириқ: ИНТЕРНЕТ маълумотларига асосланиб, педагогик маҳорат ва педагогик компетентлик масалаларини таҳлил қилинг. Индивидуал ёки гуруҳий ахборотлар тайёрланг.

4-топшириқ: Педагогик фаолият таркибига кирувчи, педагогик маҳорат ва компетентликка етакловчи касбий-педагогик кўникмаларни ажратинг. Педагогик фаолиятида ўта зарур кўникмалар рўйхатини тузинг. Шунга қараб, педагог шахсининг камолотида педагогик -психологик ҳислатларнинг аҳамиятлилик даражасини аниқланг.

5-топшириқ: Таълим-тарбия ислоҳоти даврида ўқитувчи шахсини қайси сифатлар ва фазилатлар тавсифлайди? Энди иш бошлаётган ўқитувчилар педагог характерининг қайси хусусиятларини ўзида мужассамлантиришни режалаштирадилар? Талабалар ўқитувчида қайси сифатларни юқори баҳолайдилар? Жавобларингизни ёзма изоҳланг.

6-топшириқ: “Ўқитувчининг масъулияти ва унга қўйилаётган талаблар” мавзуларидаги мунозарага тайёрланинг.

7- топшириқ: Мавзуни қуйидаги “Б-Б-Б” жадвал асосида ўрганинг:Б-Б-Б ЖАДВАЛИ			
Ўрганиладиган масала	Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
1. Педагогик фаолият ва унинг ўзига хослиги			
2. Педагогик маҳорат моҳияти, унинг таркибий қисмлари			
3. Педагогик компетенция нинг мазмуни ва моҳияти			
4.Коммуникатив компетентликнинг мазмуни			

8-топшириқ.

Қуйидаги блиц-сўров саволларига жавоб беринг

№	Савол	Жавоб
1.	Компетенция нима?	
2.	Педагогик компетенция нима?	
3.	Педагогик техника таркибига нималар киради?	
4.	Педагогик такт хусусиятлари нимада?	
5.	Педагогик компетенцияни ошириш учун қандай сифатларни шакллантириш керак?	
6.	Педагогик қобилиятлар тўғрисидаги фикр билдиринг	

V. Кейслар

Кейс №1. Семинар машғулотларини ташкил этиш

Ҳаммамизга яхши маълумки, олий таълимда семинар машғулотлари талабаларда ўрганилган материалларни мустаҳкамлаш, кўникма ва малакаларни таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эга. Семинар машғулотларини ўтказилиш тартибига эътибор қаратайлик. Одатда, семинар машғулотларини ассистент ўқитувчилар олиб боришади. Семинар машғулотларини ҳам ташкил этишда хилма-хил ёндашув мавжуд. Баъзи профессор-ўқитувчилар машғулот жараёнида тайёрланиб келган талабалардан сўрайди, уларни баҳолаб қўйиш билан чекланади. Кимдир оммавий тарзда савол-жавоб ўтказиш орқали мақсадга эришишга ҳаракат қилади. Бироқ рейтинг тизими қоидасига кўра, ҳар бир семинар машғулотида талабаларнинг билимини текшириб, белгиланган мезон доирасида ҳамманинг балл олишига эришиш лозим. Лекин кўпчилик ўқитувчилар бунга эришиш имконияти йўқ, деб ҳисоблашади. Айримлар эса талабалар ёзиб келган конспект ва фаолликларига асосланган ҳолда балл қўйиб бериш мумкин, деб ҳисоблашади.

Вазиятни баҳолаш учун саволлар: Семинар машғулотларини ассистент ўқитувчилар самарали ташкил этмоқдалар дейиш мумкинми? Семинар машғулотини ташкил этиш самарадорлигини ошириш учун нима қилиш керак? Семинар машғулотларида кутилган натижага эришиш мақсадида ишни қандай тарзда ташкил этиш мақсадга мувофиқ? Семинар машғулотларида талабаларнинг ҳаммасини баҳолашга қандай эришиш мумкин?

Вазиятни ўрганиш ва вазиятни баҳолашга доир саволларни таҳлил этиш асосида мавжуд семинар машғулотларини ўтказиш юзасидан SWOT-таҳлилни амалга оширинг.

Strength кучли томонлар	–	
Weakness заиф томонлар	–	
Opportunities имкониятлар	–	
Threats тахдидлар	–	

Кейс №2. Ўқув портфолиоси.

Олий таълим муассасалари олдида турган яна бир муҳим вазифалардан бири талабаларда ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини такомиллаштиришга барқарор доминантни яратиш, ўзида онгли ва мақсадга йўналтирилган тарзда шахсий сифатларни ривожлантиришдир. Бўлажак педагогларда келажакда рақобатбардош, сафарбар бўлишлари учун уларда мустақилликни шакллантириш жуда муҳим. Айнан талабаларда мустақилликни ривожлантириш, уларни касбий фаолиятга тайёрлашда педагогга “Портфолио” технологияси ёрдам беради. “Портфолио нима?” деган саволга олимлар хилма-хил таъриф беришган. Масалан 1) назорат воситаси (И.А. Кныш, И.П. Пастухова); 2) профессор-ўқитувчининг баҳолашга доир фаолияти воситаси (Г.Б. Голуб, О.В. Чуракова); 3) таълим натижаларини белгилаб берувчи муқобил восита ёки технология (Л.Ванюшкина, Т.Г.Новикова, М.А.Пинская, А.С.Прутченков); 4) талабанинг зарур ва истиқболли имконият ва қобилиятларини, унинг кучли ва кучсиз томонларини кўрсатиб бериш, шахсий, касбий ва ижодий салоҳиятини очиқ беришнинг объектив ва максимал равишда тўлиқ аниқлаш воситаси (И.А. Кныш, И.П. Пастухова); 5) талабаларнинг фақат ўқув фаолияти натижаларинигина эмас, балки уларнинг муваффақиятига тўртки бўлган барча куч ва имкониятларни ҳар томонлама намойиш қилишга доир иш тўплами (И.Альджанова).

Ўқув портфолионинг хилма-хил турлари мавжуд: 1. “Ҳужжатлар портфолиоси”. Бундай турдаги портфолио индивидуал таълимий муваффақиятларнинг сертификатланган портфели: диплом, фахрий ёрлик, гувоҳнома ва бошқалар. 2. “Ишлар портфолиоси” ўзида турли хил ижодий ишлар, лойиҳалар, тадқиқот ишларини акс эттиради: рейтинг дафтарчаси, ижодий иш дафтари, электрон ҳужжатлар, моделлар, лойиҳалар, ижтимоий амалиётга доир ҳисоботлар. Мазкур портфолиода талаба мустақил ва гуруҳдошлари билан биргаликда тўплаган адабиётлар, даврий нашрларнинг ксеронусхалари, иллюстрациялар жойланади. 3. “Тақризлар портфолиоси”да талабанинг эришган ютуқларини баҳолашга доир хулосалар, тақризлар, резюмелар, эсселар, тавсиянома ва тавсифномалар тақдим этилади. 4. “Натижалар портфолиоси” белгиланган йўналиш бўйича эгалланувчи талабалар маҳоратини жамлаш учун қўлланилади; талабалар ёки педагоглар томонидан жамланган талабаларнинг энг яхши ишларини ўзида акс эттиради. Натижалар портфолиоси индивидуал ва гуруҳли бўлиши мумкин. Гуруҳ натижалари портфолиоси ғоясидан “Энг яхши талабалар гуруҳи” конкурсида фойдаланиш мумкин. 5. “Баҳоловчи портфолио” талабаларнинг эгаллаган

билим ва кўникмаларини назорат қилиш учун йиғилади ва турли хилдаги назорат материалларидан ташкил топади: назорат ишлари, тестлар, чизмалар, кроссвордлар ва бошқалар. Баҳоловчи портфолиони педагог мустақил равишда тузиши ва таълим олиш курси тугашигача бўлган вақтга мўлжаллаши мумкин.

Ҳозирги вақтда ўқув портфолиосидан олий таълимда фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Асосан, тилларни ўргатиш жараёнида ўқув портфолиосини қўллашга ҳаракат қилинмоқда.

Вазиятни баҳолаш учун саволлар: Сиз нима деб ўйлайсиз, ўқув портфолиосини олий таълим жараёнида қўллаш имконияти борми? Агар қўллаш мумкин бўлса, ўқув портфолиосининг қандай турларидан фойдаланиш мумкин? Ўз фанингиз билан боғлиқ ҳолда, ўқув портфолиосини қўллаш имкониятлари ҳақида фикр билдира оласизми?

Вазиятни ўрганиш ва вазиятни баҳолашга доир саволларни таҳлил этиш асосида мавжуд ўқув портфолиосидан фойдаланиш юзасидан SWOT-таҳлилни амалга оширинг.

Strength кучли томонлар	–	
Weakness заиф томонлар	–	
Opportunities имкониятлар	–	
Threats тахдидлар	–	

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Педагогика	Педагогика – таълим-тарбия бериш қонуниятлари ҳақидаги фандир	Pedagogy is the art or science of teaching and educational methods
Педагогик маҳорат	Педагогик жараёни билиш, уни ташкил эта олиш, ҳаракатга келтира олиш, педагогик жараёнинг юқори самара-дорлигини белгиловчи шахс-нинг иш сифати ва хусу-сиятлари синтези	It is an art of communicating a message with impact on audience.
Метод	Метод – энг умумий маънода мақсадга эришиш йўли, усули	Method – a way of reaching the goal in a systematic way
Ўқитиш методи	Ўқитиш методлари таълим мақсадига эришишга доир усул ва қоидалар йиғиндиси	Teaching methods – the principles and methods of instruction
Акмеология	Инсонни ўз тараққиёти динамикасида, такомил ҳамда ҳаёт фаолиятининг турли босқичларида ўзидаги энг кучли қобилиятларини намоён қилишнинг комплекс масалаларини ўрганадиган фан тармоғи	Acmeology is a new direction of interdisciplinary researches of the person. It is a science studying laws and mechanisms of development of the person during its maturity.
Такт	Такт ахлоқий тушунча бўлиб, у инсонларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш, тартибга солишни талаб этади	Tact is a verbal operant which is controlled by a nonverbal stimulus (such as an object, event, or property of an object) and is maintained by nonspecific social reinforcement
Педагогик тактика	Педагогик такт – ўқитувчи касбий маҳоратининг асоси бўлиб, ўқувчиларга барча демократик талаблар	The pedagogical tact is the the base of professional skill of a teacher, which helps in communication with children

	асосида педагогик таъсир ўтказиш, мулоқотни инсонпарварлик туйғулари асосида ўрнатиш ўлчови, ўқувчиларда мустақил фикр юритишни ҳамда онгли интизомни таркиб топтириш кўникмаларини ҳосил қилиш шаклидир.	in the most diverse fields of activity, the ability to choose the right approach to students
Нутқ	Нутқ – тилдаги мавжуд ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда реалликка айланган фикрдир	Speech is the vocalized form of communication used by humans, which is based upon the syntactic combination of items drawn from the lexicon.
Қобилият	Қобилият – одам психикасининг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб, билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида акс этади	Possession of the qualities required to do something; necessary skill, competence, or power
Коммуникатив қобилият	Ўқитувчининг таълим олувчилар ва жамоа билан педагогик мақсадга қаратилган муносабатни ўрната олиш кўникмаси	Communication skills are the key to develop friendships and build a strong social support network with students and other group of people, in order to achieve a pedagogical aim
Педагогик артистизм	Педагогик артистизм – педагогик ижодкорликнинг барча босқичларида ўз аксини топувчи воқелиқдир.	Pedagogical artistry is the phenomenon functioning with varying degrees of activity in the process of pedagogical creativity.
Артикуляция	Нутқ органларининг муайян товушни талаффуз қилишдаги фаолияти.	Manner of articulation describes how the tongue, lips, jaw, vocal cords, and other speech organs are involved in making a sound make contact.
Баттариизм	ҳаддан зиёд тезлаштирилган нутқ. Бунда сўзлар ниҳоятда	Pathologically accelerated rate of speech, in which there is an

	тез, ноаниқ талаффуз этилиши, фикрнинг изчил баён этилмаслиги кузатилади.	incorrect formation of the phrase, the words are pronounced indistinctly, do not agree.
Вербал мулоқот	икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг сўз, нутқий воситалар ёрдамида фикр алмашинишлари.	Verbal communication refers to the use of sounds and language exchange ideas
Новербал мулоқот	ахборот, фикрни сўзлашув нутқидан бошқа тана хатти-ҳаракати воситалари ёрдамида етказиш (имонишора, хатти-ҳаракат ва б.)	Forms of communication which do not rely on the spoken or written word
Интонация	(лот.intonare-қаттиқ талаффуз қиламан), нутқнинг ритмик-мелодик томони, гапнинг синтактик маънолари ва эмоционал томонларини ифодалаш воситаси	intonation is variation of spoken pitch that is not used to distinguish words; instead it is used for a range of functions such as indicating the attitudes and emotions of the speaker
Истиора (метафора)	бир предмет-ҳодисага хос хусусиятни бошқа предмет-ҳодисага улар ўртасидаги ўхшаш белги асосида кўчириш.	Metaphor is a figure of speech that makes an implicit, implied, or hidden comparison between two things that are unrelated, but which share some common characteristics.
Коммуникатив қобилият	кишилар билан шахсий ва ишга оид муносабатларда қулайлик туғдирадиган шахсий қобилиятлар мажмуи; ўзгаларни тушуниш, қўллаб-қувватлаш, хайрихоҳлик ва ҳоказо.	A complex of personal skills which creates an easy way of communication in personal and professional contacts; understanding the others, supporting and so on.
Коммуникатив малака	кишилар ўртасида шахсий муносабатларни ўрнатиш усули.	The way of creating personal relationship
Коммуникатив	равон, чиройли нутқ,	A social knowledge about how

компетентлик	нотиқлик усулларида хабардорлик, ҳамсуҳбатга индивидуал ёндаша олиш малакаси. Алоқа ва муносабатлар ўрнатиш, мулоқотга мойиллик лаёқати.	and when to use utterances appropriately
Коммуникатив маданият	юксак даражадаги мулоқот кўникмаларига эгалик.	Ones having high level communication skills
Коммуникатив технология	шахсларнинг ўзаро мулоқотга киришишини таъминловчи технология.	Technology which helps people to communicate
Лексика	тилда мавжуд бўлган барча сўзлар ва иборалар йиғиндиси, яъни тилнинг луғат таркиби.	A lexicon is the vocabulary of a person, language, or branch of knowledge
Логик урғу	сўз маъносини кучайтириш, таъкидлаш мақсадида гапдаги бирор сўзни бошқаларга нисбатан кучлироқ талаффуз этиш.	Logical Stress serves to mark the semantic center of the utterance (a word or a word-group that carries new information important for the speaker).
Мимика	(юнон.mimikos-тақлид қилувчи) –турли ҳис-туйғу ва эмоцияларнинг юз мушаклари ҳаракатлари ва имо-ишоралар орқали ифодаланиши.	It is a form of non-verbal communication or non-vocal communication in which visible bodily actions communicate particular messages, either in place of, or in conjunction with, speech. Gestures include movement of the hands, face, or other parts of the body.
Муомала маданияти	атрофдагилар билан муносабатларини жамиятда ишлаб чиқилган инсонпарвар қадриятлар ва меъёрларга асосан олиб бориш	culture of speech is the correctly usage of words and sentences, following the standards of word usage and norms of literary language.

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон, 2008

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947- сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5763-сон Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789сонли Фармони.

III. Махсус адабиётлар

10. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
11. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной Сластенин В.А. и др. Педагогика. Учеб. пос. 4-е изд. –М.: Школьная пресса, 2004.

12. Головки Е.А. Технология формирования коммуникативной компетентности молодых специалистов на этапе адаптации к педагогической деятельности. Ставрополь, 2004.
13. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства. – Ростов-на-Дону, 2003
14. компетентности учителя в образовательном процессе ВУЗа: Монография / – Коломна.: Позитив, 2012.
15. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства. Уч.пос. – Оренбург. 2004.
16. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно- целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва, 2014.
17. Зябкина И.Г. Развитие коммуникативной компетентности студентов педагогического колледжа. М.,2014.
18. Емельянова М.В., Журлова И.В., Савенко Т.Н. Основы педагогического мастерства: Курс лекций для студентов дневного и заочного отделений педагогического университета. – Мозырь: УО «МГПУ», 2005. – 150 с.
19. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
20. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
21. Ибрагимов Х.,Абдуллаева Ш. Педагогика.//Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2004.
22. Холиқов А. Педагогик маҳорат. –Т., 2010.
23. Ишмухамедов Р. ва б. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истеъдод, 2008.
24. Нурмонов А. Талабаларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари. “Маърифат” газ. 2014 й. 18-сон.
25. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Т.: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
26. Муслимов Н.А., Муталипова М.Ж., Абдуллаева Қ.М. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Методик қўлланма. –Т., 2014.
27. Муслимов Н.А. ва б. Касбий малака ва педагогик маҳорат. Узлуксиз малака ошириш йўналиши бўйича ўқув материаллари. –Т., 2009.
28. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Т.: “Iqtisod–moliya”. 2009. – 240 b.

29. Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисм: Педагогика назарияси. (М.Х.Тохтаходжаева ва б.) – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 380 б.

IV. Интернет сайтлар

30. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

31. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

32. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.

33. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

34. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.